

Русалка.

Десь ты мене, моя маты,
Въ барвинку купала,
Купаючы проклянала,
Щобъ доли не мала.

Народня песьня.

I.

«Не родысь уродлывымъ, родысь шаслывымъ,—кажуть
наши землякы.

А що жъ то щасте? яке воно? Вси його шу-
кають, а мало хто знаходыть. Якъ спытаешъ, якъ
же щасте знайты, землякы наши видповидають гаемнычо:
„Треба набигты тропы“.

Якъ же и набигты, тйеи шаслывои тропы? Нихто не
скаже. Вирыть народъ, що пробигае вона и черезъ паньски
будынкы, и черезъ найубожчи хаткы; натрапляють на неи
навить и старцы, и бурлакы безридни. И хто зъ такымы людь-
мы въ спилци, то й той черезъ ихъ шаслывий. Не багат-
ствомъ тутъ дйеться, а тымъ, що, набигшы тропы, треба и
держатись.

авт. а.

Одного прегарного литнього дня громаду села Кукурикивищны зворушывъ випадокъ надзвычайный. Ото зъ жыта, що вже почало половиты, красуваться, выйшла русалочка. Такъ звали вси маленьке, зовсимъ голеньке дивчатко.

Русалкы у насъ—се померши диты, недоноскы, що ихъ маты звергла. Звычайно ихъ ховають пидъ порогомъ у хати, —черезъ те вони на Мертвецькый Велыкдень кричать:

Насъ маты породыла,
Нехрыщеньхъ хороныла,
Пидъ порогомъ положила...

Ховають сихъ дитей и пидъ перелазомъ. И пидъ порогомъ, и пидъ перелазомъ ховають на те, щобъ якъ хто переступатыме черезъ нехрыщеньхъ, то тымъ самымъ мовъ бы то чынылы надъ ими хрестъ.

Такихъ дитей засмучени матери помынають на четвертый день Зеленьхъ святъ, и черезъ те сей тыждень зветься Русальнымъ, а четвергъ—Русальнымъ четвергомъ. Въ сей день выносять у мысочци медъ на перехрестя, а дехто шануе судьськи диты вареныкамы, пампушкамы, то-що.

— Сьогодни,—кажуть,—свято: Русальни Поманкы.

Все це на те чынять, щобъ заспокоиты души, що повикъ имъ замкнено царство Хрыстове. Русалкы, колы ихъ не заспокоять добри матери, мстяться надъ людьмы за недонось, за те, що ихъ маты звергла. Мстяться надъ кожnymъ, кого стринуть самого въ гаи, въ жыти або въ чагаряхъ надъ ричкою,—тамъ вони найдужче люблять пробуваты. Русалкы залоскочуть необережного, а часомъ и въ воду затыгнуть.

А про те на ихъ дятячи гулянки дывытыся можно.

Устаньте,—кажуть,—ранесенько та й пйдити на перехресте: тамъ вони не шкюдлыви... У насъ одынъ чоловікъ

живе къ полю коло жыта, дакъ и теперь бачывъ ихъ рано вранци. А хто вынесе на перехресте меду, дакъ и медь пойидный и ступенци на писочку знаты: русалочки потупалы.

Докъ ото жъ одна така таемныча йстота переполошыла кукурикивцивъ, ставшы имъ передь очы.

„Що баби,—те й громади“,—тымъ и поважни дядьки, чы то, по старосвитському,—*громадськи мужи*, вирять такъ, якъ вирять ихъ бабы. Черезъ те й „русалочку“, якъ выйшла вона зъ жыта, прийняли вони зъ превелькымъ страхомъ. Довго не зважувалысь озватися до неи, бо жъ зналы, що всяку нечысту сылу не треба пытаты або озыватися до неи, погы вона мовчыть.

Що дали було,—я того не бачыла, а що знаю, то те чула видъ самой русалочки, бо я ии знала вже дорослою дивчыною-поденницею. Осъ що вона сама про себе мени оповидала:

— Зъ малку осъ якъ я себе зазнаю. Стою пидъ селомъ, коло царыны, въ жыти. Собаки мене кругомъ оступылы, а послаи й люде. Що ты? видкиля ты? А я й сама не знаю, де я взялась. Росла десь, якъ той бурьянь... Чы мене зъ неба спущено, чы я зъ земли выросла, чы зъ птаха перевернулась у людыну,—не знаю, такы й зовсимъ не знаю... наче я рикъ, чы що, спала, и мене сонну перенесено; и мисце не те, и никого не згадаю, ничого не зазнаю; никому не кажу *тату* або *мамо*. Чы мени дано такого зилля забутного, чы що?

Малесенька, а вже вмила й балакаты трохи. Людей, людей зибралось коло царыны кругъ мене! Наче якого звира лавою обгорнулы мене. И довго стояла громада та гомонила коло мене. Усе село зибралось.

Я пидтомылась, выдно, по жыту блудячы, и боюсь ихъ, и рученята простягаю и до людей, и до собакъ: йистонькы

хочу. Вони про мене щось поміжъ себе гуторять. Нихто мене не бере въ свою череду: бояться мене.

Я почала плакаты. Якась дивка зирвала квитку зъ головы, кинула мени на забавку. Я вхопыла й зсила. Уси поторопили. Гу-гу-гу! загулы якъ тїи чмели, и такъ лавою, не повертаючысь спыною до мене, далеко видїйшы и ростеклысь по хатахъ, и собаки те жъ зъ нмы. Осталась я сама, сама. Упала въ жыто та й лежу. Серце тилькы тьохъ, тьохъ, тьохъ, тьохъ!

Памъятаю, що якась пташка прылетила и сила передо мною на шляху. Якъ теперь, то я думаю, що, може, то моя й маты. Я до неи ловыты,—вона пурхъ! Я за нею,—вона й пурхне. Що я наблыжусь, вона зновъ пурхне, и видманыла видь села.

Тамъ дывлюсь—жыта колосїють, волошки блакытнїють. Такъ уже теперь мовъ уви снї мени ввыджається.

Памъятаю, квитокъ багацько, багацько! Я давай збираты ихъ, да тамъ и заснула, та мабуть, чы не на другый уже день прокынулась. Отъ вамъ и все.

Прокынувшысь, давай плакаты, наче въ ридной матери... А въ мене тилькы небо та жыто, та ще округъ мене багато въялыхъ квиточокъ жмуттемъ лежыть: вовчыхъ жылъ, кукюлю, волошокъ, що зъ вечора, выдно, рвала.

Зновъ я плачу, бьюсь у жыти, наче въ води, плутаюсь, падаю. Упаду та й лежу. Нихто не рятуе. Никогисенькому мене не треба. Лежу я, лежу, та й встану непрохана. Нихто дытны не рятуе, не пестыть.

Отъ такимъ побытомъ и пробылась я на якусь поляну, ажъ тамъ людей цила мгла. Я вырнула зъ жыта та й стою. Боязько мени, бо тоди вони мене вси покынули. Чого покынули,—не знаю. Памъятаю тилькы, що вони все пучкою на мене, да якъ закрычатъ!...

Теперь вызырнула, зновъ ихъ бачу. Вони вси на мене зновъ пучкою, та давай хрестытсья, а диты зъ крыкомъ у ростиць! Я зновъ заховалась... Ажъ валюся: йисты хочу. Молоде колоссе зъ жыта зрываю, жую. Посли вже прыйшло два чоловики, стали по жыту ходыты и мене вышукалы. Я видъ ныхъ прудко втикала и падала, а вони такы мене зловылы й однеслы въ росправу. Тоди кажуть:—„Се нехрещена дытына“. Однакъ нагодувалы мене, тилькы все такы страхалысь.

II.

Сыдила я тамъ у росправи днивъ зъ п'ять. Нихто до мене не прыкыдається ни батькомъ, ни матиррю. Нихто мене не бере. Ни родыны, ни доброи людыны. А якъ бы оце теперъ булы послы мене яки спадкы, де бъ та й родына набралась. Русалкою мене взывають.—„Се нехрещена дытына. Русалка та й русалка“.—А я такы, видно, була хрещена, бо послы у жыти знайшлы мою и сорочку и поясокъ: видно, я сама ии зъ себе скинула зъ нудгы та зо спеку. Уже жъ бы нехрещенои мене не держалы. Може я зблукалась у жыти, якъ у лиси, та й загубылась тамъ одъ людей?... Сыджу въ росправи. Ажъ ось дывлюсь,—дыбле старенькый дидъ. Драночка на йому и на опашъ латана свытына. Думалы, старецъ.

А то не старецъ прыйшовъ, то прыйшла по мене вся моя родына. Безридный дидусъ, чуженыця, прыйшовъ и прыйнявъ мене до себе за дытыну. Не було въ його ни хаты, ничого, тилькы сорочка драночка на хребти та на опашъ латана свытына.

Винъ усе вартовымъ бувъ, пры садовыни, або пры баштанахъ. Бувало, хочъ поросятко на орчыку держыть, щобъ

йому охотниць було на свити жыты, щобъ шось до його озывалось, щобъ його сподивалось; а винъ його чухае, жалуге, и воно передъ нымъ якъ цуценятко перекидыається; хвостыкъ у його бублычкомъ, бо добре годувавъ. Дидь йому й солимкы свиженъкой пидстылае. Та колы та душа до поросята такъ оберталась, то якъ уже винъ до мене прыхылявсь! Перомъ йому земля!

Отъ забравъ винъ мене. Я йому незабаромъ за помичъ стала: яблука збирала, а тамъ дали й макъ рижу, и квасольку лушу. У будци, було, изъ нымъ сплю.

Допытувавсь у мене, якъ мене маты звала, а я й матери не памъятаю, наче й не було ии въ мене. Дакъ дидусь тоди: „Ты моя комашечко! Така жъ сырота, якъ и я на свити. Комашечкою, золотою оленкою пустывъ тебе Господь на сонечко, якъ и мене колысь, та й любо намъ на Божому свити. Ты прыповзла въ мои руки оленкою“... Та було й зве такъ: Оленко! Оленочко! то я й бижу до нього, мовъ те поросятко, якъ на його скаже „паць! паць!“ або вацюкне, або плямкае.

У дидуся, такъ якъ и въ мене, никого не було; самъ соби й сорочки полоще, и мою уночи выпере и повисыть, уранци скача и надине, бо перемины ше въ мене довго не було; а въ дидуся була перемина: въ його, опричь латаной свытны, була й торбына, а тамъ лежала, якъ винъ казавъ, про смѣрть чыста сорочка, а друга на хребтыни; бильшь ничого не було. Люде наче послыплы: ниhto не подавъ старенькому. Не подавъ,—що се я кажу? Росказувавъ дидусь, що йому хотила якась побожна людына праты сорочки, дакъ винъ и не схотивъ: „У тебе, каже, е кого обпираты.“ А була то вбога удова, що заробиткамы ажъ четверо дитокъ годувала. А разъ хтось прынисъ дидусеви недоношений жупанъ, дакъ винъ и не прынявъ рады Хрыста. Каже: „Йе лю-

де бидниши за мене. Мого вику не багацько зосталось.“ Я такы й жалкувала про той жупанокъ. Кажу йому: „Вашъ у латкахъ.“ А винъ мени видказавъ: „Хрыстось любыть латаныхъ.“

Тією свытыною, було, вдвохъ и вкрываемось. А торбынку пидъ головы, бо тамъ и хлеба окраецъ бувъ нашъ, дакъ щобъ чужый собака не заволикъ, або що. Я дуже ма-ла тоди була, ничего ще не тямыла, а люде мени де-що про мене росказували, дакъ я по тому наче помацькы й соби згадую, да це й вамъ, спасыби, що балакаете зо мною, росказую. Нешвидко потимъ оглянульсь и люде на насъ, и драночокъ мени назносылы, а дидусеви, бувало, хочъ и дають, ничего не визьме, и не попросить ни въ кого ничогисенького: якось наче боявся людей. Мовчущый бувъ такый, тилькы зо мною да зъ поросяткомъ розмовляе; не такъ розмовляе, якъ озывается до насъ ласкавымъ голосомъ. Я ничего зъ його розмовы не памъятаю; такъ наче витерець шелесне въ лысти, така його була прьемна й тыха мова. Описля вже почала я памъятаты, що винъ гуторыть, та й почала роспытуваты про всячыну.

Литуемо, було, у будци, ажъ покиль прыйиде на рябому кони осень¹⁾, а на зиму хто небудь залучыть мого дидуса скотыну пораты, вирьовкы плесты; дровъ уже дакъ и не врубае. А я, було, пиръечко деру, хату пидмету, а потимъ и пряду, дакъ и на мене шматокъ хлеба йде.

III.

Пидросла, почала людымъ и геть одпрядаты за хлибъ. Дидусеви давали на зиму хазяйську одежу, щобъ не мерзъ

¹⁾ Годына неоднакова: день ясно, день дощъ.

коло товару, и мене, сироту, чымъ небудь старенькымъ прыкрывалы, а литечко само про насъ пиклувалось; и такъ на свити мени здавалось гарно! Не бажала бъ я въ Бога кращои доли, колы бъ увесь викъ такъ ни про шо зимою не дбаты, а литомъ зъ дидусемъ у будци жыты. Далєби! Шчасльве то було времъячко!

Тилькы въ мене бувъ одынь звычай препоганы: любыла ласуватись. Найбільшъ того й бажалось, чоґо не можна. Зо всихъ гладышокъ чысто було вершкы позъидаю, наче той китъ. Якъ було дидусь мене благає, и хазяйка и хазяинъ угрущають и Богомъ и лозыною! Гляды—й не втерплю: то сметанку зъ глечыка, то крашанкы, хочъ зъ-пидъ куркы, дакъ заберу. Иничоґо не догляну. Зъ моихъ очей усе можна забраты: собаки, и то помитылы мене, яка я влаха. Держу въ рукахъ хлибъ, або тараньку чыщу на юшку,—дывись, уже Рябко й понись, а я вже тоди ни въ тяхъ, ни въ сихъ, якъ собака въ човни.

Зъ однієи хаты насъ за се и середъ зими выгналы; и то дидусь не покынувъ мене. Шо дужче зледачю, то бильше винъ за мене беретъся, наче й самъ бувъ колысь такивськый.

Наставъ мени десятый рікъ; я помишныця йому, хочъ и злыденна. Юшку, кулишъ варю коло будкы. Я й цурупалкывъ назбираю, бараболи начыщу, горшкы побаню, на килкы повишаю, повисушую на сонечку, юшку саломъ затушкую; колы й яблукъ напечемо, губъ напружемо, потапчивъ изробымо, да й живемо; писля вечери посыдымо трохы, погомоньмо. Я така вже рада!

Старенькый бувъ, жаль мени його, и слухаюсь було його лучче, бо вже порозумнишала. Оце було мене Отченашу вчыть, Богородыци, такъ було поспиль и прокажу, не мыну й слова. „Голубко, каже, моя Оленко! веселишъ ки-

нець мого вику. Никому не потрібный, тильки тобі здався“...

— Якый ты старенький!—було кажу дидусеви.

А винъ одказуе, було, усмихаючыся: „Та й знадобывся тобі, молоденький! Се мени, каже, одыноцтво та убожество такъ викъ скоротыло. Якъ бы не воно, я бъ ище й молодой бувъ; ще бъ на твоєму весилли й борщу догоры горщокъ перекинувъ.“

Було часто, по-пидь яблунямы плентаючыся зъ торбыною, мымрыть (уже гласу не було):

Ой хто лыха не знае,
Нехай въ мене спытае...

Я й роспытую иноди про його лыхо, якъ винъ побывавсь у свити змалку. Мовчыть. А про инше що говорытыме зо мною, то й до поросяты озветься: наче й воно слово його розуміе.

Оце послі вечери гомонимо, гомонимо, соловейка слушаемо, та й полягаемо спаты. Такъ зирно та гарно!

Мени не треба було луччого щастя, ни въ ~~хрещыка~~ зъ дитьмы бигаты, ни въ перепелкы. Було мени показуе, якъ зирочка покотыться, або покаже, де на неби стоить Визъ, Волосожаръ, Квочка. Я було й пытаю: „Яка жъ то Квочка? чы рябенька соби курипочка, чы биленька?“ А винъ каже: „Ото зорява купочка. Ото вона.“—А я, було, кажу: „На що жъ Богови квочка?—А дидусь мени:—И Богъ радіе на неби зъ усякого творыва свого, такъ якъ людына на земли. Бачъ, спивають за вовною бабы:

Горе мени въ свити жыты!
Що мени робыты?
Посаджу я курипочку,
Щобъ вывела диты...

Утиха чоловікови зъ квочки на земли, а въ Бога Квочка краща.“—Ото вона така искрява?—було питаю. А винь мени: „Не показуй на зори и на мисяць пучкою: на Боже сяєво гришка показувати! Укуси себе за пучечку, щобъ чого не сталося.“—Я й укушу, та й зновъ не втерплю: такъ небо те хотилося мени знаты видъ мого дидуся!...

Росказуе, було, мени и про сонце и про мисяць, та дуже мала ще була, не все пам'ятаю. „Се, каже було, не ввесь ище свить Божый, де мы зъ тобою живемо. Онъ бачышь по-за зорямы ще зори та й ще, та й ще вызырають! То все праведни души въ Бога жывуть. Нема имъ личбы, а Богъ усяку зироньку на им'я знае и пам'ятае: се я въ церкви чувъ, якъ пипъ казавъ про небеса Господни.“

Жалуе, було, мене дидусь:—„Ты, каже, звеселыла мою немичъ, голубко моя Оленко! Ты сирота и я сирота: добре намъ.“

А я до його ще й бильшь прыщуюся.

— Якъ пидростешъ, то терпы усе, що на тропку спиткається. Жыты мижъ людьмы важко! Скажы лыхо та й мовчы тыхо! Бувай, мовъ те пташа сторожке. Люде люблять шасльвыхъ, а такихъ, якъ мы, цураються, не люблять. Може, чула есы: сыроту спиткай, та й прыкопай. Такъ воно й е: бояться, щобъ сирота хлиба не вбавыла. 36.

Разъ я спытала: „Чы й вы, дидусю, булы русалкомъ? чы въ васъ маты була?“—Похнюпывсь дидъ и ничего не видказавъ, наче не дочувъ, а вдруге я вже й не поспытала. Прочытаемъ Отченашу, помолымось и за батька, й за матирь... Дидусь, було, велыть, хочъ я й не пам'ятала никого. Було кажу:—Я не знаю, яки вони; може зъ зилля, чы зъ птаха я народылась?

— Такъ грихъ, доню, казаты, молись! Бачъ, яке вони мени шасте зробылы на старисть! Тебе бъ у мене и не було, колы бъ не було батька-матери.

— Я ихъ не хочу, дидусю! Я зъ вами жытыму: якъ прыйдутъ, дакъ я на найвыщу грушу вылизу та й жытыму. Я ихъ не хочу.

Дидусь мовчыть.

Дакъ ото якъ устанемо, пыльненько за дило беремося. Я такы була берка до роботы. Я вже йому, було, й сорочку сполосу, людямъ помагаю зъ весны картоплю садыты, а въ осени выбираты, гычъ, бадилле очыщаты зъ городивъ. Сымъ було вже й полотна на сорочку зароблю.

А дидъ поросятко продавъ у чуже село. Каже: на плидъ. А тутъ не схотивъ, а то, каже, якъ будуть його колоты, дакъ щобъ хочъ изъ очей, щобъ душа не чула.

Отъ за ти грошы, шо за порося взять, мени на юпочку набравъ, соби желетку справивъ изъ пйстры,—отъ наше тило й не свитыться.

Дидусь усе, було, прыказуе: „Робы, небоже, то й Богъ поможе. Лежачого хлиба нигде нема.“ А иноди каже: „Пидъ лежачый каминь вода не бижить.“

Винъ, старенькый, часомъ у дощъ любывъ полежаты. Я йому морщынки розгладжую на лоби, чубъ його сывий, бровы сыви рясни. Якъ теперь спогадаю, дакъ винъ мени ввуджається, наче святе щось.

Його й паны не цуралысь. На сели якыйсь панъ живъ, не зъ нашихъ; такой бувъ соби суворый, и пославъ до його хазяинъ дида чогось. Отъ прыйшовъ дидусь до того пана. Той панъ и не злый, та вже така панська вдача чудна, усе такъ, щобъ заgrimаты. Ще дидусь и на поригъ не ступывъ, ще й не поздоровкався, а той уже на його й гукае:

—Ну, что?...— „Бувайте здорови, пане!“—одказавъ дидусь.—
 „Ты зачѣмъ?“— „Постїйте бо, пане; бувайте здорови зъ
 середю.“— „Ну, что?“— „Нуте бо, паночку! кажите: здрас-
 туй, спасыби.“— „Ну, чортъ съ тобой, садись, садись.“— „Не
 кажите бо такъ, а кажите: Богъ зъ тобою“.

А) Що жъ бы вы думали? Полюбивъ той жорсткый панъ
 дидуся. Посадывъ сылоу на стильци, почавъ медомъ його
 шануваты пывнымъ, бо горилкы дидусь не вживавъ зроду.
 Хотивъ йому щось и подаруваты, та дидусь ничогисинького
 не взявъ. Дакъ панъ ажъ за ворота самъ провивъ його
 видъ собакъ, да все хвалыть:— „Вотъ онъ, старичокъ та Бо-
 жий! Харошъ, дѣдушка, харошъ ты! Палюбилса мнѣ. При-
 хади еще ка мнѣ, дѣдушка, медку папить“. Да дидусь ни-
 колы не йшовъ безъ посылки, а тилькы було каже, що й
 паны бувають гарни, тилькы ихъ ниhto звичаю не навчыть.

А чога винъ туды до пана ходывъ, не знаю: посылаю
 його.

Ише згадала про дидуся: щобъ винъ мени ни розказу-
 вавъ, а все було увагу зверне на те, що якый грихъ чепаты
 що чуже. Лучче свое латане, нижъ чуже хапане. Що й на
 тимъ свити Господь такыхъ обїде.

Теперь мени те все такъ, якъ ви сни ввуджається.
 Свята, може, й справди людына була; а я сього тоди й не
 знала!

IV.

Одного разу мы такъ залюбки нагомонились! Винъ
 каже:

— Якъ мени тебе, Оленко, жаль! якъ умру, хто тебе такъ
 пестытыме?

Зъ сымъ и послулы.

Прокынулась я на зори, а проты нашої будкы недалечко слыва була рясна. Дывлюсь, шось беретъся на ней и трусуть. Прыгледжусь, ажъ то хазяйскый Рябко. Я до його, схопывшысь. Винъ почавъ до мене лащтыць, хвостомъ выляе, ставъ перевертаться. Я соби повалылась на трави коло його, почала пустуваты. Хазяйка вже й корову выгнала до череды и веде теля у вышнякъ за мотузку.

— А де, каже, дидъ? Нехай теля прыпне у вышняку, де лучча трава. Мени треба швыдче до господы: дытына зайшлась.

— У будци, кажу.

Вона хоче йты до будкы. Я кынулась напередъ.—Дидусю! диду!—кажу,—хазяйка клычуть!

— Не збуджу: спыть ище; збудить його вы сами, титочко: я не збуджу.

Острахъ мене взявъ: шо дидусь, було, мене шо дня будыть, а теперь я не добуджусь. Отъ вона лапнула його за руки, за ноги, винъ уже й холодный. Уже Богу й душу отдавъ.

Боже жъ мій! Свите мій! Якмы жъ я гиркымы заплакала! скількы жъ я ихъ выточыла! Справди такъ було, якъ спивають: котылыся, якъ горохъ. Се жъ свиту кинецъ, думаю. Якъ теперь свить стоятыме? Якъ теперь усе безъ його буде? Мабуть, и по матери такъ не плачуть, якъ я плакала по дидусеви. Саме стала розумнищаты. Дывлюсь, ажъ на йому й сорочка драбочка билесенька, дарма, шо була шетилькы пятинка. Бувъ на останній дорози, и мени не сказавъ. Заразъ узылы й поховалы його.

Була якъ мызынокъ, и zostалась зновъ одна, якъ гычечка, якъ човнычокъ у мори: туды хыть! туды хыть! и не знаешъ, де опынышся. Боже! якъ же мени дывытысь? Шо у кого пытаты? Боже, свите! то жъ усе за мене дидусь мыс-

львѣ. Мени було легко жыты. Шо жѣ то значыть Богѣ? Чому дидусь мени про його не ростовкмачывѣ? Знаю тилькы, шо Винѣ добрый, шо Винѣ Отець нашѣ, иже еси на небеси. Пишла бѣ до Його, попросила бѣ, упала бѣ, щобѣ Винѣ оддавѣ мени дидуся. Кажуть, шо Богови душу оддавѣ. На шо жѣ дидусь оддавѣ душу Богови? Чому жѣ винѣ мени не оддавѣ своси души? А казавѣ, шо мене любыть. Сказано, мала була, то зѣ горя чого не передумала.

Лазыла й на березу, на найвыщу, заглядала на небо, за хмары,—нема, нема дидуся! Увесь ридѣ разомѣ утеряла!

Було, посли почую, шо люде одмиралы. Чому вѣ насѣ не одмирають! Я пишла бѣ распытала про свого дидуся.

Да хыба жѣ дидусь зовсимѣ оддавѣ свою душу? Якѣ се винѣ мени забувѣ росказаты, чы зовсимѣ люде душу Богови оддають, чы на якыйсь часть?

А може винѣ и на часть оддавѣ. Може, винѣ ще й прыйде.

Якѣ же мени у будци самій жыты? Гляну на свыту його и жалѣ мене, було, визьме.

А все такы никуды не хочу йты, сыджу вѣ будци. Хазяйка було клыче вѣ хату,—не йду, и ввечери сыджу вѣ будци. А мени чогось стало страшно. Я закуталась зѣ головою и не зчулась якѣ заснула. Другого дня хазяйка зазырнула, а я чыщу на юшку.

— Шо ты робышѣ, моя голубко?

Такѣ вирненько якось до души сказала. Я цилисенькый день не йила, и никому на очы не потыкалась.

— Я вже й борщу и юшки понаварювала,—каже хазяйка:—на шо жѣ ты чыстышѣ?

— Се, титко, я дидусеви чыщу на юшку. Винѣ забувсь изѣ ввечора мени сказаты, шо душу Богови оддасть. Чы надовго, чы на часокѣ оддавѣ; може винѣ хутко й прыйде.

— Иды за мною, годи сумуваты,—хазяйка каже,—я тебе буду жалуваты. Да ажъ зхлыпнула, чы по дидусеви, чы про мене, сыроту.

Понурылась, мовчу.

— Ходимо жъ, ходимъ!—да за руку и сыломиць потягла. Дала мени йисты. На душу не йде. Трошки чогось иззила, та й не хочеться.

— Лягай же спаты,—каже хазяйка.

Я свытою вкрылась дорогесенькою и лягла. Давала хазяйка й рядно, да ни! хочъ бы й ковдру: то не дидусеве.

Я опричь хазяйки й хазяина, никого й не знала, да й то колы не колы ихъ бачыла, або говорила.

Де мени теперь подитысь? У мого дидуся було не одижно, та вѣижно... Встаемо весело, за дило берешся весело, лягаешъ спаты весело, здорово; соловейко заспивае, свиже повитре заколыше.

Було, не кажу хазяйци, про шо я думаю; не одкрываю усіей правды людамъ. Люде люблять людей веселыхъ, шаслывыхъ, якъ мовлявъ дидусь, а такихъ, якъ мы, бояться, наче смерты.

Пйду, бувало, та злизу на березу та й дывлюсь на небо и хмары. А може винъ мени махне зъ неба рукою. Та й журюсь, було, чому се теперь Богъ не ходыть по земли? А колысь ходывъ, якъ росказувавъ дидусь... Я пишла бъ зъ Богомъ до дидуся. Таке було дурне. А разъ думаю: може й дидусь бувъ святыи!... И здався винъ мени тоди въ сяеви; наче сяево сяе видъ нього, якъ у церкви помальоване по святыхъ. Сказано, дытына!

V.

Зоставыла мене хазяйка зовсимъ у себе, прыстановыла до дытыны.

Поки ще я дуже тужыла за дидусемъ, то такъ якъ и люде була, ничого не зачипала; а тилько видпустыло, стала смыкаты хазайське то се, то те. Хай бы голодна була. Хазайны у меня добрящи были и роботящи. Вони були не прости, а полупанкы. Оце самъ и въ поле изъ робитныкамы, и на синожать, и такъ по силь та по рыбу було паровыщъ дви спорядыть, а вона дома до всього рукъ прыкладае. Оце, було, якъ робоча пора, то й подушокъ не стелють, щобъ не заспаты, и пивня пидъ пичь... Якъ бы жъ то я шанувалася! Якъ бы жъ то мени дидусь розумъ свій праведный покынувъ у спадокъ. Якъ бы жъ то знавъ, де знайдешъ, де загубышь! Якъ бы жъ то знавъ чоловикъ, якъ набигты тропы своєї!...

Хазайка моя, було, якъ вырядыться до церкви, дакъ и заздрить людей бере. Вывъязеться шовковою хусткою, надине /хороший синій старосвицькый халатъ изъ позументама хрестомъ на кульшахъ, кунтушемъ звався; и вся одежда на ий такъ гарно прыпаде! То було й шепчуться люде: Прыстало, кажуть, якъ свини въ дощъ. Сама все робыть, наче й наймычка, а що якъ выряджається, мовъ попада, або справжня пани! Знайте мене, багатырку! А инши кажуть: Де воно все въ ныхъ береться, мовъ зъ рукава сыплеться? А вони разъ-у-разъ обое робылы. Було и въ ныхъ самыхъ и про людей-усього доволи. Дай, Боже, даваты, а не прохаты, було мовляе. Прыйде зъ церкви да й сміється: хтось людянь не вельть рано вставаты та дила пыльнуваты. А то й клычешъ на роботу, дакъ не доклычешся; просышь: перекажить, кому треба заробитку, и тому не перекажуть.

Два roky побывалысь вони зо мною, та й вырядылы мене зъ довгою рукою пидъ церкву. Не шануешся, иды жъ, небого, мижъ чужи люде. Вони тебе вывчатъ добра. Мы тебе на спомынь про диду держалы. Тсперь сама на шляхъ

утрапишь. Зъ такого куколо не буде добра. Мабуть и маты въ тебе така була, шо ридну дытynu въ жыти згубыла, русалкою зрыбыла.“—А про мене вси зналы, якъ я русалкою по жытахъ блукала, та й имья мени не було на сели иншого, якъ Русалка. Се тилькы дидусь мене Оленкою звавъ, а то вси, сміючысь и сердючысь: Русалко! иды гуляты до дитей! Або: Щобъ тебе чорты вхопылы, Русалко ты проклята!

Отсе жъ и хазяины мои гиркымъ словомъ вытурылы мене зъ господы.

Пійшла я ходыты зъ хаты въ хату. Бо дуже довги руки мала... Усе спотынгъа й потягну шо небудь, а зъ-пидъ очей у мене хто хочъ беры, я не бороню, и свое усе посію, де хустку, де пидбривныкъ, де сапу; де шо роблю, тамъ и покыну. Про завтрашній день не дбаю. Така вже вдалась, нестелёпа, роззява.

Було, дидусь покійнычокъ мени каже, нехай царствуе: „Не рушь! то чуже“. Я й одвыкла вже була чуже займаты. А теперь, здається, не було хаты въ сели, де бь я не пере-була наймычкою! Не держать мене. Хаты на мене не кыдай. Люде було торочать: „Що жъ? вона у будци выросла, дакъ и хазяйства не тямьть доглядаты.“ А иноди виддухопёлять добре, щобъ доглядала. А я тамъ, у будци, святы дила, святы речы чула й бачыла, а така вдалась ледача. Да й сама стала така лемёховата. Ходжу ухвоськана, пустылась берега зовсимъ по смерты диды... Може се я того така, люде кажутъ, шо я русалка, нехрещена бь то; да я жъ, видно, хрещена була, бо й платечко знайшлы въ жыти, якъ дожалысь. Не вважалы на се, а було прыспивують мени не то дитвора, та й молодыщи:

Мене маты родыла,
До хреста не носыла

Я визьму черепынку
Та зарижу дытынку.

Я й не розумію, що то за черепинка, и яку дытынку хто нею заризавъ, а дуже гирке мени було се слово! Справди, наче ризалы мене по серцю безъ ножа симъ прыспивомъ.

А инши було провадять и таке: мабуть, увесь ридъ ии, вси бабѣ и пробабѣ зъ прашурамы и прашуркамы булы таки ледачи, що по свиту валасалысь та кралы.

Оце жъ гвалы мени всимъ селомъ изъ хаты въ хату, що никуды мени и йты.

Тоди давай я думаты гадаты, що мени робыты у сьому шырокому, та бездомному свити! Куды йты? Згадала прымовку: иды, рынде, де инде: тамъ тебе люде не знатымутъ и рындею не зватымутъ... Пйду, думаю, въ таке село, де не зватымутъ мене Русалкою. Скажу, що я на имъя Оленка, на призыще Дидусивна... И пйшла.

Иду, ажъ такыи гай прехрошый! Я й заспивала:

Ой гаю жъ мій, гаю,
Та густый, не прогляну!

Мени тоди люде такъ уси огыдлы. Дывлюся на высокоченну сосну. Витеръ нею гойдае, а я зъ жалю спиваю:

Не хылыся, сосно,   Не хылыся, вильхо,
Бо й такъ мени тошно!   Бо й такъ мени гирко!

Спиваю та й думаю: покы снагы моеи стане, доты терпиту, и жытому въ гаяхъ. Сила я на трави, сыдила, сыдила, та й задримала.

Якъ бы напередъ той розумъ, що теперь, мени бѣ и простуваты зновъ до своеи хазайкы. А вже жъ я й хлиба скилько у неи переила! Ни! подалась на чуже село. Стала зъ першои хаты найматись, той же таланъ... А де яки потимъ стали мене и пизнаваты. Чы не жыла ты, небого, у того? або въ того? Ге, ге! яка вона Дидусивна! Се Русалка, а не Оленка! нехрещена Русалка; нема въ неи й имъя хрещеного...

Оттакъ мене на глuzu пидіймають! Нудьга мене бере, соромъ давить мене. Зйду зъ сього краю! думаю собі... Та якъ пійшла, якъ пійшла, то верстовъ за пивсотни опынылась. Та не йду пляхомъ, або стежкамы, а все манивцямы. Все по надъ ричкою, иноди черезъ затоны й брьдма, наче справди русалка. Добралась до села. Тутъ десяцьки, соцьки, вйты до мене прыстали, що я зъ другого повиту, а паперу въ мене нема. Нехай громада стане въ ради: треба попытаться, що зъ дивчною робыты? Боже жъ мій! и малою люде не знали, що зо мною робыты, и теперь морочаться! Тоди я въ жыти, а теперь у свити, мовъ у густому, непроглядному гаю заблудылась... Усе жъ такы тоби безъ бумагы йты не вильно, каже громада. Хто тебе одпустывъ таку молоденьку? Гляды, чы не вкрала ты чого? Такъ и вразылы мене въ серце.— Здається, ты холòднои не мынешть, небого... Заходывся коло мене той великый чоловикъ, громада, мовъ я чью душу загубыла. Почалы мене распытуваты про все, про все, у кого жыла и якъ? А одынъ каже:—Ты жъ моя землячка, я самъ зъ того села. Не бйся, ничòго тоби не буде. Лагодыться туды мій сусида йыхаты до своєї дочкы, накажу, щобъ выслано тоби бумагу, що ты тутъ у наймахъ. Я знаю и хазяивъ твоихъ, знаю все про тебе,—и моргнувъ якось вусыма такъ, наче ножемъ у серце вразывъ... Да, спасыби, не сказавъ, що я на имья не Оленка, на призвыще не Дидусивна, а имя й призвыще мое Русалка.

Ну, зъ початку всяке до мене ласкаве, ввичлыве, а потимъ я сама своєю вдачею собі зашкодыла. Мене й лають, мене й бють, и мени одчуваються речы дидусеви: „Стережысь, було каже, чужого добра, якъ вогню; переступы, а не визымы. Лучче свое латане, ниждъ чуже хватане“. Бида сыроти безъ тыхого прыхылля! Жене мене хвыля безъ упыну. А де жъ берегъ? думаю собі. Схне мое серце...

Узявъ мене до себе соцький, поки бумагу вышлють. Всылу п'ять мисящивъ пробула въ нихъ. Зновъ пійшла по людяхъ. Де пролитую, де прозимую; луна усюды ходыть видляскомъ про мене: погана. Я и плачу и дида згадую, а тамъ забудусь та й запушу руку. А тымъ часомъ розійшлись и тутъ чуткы, що я нехрещена Русалка, тымъ и закону мени нема, тымъ я й краду. Сказано: хороша слава сягае далско, а погана—ще дали.

Уже шиснадцятий рикъ мени, а я що попыхачъ той!... Ни до кого не прыхляюся, такъ валасаюся. Дубъ мій батько, лыпа моя маты, береза моя сестра, явиръ мій братикъ. Русалка я на свити, та й годи. Може, думаю, й справди мене не хрещено. Може бъ мени пійты до пона охрестытись? Дакъ люде жъ кажуть, що тилько малыхъ, ще безгришныхъ душъ хрыстятъ. А выростешъ, мовлявъ, наберешся грихивъ, то вже въ тебе Хрыстось не ввійде. Тымъ прымовка й про жыдивъ перехрыстивъ: жыда охресты та й голову видотны. Такъ и мени, думаю соби, хрестытись теперъ зась! Не ввійде Хрыстось у мою ледачу душу, думаю, та й плачу. Адже жъ и дидусь не всельвся въ мене зъ своїмы добрымы словами. Онъ панъ той не зъ нашихъ, и языкъ у нього луб'яній, мовлялы, а винъ и того звычайо навчывъ. Та й думаю соби про дидусеве облычче ясне, и молюсь його жъ такы молитвою, що навчылась у будци; „Прыйды и вселься въ ны, и очысты ны отъ всякїя скверны“... Ни, думаю, мене вже нихто не очыстыть. И Богъ, и люде одъ мене одвернулись, мене хыба у печи на сухарь зсушыты та въ ступи стовкты, тоди бъ зъ мене що добре вылипывъ...

VI.

Ажъ ось давъ мени Богъ прытулытись до 'дніеи вдовы убогой. Роблю все; вона не дуже и допевняється моеи пра-

ци, то натомыться, то загається. Старенька вже собі. У неї була маленька дочка і синь жонатый. Тильки синь окроме живь і йшовь на-супереки матери. Маты його, було, каже: лучче самій пробувати, якъ наругу одъ дитей приймати. Шматка хлиба не ввобьєшь у горло, такъ неvistка козырюе, щобъ сынового хлиба маты не переила. И сынъ, и неvistка, було, іи усе лають то за молоко, що десь дилось, то за пшоно, що не добре втовкла, борошна доладу не насіяла, а вона ще бидна й не добачала, бо выплакала стари очы черезъ дитей.

Разъ, каже, силы йисты; попили борщу, потимъ почали йисты кашу молошну. Каша у ихъ була що разу хороша, ни цятночки воды, а на сей разъ молоко зсилось. Вона й каже неvistки: „Отъ якъ бы оце яколо дйльва ходыла, до ты бь сказала, що я щось изробыла, що каша зсилась“. А неvistка такъ и скипила и зачервонилась, ажъ пидскочыла на полу.

— Дакъ я видьма?—Та давай іи лаяты, ганыты, усякъ іи прокльнаты.

Дивчынка, побачышы, що матери зневага, обиждають,— высолопыла проты неvistки языка, стоя на полу.

Неvistка дивчыну такъ и вхопыла за патлы и поставыла на доливци. Маты помацькы зхопыла за плечы обиручь неvistку, обороняючы свою дытну, а сынъ собі за матирь... И Боже, що тамъ склалось!... То вже кинєць свиту, якъ сынъ на матирь руку здйме. Да послѣ давай зъ іи хребта усю шустельну здйматы. И се, каже, наше, и се наше.

Не доведы мене, Господы, ни бачыты, ни чуты таке, яке я чула видъ моеи любои старенькой вдовы! Вона справди выплакала очы, жывучы вь тій проклятущій хати зъ сыномъ, лютымъ зміємъ, и неvistкою, гадюкою. Ослипла, такы зовсимъ ослипла бабусенька нещаслыва. Що робыты? Мусыла

Богови праведному корытсь. Такъ, мовляла мени, сподивалась, шо за сю слепоту у Бога їй готується той свить не-вечирній, шо про його чувала, стоячы въ бабынці. До Божого дому стала ще частишъ ходыты, выкрадаючысь одъ дитей—такъ якъ диты видъ матирокъ на вечорныци крадькома ходять. Ну, Божи словеса, розказуе було мени, покриплялы їй, и поралася вона помацькы, и все такъ робыла, наче помолодшала. Невистка було каже: Се вона слипою себе вдае. —Не доведы, доню, тебе Господь, було видкаже, слепоту мою вдаваты!—та їй пораеться всюды за выдющю. Шо жъ бы вы думалы, паніечко, невестка? Взяла ще бильшъ зло проты слипои свекрухы. Хотила зъ свиту згубыты. Наварыла зъ гадьною юшкы та їй каже, идучы зъ чоловикомъ у поле жаты: „Ото жъ, мамо, у синяхъ на польщи, якъ схочете їисты, юшка зъ вьюнами стоить“.

Пійшли вони въ поле, забралы серпы, торбы, да їй рушылы. Заманулось їисты старенькій. Пійшла вона слипуочы доставаты юшку, да їй вывернула соби якъсь на очы. Шо жъ? Сотворывъ Господь за їи правду надъ нею чудо свое. Видъ тіси гадючої юшкы зробылася выдющою, вывернувшы нехотя на свои очы. Побачыла вареныхъ у юшци гадюкъ своими очыма. Стеменно сама мени се розказувала. Подывылася та и впала навколишкы чередъ образомъ.

Иде зъ поля невестка зъ сыномъ, ажъ маты пораеться коло печи: вечерю имъ варыть! То було тилькы корову подоить, на ступи товче, льонъ бье, макъ риже, а до печи не доторкається, а теперъ вечерю дитямъ варыть и Бога хвалить. Свьянямъ уже зилля понарывала, кабанови кропывы насикла, сказано—выдюща повернулась!

Такъ и зомлили обое, бо їй чоловика видьма-жинка зробыла злюкою, и винъ сподивався побачыты матирь мертвою

въ хати. Простяглись передъ нею обое: Просты, мамо! Якъ Богъ, такъ и ты!

Ну, маты ихъ простыла, ни словомъ ихъ не докорыла, та вже взялась за розумъ: продала, яку мала, шустельну, шуплатте лишне, скотынку, та й покинула имъ свою матерызу: городъ и хату. За ту жъ бо матерызу ии й тиснылы, щобъ скорійшь изъ свиту зійшла, тоди бъ сыроту, мовлявъ, прыкопалы та й панувалы.

Стала вона зъ малою дочкою у людяхъ жыты. Сталы ихъ люде зодягаты, платыты и шануваты, бо того стояла. За нею й скотына плодяться, за нею й дробына водяться. У кого яливка, а въ неи й двома бычками разъ корова отелылась; у кого свынка трос поросять знайшла, а у еи и десятеро й бильшь одвалыть, що й двирь тоби увесь за-красыть!

Отъ я пидъ той часъ до ихъ и прыблудылась: вона, та бабуся, и прыняла мене въ сусиде вже въ чужій хати, наче семьянына, бо въ сусидахъ сама жыла и помогала скотыну доглядаты. А сынъ зъ невесткою такъ зъ того часу збид-нили, що й хата рака стала.

Ну, трудно стало старенькій по людяхъ жыты. Бо на свойму господарстви, може бъ, и заснула, а тутъ по пять разъ у ночи зхоплюється, чы не отелылась на морози коривка. Сама себя вбывала, щобъ догодыты чужій хати. За два чы за тры roky прыробыла соби грошеняты и спорудыла соби хатку на нывци за селомъ. Матерызна въ неи zostалась нывка. Хатка стояла пидъ селомъ коло розлогои старои вербы, мовъ картынка. Выдно зъ хатыны такъ далеко въ поле и на гай, наче весь свить до вдовынои хатыны тягне.

Мени добре въ бабуси жыты, наче въ риднои сестры дидусевои. Слава тоби, Господы, вже мени двадцятый пй-шовъ, и люде хороши до мене лыцяются, та бабуся не ве-

лыть рано замижъ выхоплюватись. „Не хапайсь, доню, зъ козамы на торгъ. Ще того дива надывишся, якъ и я нады-
вылась, выскочившы молоденькою. Знаю, почимъ кившъ лыха!“
Добре намъ, паніечко моя, зъ удовою жыветься. Набигла
такы я тропы, теперь іи держатимусь и старенькой слухаты-
мусь, якъ ридной матери.

Нась тройко тыхомирныхъ у хати. Все вкупи робымо.
Воны мене жалують. Стеся, дочка іи, мене полюбыла и я
іи, и такъ якось мое серце прихылылось до нещасливой ма-
тери! И сусиде мени все здальсь якись луччи. Тутъ уже й
Русалкою мене не звуть: старои бояться обиждаты. Надъ
нею Господь зробывъ чудо свое.

Такъ и я стала людною, спасыби Господеви та ди-
дусеви, що за мене на неби молыться. Звуть мене Оленкою
Дидусивною. И порозумнищала жъ такы, не передъ вами,
паніечко, хвалячысь: хочъ не була замужемъ, а взнала й я
незгиршъ старенькой моеи, по чимъ на свити кившъ лыха.

Такъ мени розказала про себе бидолашна дивчына Ру-
салка. Жыве вона въ найблыжчому до мене сели. Мени на
втиху, пишла про мене слава яко про прыступну й балакучу
панію,—тымъ и Русалци мойй схотилося мене побачыты. Не-
клыккана прыйшла (а се зридка буває) вона до мене на робо-
ту и зъ того часу мы запрыятелювалы. Якъ вона мени ро-
казувала про свого дидуса та про свою бабуся, тую бидну
вдовыцю, рысы іи выразного вродльвого облычча займалыся
огнемъ глыбокой чулои души. Вона мене чарувала - прына-
джувала, я вбачала въ ій несвидомого поэта.

VII.

Цикавыла мене исторія сільського вбозства, вбозства
подекуды зъ своеи воли. Тыхи чесноты безъ розголосу и

пыхы прываблювалы мене. Я влюбыла Русалку и сылкувалася всяко додержуваты нашу прязнь. Писля тїи шырої сповиди сама Русалка, якъ на мою думку, мусыла б̄ хотиты одвидаты мене. Та на жалъ и на дыво мое вона бильш̄ не прыходыла на роботу. Хочъ вона їй, здаецься, и вподобалась.

Мынае мисяць—нема моєї любої Русалкы. Стала я думаты: чого б̄ се? Згадувала я, яка вона замыслена, якъ вона сама боиться—чы хрещена вона, чы не русалка вона справди. Зъ їи оповиди выдно було, якъ вона ї сама думае, що може черезъ те вона така и вдалася, що справди нехрещена. Чы не трапылось їй якогo лыха, такогo, що тилькы зъ нею ї могло быты?

Мынуло ще мисяцивъ зо два, зо тры,—нема Русалкы. А сказала, що прыйде пособляты мени робыты крохмаль зъ картопли и класты варево. Мынула ї Покрова, така важна дорослымъ дивчатамъ. Безъ Русалкы проказувалы наши вродльви, на пори ставшы, свою поэтычну молитву до Пречыстої: „Свята Покривонько, покрый мени голивоньку, зямлю вьялымъ листочкомъ, голову червонымъ платочкомъ, зёмлю вьялою квиткою, голову бילוю намиткою“.

Надїйшлы ї Риздвяни свята, колядки ї шедривкы. А середъ моїхъ веселыхъ гостей дивчатъ не було тїєї, що такъ багата расказала мени невидомого про жытте сельскаї бидноты.

Роспытывала я селянь про неї, але мени одказувано байдужно, мовъ про абы шо: „Хто їи знае. Вона на другимъ кутку жыве, такъ ничого ї не знаемо“.

Прыходыть до мене поздоровляты звизда, нагадуючы трьохъ царивъ-волхвивъ. Спивають мени школяри старосвитскаму бурсацкаму писню:

Шедше тріє Цари
Ко Хрысту со дары

Иродъ же ихъ прыгласывъ,
„Куды идете“? спросывъ.

Прыйшли й школяри зъ новыхъ сельскихъ шкиль,
пивчи, а промижъ ихъ и килькы дивчатокъ. Не сказали й
воны ничего про Русалку.

Настыгае й весна. Вже озывається старовына козачька
устама сельського дивоцтва вродливого:

Ой весна красна, ой весна красна,
Та й изъ стрихъ вода капле:
Ой уже жъ тоби, та козаченьку,
Та й мандривочка пахне.

Може й Русалку, думаю соби, весна порушыть и пиде
вона, щобъ навтишатися зъ гаивъ, левадь та лукъ, зъ ру-
сальныхъ захыстивъ. А си захысты саме булы мижъ ии се-
ломъ та моимъ хуторомъ. Вона любила тии русальни игры-
ща, любила квитчаты свою голову винкомъ зъ конваліи. И
до лыця бувъ той винокъ ии тонкымъ рысамъ, трохы бли-
дому замысленому облыччу и повнымъ палкого таемного по-
чування очамъ. Може зновъ прыйде на роботу, на щыру
розмову. Та прыходьлы до мене и давни й нови знайоми
дивчата, самой Русалки не було. Пытаю—чы не знають чого
про неи? Видповидають якость чудно: „Хто ии знае, чому
вона не ходыть! Вона, паніечко, *такъ соби*: усе думает... чы
зъ велького розуму, чы шо... Хочь у хрещыка гуляе, хочь
у лебедыка бигае,—усе не довго. Такъ у неи очы якость и
затуманяться. Чудна, одно слово, чудна!“

Пытала, чымъ же чудна,—нихто не каже. Тилькы тае-
мнычо й коротко сказаль: „Мы ии боимось“.

Довго я выпытувала, черезъ шо жъ воны бояться та-
кои чепурной, такой проречыстой й любой подругы.

— Та вона то й промовна й проречыста, и ричъ у неи

красна, якъ вы, бувайте здорови, кажете,—промовыла до мене старша поденныця,—та въ неи щось у очахъ нелюдське свитыться.

— Якъ нелюдське?—питаю, дывуючысь.

— У людей такого погляду не бувае,—одказала мени смила поденныця.—Або ій на роду щось таке напысано, або,—не дай маты Божа,—може вона й доси русалкуе, да такъ десь и динеться.

— Э, вони таки си русалкы!—озвалась молодча.—Мою матирь зъ другого села взято, зъ Ракоидивкы, дакъ маты росказувала разъ,—да не мени, а тайкома одъ мене баби, а баба мени росказала, а маты не хотила мене лякаты. Що вмерла въ Ракоидивци дивчына, якъ разъ у русальний четверь, а въ русальний четверь хто вмере безъ прычастя, такъ и стане русалкою. Отъ умерла, поховалы іи въ садочку, а іи маты да пожалувала на смерть червонои плахты червчаткы, що самого шовку червцю пишло тросточокъ зъ п'ять, та й поховала въ морозовій спидныци. Поховала; ажъ разъ рано вранци, саме въ русальний четверь, побигла менча дочка по воду, ажъ вона била крыныци стоить пидъ вербою.— „Катрусю, се ты?“—И не злякалась якось русалкы, злякалась, та не вельмы, бо сестра. „Я каже“.— „Чого жъ се ты прыйшла?“ Сама не знае, що говорити.— „Дай, каже мени моеи червчаточки хочъ годокъ поносыты. Я й прынесу черезъ годъ“. Побигла дивчына, достала зъ скрыни плахту, оддала. Та не знать де й дилась, наче росою взялась по пидъ вербою. А сонечко вже сходило, роса блышала. Якъ на те жъ маты полизла чогось у скрыню, ажъ червчаточки нема. Тоди дочка й каже, що оттакъ и такъ.— „Чому жъ ты мене не клыкнула? Моя Катрусю, моя ты дытынонько! Хочъ бы разочокъ я на тебе глянула!“— „Не тужить, мамо, каже дивчына: вона черезъ годъ прыйде“. Дождыдають уже

кажн
ед.

того четверга, такъ дожыдають! та никому не кажуть, щобъ не сполохнуты русалкы. Наставъ русальный четверть. Маты ще вдосвита побигла до крыныци. Нема никого. Сила вона пидъ вербою, плаче. Колы жъ сонечко почало сходьты, и роса такъ якось червонымы искрамы ссяе! Дывьтсья — передъ нею Катруся, и червона плахточка на ній, та така ухвоськана! Що вже тамъ було, Господь ихъ знае; тилькы русалка—ни словечка. Маты її обнимае, голосыть надъ нею, роспытуе про той свить,—вона мовчыть. Привела въ хату, посадила пидъ богами на покути,—мовчыть. Не йисть, не пье, и ни до кого ничого. Пбклькала й попа, и пиць ничого не врадывъ. Била, якъ стина, сыдыть пидъ богами и ни слова. Тилькы якъ выймутъ хлибъ зъ пещы та примочать, и пйде пара, вона ту пару вдыхае, и такъ наче трошки почервоніють губы й шокы, а очы заблыщать, якъ та роса на сонечку.

— Эге,—перспынула одна зъ дивчатъ,—русалкы парою зъ хлиба живуть. Тымъ у русальный четверть ни хто й не пече хлиба. У насъ одна забулась та й напекла хлиба, а сама, примочывшы хлибъ, и пйшла зъ хаты. Вертаеться, а дытыны въ колысочци й нема. Сюды-туды, де дытына? Зырне пидъ пичъ, ажъ воно тамъ залоскотане.

— Ну, ся була смирна,—казала дали оповидачка.—Просыдила такъ цилый годъ, а на русальный четверть її й не стало: тилькы червона плахитка зисталась пидъ богами на покути.

Не дьво, шо Русалчыны подругы. збєрагаючи, ще видъ часивъ дохрыстьянськихъ, таку виру, вважали чымсь нєлюдськымъ и її проречысте слово, и її надзвычайну на сєли красу, и її неспокій турботный, и любовъ до самотности.

Довго роспытувала я про неї даремно. Та вже не скоро, мало не за рикъ, бачу въ церкви вдову тую, шо въ

неи жыла моя Русалка. Пытаю про неи. Та, трохы не плачучы, каже:

— Пишла замижъ, добродійко! Отъ правду кажуть: нехай ти плачуть, що замижъ идуть. Сама себе сыломиць звинчала. Нихто ии не сылувавъ. Чудна вона стала якась. Усе гадае, що вона нехрещена, да такъ ий на дорози лыхо и стоить. Ще тилькы тры недили, якъ и весилле одгулялы оплакане.

За такый часъ короткый доля дивчынына погиршала. *mm* „Обизвалася доля, да по тимъ боци моря,“—такъ спивають наши селяне про таемнучу, часомъ незычлыву долю. Хочъ моя русалка и казала, що „набигла тропы“, але я думаю, що тиси тропы ий ще доведеться набигты, а саме якъ пиде замижъ, бо зъ того часу починається справжне, хочъ здебільшого нещаслыве жытте нашої сільськой жинкы. Часомъ зустринешъ молодыцю зъ дивчыною и пытаешъ у розмови: Который тоби годъ, молодычко?—Дванадцятий.—Якъ—дванадцятий? А дочки твойй который?—Одынадцятий.—Такъ наши жинкы дивоцьтво свое вважають бильше за якась невыразне и мрйине русалкуванне, анижъ справжнимъ жыттемъ зъ його—ой леле!—занадто видомымъ лыхомъ.

Бабуся-вдова не говирка була. Ий важко було казаты, черезъ що саме плакала бидолашна молода, и якъ се сыломиць вона сама себе звинчала. Въ бабынцы, де я, выходячы зъ церкви, несподивано зустрила ии, було багато людей, а имъ не годылось те знаты, що вона могла бъ розказаты мени.

Моя русалка пишла замижъ у тому жъ сели, але на такый далекий кутокъ, ажъ *Пидгаи*, що звидты поденныци до мене не ходять.

Спершу я хотила йихаты до бабуси, та було бъ се по панському йихаты просто зъ цікавосты. Мусыла якусь за-

чипку до того знайти. Выгадала, що треба мени готову хату купити, щоб перенести. Рають мени й таку й таку. Пішла луна про мої питання, тоді вже й я поїхала до бабуси, та замисць того кутка, де стояла весела хатка бабусина, потрапила аж на другий край села. Стриваю молодцю з новими видрами (се ж має пощастити—народь каже), питаю про бабу Зуйчуху, а вона мени:

— Ой-ой-ой! та се ж Пидгаї, а вона живе на Курпивиці!

Я знала призывше Русалчиного чоловіка и за малый чась була вже вь неї, вь своєї дорогої Оленки Дидусивны.

Якь бы вона знала, що я прийихала до неї з жалю надь її долею нещасливою, то се замкнуло бь її уста. Шыристь у нась—ричь випадкова, що якось несамохить виявляється. Боятся наши люде не то цікавосты, навить и добросты, колы вона словомь, а не вчынкомь виявляється; боятся врешти й усього, що выбывається зь вузького кола простолодного побуту. Се вь ихь озывается невидома намь исторія ихь минулого. Я просто сказала, що шукаю хаты и через се заихала до знайомой людыны.

Замість блидыхь шикь и очей заплаканыхь, я побачыла Русалку рум'яною и зовсимь спокійною молодницею. Вона мени зрадила, та виявила радисть не по нашому:

— Якь вы змарнили, паніечко! мабуть вы вже скоро вьрете.

Си слова переклала я думкою на нашу мову любови й одказала, що натомылась, шукаючы хаты, бо мени дуже її треба.

— Чы не думаете до кyxни,—вона вь вась тиснувата,—прыбудуваты прыкухенокь? Боронь вась, Боже: тоді вже певно вьрете.

Я заспокоїла Русалку, сказавши, що старимъ людямъ прибудовувати не годяться, и вона хотила була весты мене до доброї хаты, що дешево продавали пересельци, идучы на степы. Та я сказала, що втомилася, ажъ хвора черезъ свою шуканьну, обицяла прихаты иншимъ часомъ, и помалу мы шyro розбалакались. Надто, що господыня була дома сама: чоловікъ зъ своїмы дитьмы бувъ на поли,—сіялы ячминь.

Русалка казала, що хотила не разъ бигты до мене; на те вмисне й паляныци пекла (безъ святого хліба въ гостыню не ходять).

— Да снагы, панієчко, не ставало. Трудно жыты було, трудно! Усе вамъ роскажу, чы не буде якої полегкосты души.

То ди облычче въ неи видминылось видразу дуже. Смутокъ глыбокій, безнадійна журба (якої вона зучыла себе ни передъ кымъ не выявляты) обняла ии тяжко.

— Може й справди мене нехрещену загублено въ жыти,—почала вона.—Тымъ ии тяжко мени на сьому билому свити. Широкий, мовлялы, да нема де дитись. Ось слухайте, моя матинко, моя лебидонько! Почну казаты ще зъ веселого часу. Сидайте отутъ на полу, я постелю вамъ чысте ряденне.

— Охъ, та ии тяжко жъ мени спомынаты про мое щасте, панієчко моя. Мабуть чы не важче, нижъ про нещасте. Бо въ нещасте сама я вбрела ии вплывла, ни хто не пидмывавъ мене, а щасте втекло хутко, мовъ тая пташка, що крылечкамы стрепенула, въ темни лугы полынула. Слухайте жъ бо такы, не роните доброї сльозы, не вважайте на мене, що я, дурна, плачу.

Врешти Русалка втерла сльозы, опанувала себе и почала говорыты про себе якость, сказавъ бы,—трагично-радисно.

VIII.

— Литомъ одного тыхого та гарного дня якость у мене було такъ тыхо на серци. Се бувало ридко. Тоди я чогось була засумила. А то а ни хвыли на души, мовъ на сонному гладенькому ставку, и такъ чогось солодко на души! Сама не знаю, чого мени такъ лобо. Летила бь кудысь, у якыйсь вырей, чы що, або зь земли на небо.

Ухопыла юпчыну и ранисенько погнала овечать у череду. И видра въ мене на плечахъ. Одигнавшы вивци, я тилькы шо за звидь, ажъ дывлюсь, коло мене паровиця такыхъ гарныхъ воливъ зупынылась! Я й пизнала, чья паровиця: сусида нашъ кудысь далеко йиздывъ, и ото прыбувъ. Такой поважный и одягный. Ставъ одчыняты ворота у свий двирь.

Волы не стоять, рвуться додому: ради! Ярмомъ учепылись. Я поналывала видра, поставыла, та за волы! Увела ихъ дядькови въ двирь, поклонылась и пишла. А винь скинувъ на мене тилькы очы, наче прыкмету положивъ. Подякувавъ мени, и такъ ласкаво на мене подывывсь. Скільки я старого бачыла, то винь такъ николы не додывлявся до мене. Наче йому зо мною жыты. Я хотила зачыняты ще й ворота: задала дидуся свого, якъ винь мене навчавъ поважаты старенькихъ. А винь каже: „Пожды, небого! ще козакъ за мною йиде.“ Зь симъ и пишовъ у хату. У хати у нихъ никого не було. Заранне пишлы матокъ тягаты: опизнылись помочыты. Ажъ йиде той козакъ. Я ще такого хорошого на вроду й не бачыла. Пишовъ винь зь дому, не такой

бувъ. Ажъ тутъ и батько вернувся изъ хаты и каже сынови: „Нема никого дома“.

Батько воли пороспрягавъ, а сынъ постановывъ ихъ середь двора, до ясель. Я тилькы рушыла зъ коромысломъ, а козакъ и передо мною: „Дайте, будьте ласкави, воды напытысь.“

Я загорилась, мовчки повернула видра. Винъ ставъ пыты, та й каже: „Неначе въ гаю: нема людей.“ Я ще й бильшъ запалылася зъ сорому, бо зъ нымъ не поздоровкалась и не сказала доброго здоровья пывшы: мовъ нима. Про це жъ винъ и натякнувъ. Ставъ пыты, а батько крычыть: „Васылю! на тще серце!“... Той шапку мени знявъ и такъ подывывся, наче що мени подарувавъ. А батько ще зупынывъ мене: „Чы не знаешъ, небого, куды наши пишлы?“

— Конопель,—кажу,—пишлы тягаты.

— И наймычка пишла?

— И ии, кажу, забралы, щобъ швыдче...

Та зъ симъ пидбигцемъ изъ видрамы додому. Якъ увийшла въ хату, взялась за дило,—все въ мене въ рукахъ горило! Я те поробыла въ день, що було бъ мени й на два дни. То була берка, а то ще й краше.

Роспалылись у мене щокы; серце загомонило, сама не знаю що зо мною робыться! А винъ усе передъ моими очыма ввыджується. Може я вже його люблю!... Я така вбога и безталанна дивчына покыдыка, чужый попыхачъ; а винъ—Боже! якимъ поглядомъ мене охрестывъ! мовъ короливу.

Мени наче свить пошыршавъ. Вернулысь хазяйки додому.

Дывыться на мене удова та й каже: „Чого се ты такъ распалылася? Щобъ ще лыхоманкы не було“. А я мовчу та думаю: чого вони обое такъ подывылись на мене?... И видъ

сіи думкы одніеи наче твердище по земли ступаю и на людей смилывище дывлюсь: и я щось таке на свити! думаю собі.

Ранкомъ треба мени йти по воду. Мени чогось соромъ, чы шо. У мене такого почуття ще николи не бувало! Мени здається, що й винъ вийде. „Ходимо, Стесю, по воду“, кажу я. Удова засміялась: „Шо се ты? сама не втрапишь? Чы козака боишься?“

Такъ мени сымъ и вшилыла въ сердце. А въ мене й такъ щокы палають.

— Гарный,—каже,—катъ його батька не взявъ! Гляды, щобъ не звивъ зъ ума, якъ про того туму співають:

Козакъ тума зведе зъ ума,
Не буде й женытысь;
Де найбільше челядонькы,—
Тамъ буде хвалытысь.

— И я, каже, замолоду не усупротывылась проты чорныхъ очей. Де той и розумъ дився? Такъ чары на тебе й наведе (та й сама такъ зачервонилась, якъ и я). Колысь, може, мене згадаешъ. Иды, Стесю, зъ Оленкою, охотнице буде.

Пишли мы вдвохъ, а стара сусида, Васылева маты, саме пазолкы зъ хаты выносила та й дывыться, де бъ той попилъ выкнуты, бо скотыни шкодыть, и людямъ, якъ хто ступыть на пазолкы.

— Добры-день, кажу, титко.

— Добры-день, видказала, небого. Стала Стесю кмыкаты у хату: „Иды, каже, матери рыбки передамъ“.

Стеся пишла, а я за журавля, щобъ вытягты воды.

А Васыль уже, залыгавшы, й веде волю до водопійла.

— Пострывайте, каже, я напою волю, а тоди й вамъ вытягну.

— Вы жъ мене загаете. Я першъ собі вытягну.—А сама и на мисти не встою.

— Да погуляйте жъ трохы! Мы жъ сусиды зъ вами. Дома не бувъ, то васъ и не бачивъ.—Миряе мене очыма, а я ажъ одвернулась: мени такъ соромно! Я зовсимъ людей не знаю; а то мовъ сонце сяе передо мною.

Грається зъ журавлемъ, гойдае та мене гае. Я кажу:
„Порожни понесу“!

— Не сердьтесь бо, моя...—та й ставъ тягты воду, бо моя хазяйка бабуся выглянула зъ синей... Поки жъ то волю напоивъ! Ажъ тоди й мени воды вытягъ.

Я такъ и побигла, не подякувавши. Бо що жъ мени зъ багатыремъ ривняться?

Ой чы зйдуся, чы не зйдуся,—
Не поривняємось:
Ты въ жупани, а я въ свыти,—
Не повинчаємось.

Думаю се, а сердце вже й видказуе за нього:

Я жупаны поскыдаю,
А свыты добуду—
Такы тоби, серденятко,
Дружыною буду!

Колы бъ же то! охъ, колы бъ же то!

— А де жъ Стеся?—каже бабуся, моя хазяйка.—Стесю згу-
была.

Кажу, якъ було.

— Бижи жъ приведы, а то вона й рыбу погубыть.

Не хотилось и йты до ихъ у хату, такъ не хотилось!
Я тильки черезъ поригъ до ихъ ступыла, Стесю за руку, да
й видтиль. Засміялысь стари: „Ну й дивка! Недоторка, яка
соромляжа!“

IX.

А ихъ наймычка усю правду мени було й поросказуе. Маты Васылева було каже про мене: „Гарна дивка, ганьбувати ни за яку роботу не можна, але жъ поголоска про неи погана! удача ии стыдка!“

Батько Васыливъ озвався: „То колысь було! А теперь послухай, що про неи каже удова! Скільки вже годъ воны купи. Уже жъ удова до неи прыдывылась“.

А Васыль, сыдячы, усмихався и мовчавъ. А потимъ старый росказувавъ, що помитывъ мене й перше, та й каже: „Я въ цимъ дили знаю сылу. До пары нашому Васылеви, до пары!“

Батько зъ сыномъ ходывъ на заробиткы та й миркувавъ, щобъ, повернувшись, соби невесткы шукаты. Тамъ и волю соби старый купывъ и рыбы набравъ. Таки вси ради, що вже поверталысь додому. И малы сына оженыты та й оженыты заразъ! „Шукаймо невесткы!“

— А я тоби скажу,—каже старый до старои,—що намъ ниде бильшь невесткы шукаты. Я мовъ скарбъ який знайшовъ, якъ побачывъ Оленку Дидусивну, вернувшись...

— У Васыля,—каже мени наймычка,—и ушки засм'ялысь.

— Я й дида того знаю, каже старый, и поголоску про неи знаю: то пuste. Кому яке дило до того, яки мы были малымы? Знай себе, та й буде зъ тебе. Берка и здибна дивчына до всього, а поглядъ у ней такой, що и вмираты шкода, побачывшы його.

— Якъ звикне собака литомъ за возомъ, то й зимою за саньмы,—одказала стара.

— Дытына ще,—сказавъ батько,—та й почавъ молытысь Богу, засвѣтившы на божнычку свѣчечку. Богобоязныи чоловикъ: не ляже спаты, не засвѣтившы передь богами свѣчки, дарма що було часомъ и втомытыся.

Я якъ згадаю, що ти матерыны речы про мене та й Васыль чувъ, такъ и окотыть мене то морозомъ, то жаромъ. „О, щобъ я не диждала була по тому жыти бытысь! Сикраджыкы въ мене черезъ русальство мое сталысь! думаю соби. Теперъ, думаю, винъ на мене й не гляне. А якъ же мени по воду ходыты? Свитоньку! де мени дитысь?“

— А стара, каже мени наймычка, и на боги байдуже: чы перехрыстылася, чы й ни, вже й йистъ його, мовъ та иржа зализо.

— Та що се?—каже,—хыба нашъ Васыль послидушыи?

— И вона не послидуша!—видкаже було батько, лягаючы на лави пидъ божныкъ головою.

А та зновъ стара порошыты: „Оце, першу, яку здѣбавъ волоцогоу, наймычку,—за нього й тыче!“

А служебка ихъ усе мени й доносить... Горе мени, думаю, теперъ винъ на мене й не гляне!

— Бачылы мы хазяйськихъ дочокъ!—видкаже було старый жинци.—Воны тилько ласи, а до роботы мяви.

Мени цилу ничъ не спалось, якъ перечула я про сю розмову. Проплакала я до самого свиту! Уже трети пивни спивають, а въ мене й очы не склепалысь. Винъ теперъ на мене й не гляне! Каялась я и повынялась и дидуся згадувала: чомъ винъ мени рукъ довгихъ не поперебывавъ? Боже, якъ я плакала гирко! Колы хочете, панѣчко, знаты, дакъ и въ недужи трохи пролежала. Боюсь, щобъ зъ нымъ и не постричатысь. Бо якъ згадаю, що винъ мени не ривня, такъ и сердце струхне. А винъ, Богъ його знае чого, знай мимо вдовыной хаты вештається. Серце мое болыть и спивае:

Ой не ходы, багатыру,
Коло мого тыну!

А сама прымила бѣ, выскочыла та його слидочокъ цилувала. Бачу його,—рвусь пополамъ; не бачу,—вызыраю.

Ой не выдко його хаты,
Тилькы выдко грущу:
Туды мою порывае
Рано й вечирь душу.

Уже не дармо сказано, що писня—правда. Теперь мени вона въ писняхъ видкрылась и засвительлась.

То Стесю мени треба, то що на двори робиться, а мени хочъ бы його слидъ побачыты. Бидне мое серце!

Якъ я його вперве тоди побачыла, якый веселый день бувъ! Сонечко мое ясененьке! Яке ты мени щасте казало! А теперь ты захмарылось; теперь вищуешть те, що сычы въ пуши. Не будемо въ пари, не будемо!

Русалка впала на стиль грудьмы, прыпала до рукъ головою и мовъ скаменила. Мовъ забула, де вона, зъ кымъ вона, забула все за своєю страшною безнадійною мукою... Врешти чую—мовъ неприютна:

Ой Боже, Боже!
Шо та любовь зможе!...

— Я його слидочокъ лыстечкомъ прыкрывала, слизьмы те лыстечко зрошала.

Звелася й почала зновъ оповидаты такымъ голосомъ мовъ мученыци кохання розмовляють одна зъ одною на небесахъ.

— Бачылись мы не разъ и не два. Я була боязька: багатырь!... А винь мени, було, каже, що я горда, що я зазнана.

Я горда й зазнана? Справди?... А може! Кто жъ мени

давъ таке почутте? Одынъ його поглядъ: я почула себе людною.

Мени здавалось, що ниhto никога такъ не кохавъ, якъ я його, бо лобощивъ своихъ ни на кому було позбутись. Усе дома, було, сиджу; тильки удову стареньку та Стесю маленьку й знала.

А тымъ часомъ маты Васылева, якъ стала, якъ стала коиты свою волю, да й заслала видъ Васыля старосты до багатырки, що задалегидь прыватала. Батько суперечывся, довго стоявъ на своимъ первымъ слови, а вона все його пидкопуе, наче водою пидмывае, тымы воламы да коровамы, тымы статкамы да маеткамы. Замокъ старый, бо розживався туго, та й не вельмы розжився; а теперь, думае, буде за що зачепыты руки. „Ще я на сыли почуваюсь; удвохъ изъ Васылемъ доробымось такы й мы до худобы“. Оттаке вже почавъ говорыты; а наймычка все мени переказуе, не знаючы, що безъ ножа й безъ талирки мое серце крае.

Маты й батько посылають Васыля на розглядыны. Не зхотивъ.

Дали вже маты: „Збирайся, Васылю, на ярмарокъ: що небудь икъ весиллю купыты“. Не зхотивъ, не пойихавъ.

Батько ажъ загомонивъ тогди на його! „Та чы довго ты кгавы тутъ ловытымешъ? Не той теперь часъ прыйшовъ. Мы вже й ноги видтопталы, ходывшы до свата. Все село про це знае. Чы ты насъ надумавсь осоромыты?“

Маты и на розгляды йиздыла сама. А батько мовчки ныдивъ, и видно було, що вдавався въ тугу. Того весилля не дуже бажавъ, да якось корывся свой жинци, и потуру не дававъ Васылеви, щобъ ще гиршъ зъ того чого не выйшло.

— Чудно,—каже було моя хазяйка удова,—шо якъ сей Васыль дила зовсимъ опустывся! Ни про що не дбае... Усе

щобъ стари за його робылы. Вони сами и на ярмарокъ йиздылы. Наймычка й небога тутъ рвуться, а винъ стоить, изхыльшысь на лису, да, якъ той мовлявъ, гракы ловыть.

Оце жъ мы зъ нею вперше чуемо, що батько йому такъ докирлыво вмовывъ. Перше, було, имъ Васыль каже: „Вы вже, татусю, свое одробылы, годи вамъ поратысь. Мени стыдь, якъ бы я самъ двоухъ паръ воливъ не попоравъ“. Та й попорас, и повычыщае всюды, двиръ вычыстыть, вымете, хочъ покотысь. Теперъ його й не пизнаты. Ни до чого й рукъ не прыложыть.

Про це все удова знай мени торочыть, щобъ у мене вывидаты ума: чы не выявила мени чого наймычка, або часомъ ии невестка злока? Я ничогисинько не знала. Шо дня зйдемоя було зъ Васылемъ, сумуемо. Мовчазный ставъ. Сумъ, що дальшь, и мою душу обяга бильше. Не жартуе Васыль зо мною и мало що мени каже.

Разъ пытае въ мене: „Чы пйдешь завтра до церкви?“

— Безпреминно пйду.

— Не йды, колы любышь!

— А ты хыба дома будешъ?

— Мени *треба* йты,—насупывшысь, якъ чорна хмара, видказавъ Васыль.—Мени треба!—да ажъ затремивъ. (А мени все те не вдогадъ).—Мени прысягаты треба.

— Хыба що, якъ ты прысягатымешъ, а я тамъ буду?

Винъ замовкъ.

Здалась така чудна мени ся розмова. „Пора, кажу, йты вже додому. Бабуся моя, мабуть, уже й спаты лягае“.

Винъ мене дуже мицно обявъ и мицно поцилувавъ трейчы, всылу выпручалась.

X.

Рано-ранисинько я пичь вытопыла, паляныць напекла, убралась, надила хустку, заквитчалась и побигла чымъ дужъ по воду, бо забулась изъ вечора наносыты,—такъ винъ мене зкаламутьвъ. Покры ще корову уранци прогнала до чѣреды, а на те й байдуже, що воды обмалъ, та Стеся нагадала.

Бижу зъ видрамы, щобъ не опизнытысь до службы, а тутъ бабусына невестка злюка назустрічь изъ порожними!...

— Здорова, Оленко!

— Магай би!

— Се такъ убралась на весилле?

— На яке весилле?

А тымъ часомъ зовсимъ я наблыжалась уже до Васылевои хаты. Ворота навстижъ, молодыци и наймычка, зъ позасукуваными чохламы, туды й сюды метушаться, у хати чуты такой гоминъ, що ажъ стелю спирае.

— Якъ на яке?—видказуе невестка злюка.—На Васылеве. Сусида та й не знаешъ!

Я такъ и брязнула видрамы объ землю, и квиткы зъ себе позривала. А вона ще й шуткуе:

— Собака впавъ! Що це ты спиткнулась?

Позбирала я видра швиденько, вытягла воды, а одно шубовтънулось у колодязь! Тоди я за друге та й подалась до синешныхъ своихъ дверей, одбигла й коромысла. Сама якъ переступыла поригъ, такъ и впала, застогнала.

Догадалась порадыця моя бабуся. Кынулась изъ хаты до мене. „Доненьку моя, голубонько моя! не показуй сього людямъ. Що жъ? я все те знала. Да й наймычци не звелила тоби казаты“...

Та се кажучы, и прычыныла синешни двери.

Мои жъ очы не высыхалы... Годи й до церкви. Того жъ то винъ видмовлявь! Чы то боявся, щобъ я не вrekла, чы шо? Думаю, не додумаюсь... Який то вчора бувъ до мене гарный! Шо жъ? винъ не мій, не мій!... Плакала, свита Божого не бачыла.

Пидвелась, прочыныла дvery, щобъ зглянуты на Васылеве подвиръе. Може то люде помыляються. Дывлюсь, прыдывляюсь, бо за пухлымы очыма й не бачу... Чы мало жъ я часу тутъ у синяхъ пролежала? А проты мене молода йде зъ дружкыма,—и не стенеться! иде, якъ пава пльве. Иде до бльзкой сусиды, до моси бабуси въ хату.

Чую, спивають дружкы:

Ой рядочкомъ, дружечкы, рядочкомъ
 Да поидь вышневымъ садочкомъ!
 Ой повела Любочка, повела,
 Рутою мъятою обвыла,
 Хрещатымъ барвиночкомъ обтыкала,
 За собою дружечокъ поклыкала.

Я вхопылась за серце.

А бабуся зза спины каже: „Може то й не вона. Бо та не пльла бъ такою павою: не охотылась иты за Васыля. Се якась инша молода княгыня“. Мени наче одхлынуло. А може й такъ! Я ще разъ прыдывляться. Очы мои зупынылись на старшій дружци, на небози Васылевого батька... Вона, вона! Се Васылеве весилле! Я побигла въ хату, забылась у кутокъ.

Чую, зновъ пидъ викномъ:

Ой летилы бджилочки по ярни,
 Да хольлы дружечкы по сторони,
 Да й прышлы вони до хаты,
 Стала дивочка прохаты.

Молода ввійшла въ хату зъ старшою дружкойо. „Просьть батько й маты на хлибъ, на силь и на весилле“,—та й запыло ій сказаты: *и я прошу*, и заплакала бъ, може, та переломила себе середъ людей. Уси зглянульсь.

Чы легше мени, чы важче було, що й вона оддалась не охотою, сыломиць звинчано? Не знаю, бо серце на двое було розризане,—не жыло вже, не чуло, не тямыло.

— Хай вамъ Богъ помѣгае, диточки!—видказала бабуся и почаствовала.—„Молода сумна,“ каже мени описля: „Тилькы до губъ довела чарку та й вийшла мовчки, мовъ боиться зарыдаты.“

Пыталы гости й про мене, дакъ бабуся одказала, що я пишла на той кутокъ, на си бъ то нещасльви Пидгаи.

Бабуся ходыла на весилле, близькѣ сусида, а я й не пишла, одмовылась, що я слаба. Що жъ про те весилле розказують! Сыломиць обохъ спарувалы. Слава така була, що Васыль зъ батькомъ перви чумаки на всю околыцю и грошей навезлы зъ Донщыны безличъ. На се й поквапыльсь; а вона иншого покохала, та боялась признатысь, а той боявсь до багатырки лыцятись. Тилькы зйдуться, посумують удвохъ, та й годи.

Васыль бувъ на себе не похожий, розказувалы мени. У хати наче туга давить усякого. Чогось наче темно, наче душно, наче тисно дыхаты. Ни чарка, ни музыка, ни що не розважало людей! Що жъ изъ того весилля вийшло? Кажуть люде: иде староста благословляться до батька та до матери, молодыхъ дитей на посадь за стилъ завесты; тилькы що одклонывся и поблагословывся, а батько и маты одказалы: „Богъ благословыть! Нехай Богъ дае нашимъ дитямъ щѣсте й долю!“—староста туды сюды зыркъ, а молодои й нема. Де, де? Побигла до тыну послиднимъ словомъ перекинутыся зъ тымъ, що кохалась! Упала на його плече и

прыкыпила, залылась гиркымы слизьмы. Староста молоду за руку да й на посадь! А сьва шапка подалась уподовжъ улыци, колываючысь.

Росказуючы се мени, бабуся моя ажъ сплакнула. Якъ мени, паніечко, се було слухаты и потимъ на свити жыты?

Скинчылося весилле.

Я довго видъ обохъ молодыхъ ховалась... Нужу свитомъ. Усе було роблю або пизно увечери, або рано на зори, щобъ людей не бачыты. У серцю моему якъ пожежа пройшла.

Потимъ згодомъ стала ходыты и до коровы, и на горбѣ, и по воду, и разъ изійшлысь до колодязя зъ жинкою Васылевою мовчкы.—Мовчкы розійшлысь. Дывымось одна на 'дну, такъ наче въ воду вбрелы, та й не выбредемо, и боимось одна 'дниси, щобъ не прытопыла.

Мынуло тыжднивъ зо два. Мы зійшлысь изновъ; я вклонылася їй, вона мени. Сталы говорыты; вона на мене не сердылась. Рада була бѣ, якъ бы я їй на дарозі стала. Було, зитхае, прокльнае свое жытѣ. Якъ бы, думаю, поминялась изо мною! Вони мижъ собою й не лаються, а тилькы жылы такъ, якъ ремезы, що зъ двома дупламы гнизда. Дарма, шо вкупи ночувалы, а тилькы одно туды, а друге туды, головамы навпакы. И якъ наче знано: й хата була въ ихъ старосвицька зъ двома рундучкамы. Винъ сыдыть шо вечора икъ воротямъ, на рундучку, де колодязь, а вона по той бикъ, шо на горбды выходыть. Бо хочъ черезъ тыны та черезъ городы того журавля побачыть, де ии несудженный во-ду тягае. Тамъ ии душа й серце; а сей мене пыльнеу.

Жаль було бере всякого. Яки жъ, кажуть, люде обое прехорощи! никому не можна ганьбы даты,—та не любляться й кришкы! Нѣдлють обое.

А зо мною шо робытѣся?

— Бабусю!—було кажю,—зарижте, убийте мене!

Якъ выйде Васыль на рундучокъ да стане на свыстилку граты шось сумне, сумне... волоссе на голови пидіймається... А ии було чуты иноди, на другому рундуци спивае:

Сама не знаю, чомъ доленькы не маю.
Прокляла маты малою дытыною:
Зъ кымъ любила, не стала дружыною,
Зъ кымъ не зналася, зъ тымъ повинчалася.

Да такъ наслушаешся, ажъ серце стысне не тилькы свое горе, да й чужа печаль.

Я, було, сумую, сумую, у синяхъ сядячы!... Вона наче мою долю выпивуе. Батько й маты Васылевы засмучени совмняються по хати, очы попухлы, радости и помочы нема видъ дитей, ни пидмогы на старисть. Якъ бы не наймычка, то може бь достачы не було и въ хлиби: усимъ руки опалы— и молодымъ, и старымъ. А то вона й нагадае, що теперъ витерь хороший, млыво гарне. Отъ старый и налаштуе паровицю та й пойдуть до витряка.

А Васыль тилькы човгае по двору, да свое подвиръе миряе. А зъ двору ридко, ридко... Все стереже мене.

А я тежъ пустылась берега. Де було першъ чысто, гарно, теперъ смиття по колина. Було, пйду по воду,—де винъ и визьметься, наче зъ земли выросте! Стоить передо мною, якъ смерть блидый! Не хотивъ батькови й матери на суперёкы йты...

— Оленко! я вмираю за тобою! Серце мое незабудее, не нуды мене, хочъ не ховайся видъ мене! дай мени хочъ на тебе надывытысь.

Въ моему серци заворушылось шось таке негарне, погане, чого я попереду никола не постерегала: я росердылась

на його, розлютувалася. И ставъ винъ мени супротивный, якъ ворогъ лютый. Я ажъ крикнула на його:

— Одчепсь! Не горнись до мене! Не завдавай моему сердцю жалю! Колы вмираешъ за мною, то чомъ мнене не взявъ? На шо взявъ иншу? Ты не дочка въ свого батька, а сынъ, якъ бы ты схотивъ, тебе бь маты не прыневоляла. Ты занаставь мій викъ; не топчы стежки за моимъ слидомъ! Геть!

Я зненавидила його въ той часъ, була готова задушты його своїми руками.

Такъ и рвонусь видь його. Думаю, може бь винъ и жинку полюбивъ, якъ бы мене не було на очахъ? Хай уже я буду одповідня, безталанна душа. Я почула, що мое сердце вже й прохолело, перестало ненавидити його...

Да якъ же мени зійти зъ сього села? де мени знайти той захыстъ? Мени жь такъ гарно у бабуси; та якъ же мени прожыты, щобъ и його не чуты, щобъ не бачыты, якъ винъ мовъ квитка мае по двору? Дразныть винъ мене писнями та бровами. Писни його—ликы мои,—и ликы, й отрута. Хочу вмерты—не прймае мене сыра земля! Благаю Бога, щобъ винъ мене навчывъ, якымы зиллямы бидне сердце мое остудыты. Увесь поригъ було зиллю дрибными слизьмы, довидуючысь у свого сердца, чымъ подолити свое горе. Якъ не бачу його, то люблю його; якъ угляджу, то ненавиджу його.

Винъ мени що дали, то все бильше проступку не дае, а я втикаю, ховаюсь одъ його. И вона вже стала помичаты. Мовчазна зробылась, ни паръ зъ усть, ни слова теплого, ни докирлывого. Тилькы иноди не втерпыть и розиллется гиркымы словами: що вона не зазнае свого дивоцтва, що воно їй тилькы майнуло передъ очыма, шо лучче бь їй було засохнуты въ пупочку,—така вона щаслива!

Затруситься, було, зачервоніється, якъ опе мени каже. А всяке її слово такъ, якъ те кресиво, объ мое серце й креше.

Постановила я собі покинуты удову-бабусю. Перейду до кого иншого въ наймы далеко, далеко... Напытала у людей мисце й перейшла на другий кутокъ села. Се не здывувало бабусю. У неї душа чутка, вона зрозуміла серцемъ, що довше мени тутъ zostаваться не можна... Стеся дуже плакала и бабуся... да не впыняла.

Чы легко мени було видъ ныхъ виддаляться? Се однаково, що живому кризь землю провалытись. Винъ мени и вдень и вночи ввыджається. Було, прыйде до того двору, де я служила, зляже на лису, постоить, подывытсья мовчки, серце мое розибъе—и пійде. Що мени робыты? Ходжу якъ божевильна. Чымало вплыло часу. Я живу въ наймахъ и його не бачу, та й почала його трохи забуваты. Не такъ ясно свитаться вже передо мною його чорни очы, а ти чорни брови вже прывыджуються мени мовъ у тумани. Наче хмары вкрылы його пышний выдъ, наче туманъ полигъ надъ його красою, якъ полягае и закрывае зелену луку литньої добы ранкомъ. Тыхише стало на серци. Я вже й не знала, чы люблю його, чы ненавиджу. Якосъ стала я немовъ деревьяна. Стало мени про все байдуже на свити. А тоди саме почавъ чеплятысь до мене москаль Задьоренко. Ходыть та й ходыть до мене...

Пійду, думаю, замижъ! Однакъ зопсований викъ. Винъ, мене тоди покине, и станемо якосъ буты на свити—хочъ не жыты, дакъ буты. А такъ—се гирше лютой смерты. Усимв тоди лучче буде. Винъ перестане до мене тоди ходыты; мабутъ, що треба йты, треба йты. Рветься було такъ мое серце, рветься та й заспивае:

Вылиталы орлы
З-за крутой горы,
Вылиталы, буркоталы,
Роскошивъ шукалы.

Охъ и скільки не литаты,
Треба внызъ спустыться.
Ой у поли дѣи дорогы,—
Треба розійтыся!

Воно мени спивае, а я такъ и впаду, щобъ його прыдушыты. Каменемъ бы зробылась, та ба!

Ну, шо жъ, моя паніечко, шо мени ще вамъ сказаты? Такъ мени судылося. Мабуть мене маты въ барвинку купала, купаючи прокльнала, щобъ доли не мала, а потимъ и втопыла въ тому жытяному мори мижъ русалокъ.

Ну, шо жъ ище? Отъ шо: молодому не довго знайти чоловіка. Хочъ и не до любви, ни до розмовы, а мушу.

Увъязавсь та вчепывсь до мене Задьоренко. Москалемъ винъ бувъ.—Подаю хусткы! Нехай, думаю, хочъ вони поживуть укупи, якъ одружусь! Буду хазяйкою, то не пидступыться. Лышенько мое, недоля моя! Якъ же мени ихъ на весилле прохаты? Якъ же мени отой поригъ переступаты? Шо жъ, якъ прыйду, да тамъ и скинчусь?—Такъ сама соби погадаю, а потимъ видпочыну 'дъ свого горя. Тоди зновъ шось мени шепче: треба быты хазяйкою, тоди другый ладъ буде.

Думы розбывають мою голору. Вечоріе: думаю, пйду,—нехай бабуся замовыть Задьоренкови.

Побигла я городамы, перелазамы, щобъ не зустрітыся зъ нымъ: розигналася, чепляюся то за соняшнычынне, то заплутаюсь у гарбузинни, то скачу картопльщемъ, заплутаюсь у гычъ, упаду и знаю: не будь сього лыха насердного, то й не впала бъ, а то ноги не несуть. Розигнавшысь, бижу, бижу, выхромъ мене несе; а дали тыць! шо се таке? Се винъ передо мною, винъ! Усюды його знайдешъ, всюды зустрінешъ. „Оленко! не жаль тоби мене, покынула та й байдуже! А я все той, якый бувъ. Иду городамы по долото до

Шкандыбайла, буцимъ то мени того й треба, та й чую серцемъ, що тебе зустрину. Яки мы обоє нещасливи!“ Цилуе мене, обнимас. Я нима. Духъ мени спирае.

Ни, думаю: не выдушышь изъ мене речи! Знайду соби иншого, наче втоплю себе. Ты мени не важышь ничего. Ось я соби выскипаю чоловіка! Да прожогомъ видъ нього.

Хытаюся. Всылу втраплю на стежку. Винъ оддаликъ ледви човгавъ за мною. А я такъ и влетила до бабуси въ хату. А сердце мое кыдається, кыдається! Боже жъ мій! Се жъ воно прокыдається! Се жъ воно оживае! На шо винъ стривоживъ його? Що мени робыты, шо початы?

Увійшла я въ хату, мовъ несамовыта... Стеся й бабуся, такъ зрадили, такъ прыкыпили до мене. „Чого се ты такъ распалылась? Собака, чы вовкъ налякавъ?“

Кажу, чого прыйшла: „Натякните Зальборенкови, бабусю шо вже йду за нього“. Да ажъ не здышусь.

— Чого жъ ты такъ засапалась?

Я мовчу: не здышусь.

— Не сподиваться тоби вже, моя голубко, щастя-доли! Хоча й йому ганьбы не даю. Славы про його худои нема. Тильки дуже старый проты тебе, а не пъяныця и чепурно хату свою держыть изъ малою дивчыною та зъ хлопьямъ. Достаткивъ нема, ну, да ты працьовыта. Винъ и сьогодни хотивъ зайты до мене; видерце бравъ набываты, такъ обиявсы занесты. Оце добре, шо ты сама про його замовыла, а то вже винъ проточывъ мени голову: еднайте та й еднайте Оленку; я ти не обиждатыму.

Мени ричей одъ бабуси ниякыхъ бильшь и не треба було... Мени вже щобъ весилле гуляты. Швыдче выходжу зъ хаты, щобъ додому бигты поузъ ихъ двирь; а Василь уже на воротяхъ вартуе. Насылу вырвалась. Не диждусь я

завтрашнього вечора. Хустками й рушныками надилыла мене бабуся, лучче бь у яму на тихь рушныкахь впустила.

Диждала я вечора. Обдилыла й старостивь. У суботу дивчата вылы гильця, дружокъ водыла, зайшлы и до бабуси и—до ихь...

Я була якъ зъ каменю тесана, и Васылъ стоявь, якъ укопаний. Увійшла я зъ старшою дружкою въ хату, та й стою. Усе заверетенылось у мене въ очихъ. По моїй дружци, по моихъ квиткахъ, по рушныку призналы, що се молода ввійшла. Не мовлять мои губы ничего, скільки не сылкувалась, скільки попидь руки не штовхала мене моя старша дружка.

Стала Васылева маты частуваты; чарка тремтыть у мене въ руци,—усе й выхлюпалось. Маты Васылева другу налыла, частуе, радіе, що одружылася, а я радю, що мене видь ихъ двору ще дали вынесе.

Батько Васыливъ ухопывся за голову, якъ мы ввійшлы. Мабуть, чы не заткнувь долонями вуха,—такъ казалы.

Зъ симъ мы ввійшлы зъ хаты.

Жинка Васылева боржій выскочыла зъ хаты та й сховалась у комору. Якъ я выходыла зъ хаты, захыталась и вхопылась за одвирокъ, перестушыла поригъ. Старша дружка въ синяхъ ухопыла зъ видра корецъ и пырснула мени въ вичы погожою воды. Наймычка, моя подруга, протерла мени очи рукавомъ и холодной мняты лысточокъ вырвала зъ головы и всунула мени въ ротъ. Якъ бы не вона, бехнулась бы передь усима. Безъ неи и въ хати не було бь ладу. Усе вона порядкувала. А то все поторопило.

Хто жь сподивавсь и сього весилля! И сама моя подруга наймычка ничего такого не сподивалась. Занапастыла я чоловіка: пишла не по любви. Того такожъ занапастыла!

Оттакый, паніечко, нашъ заквитчаний викъ. Кого лю-
была, зъ тымъ розійшлася, а зъ кымъ не зналась, зъ тымъ
повинчалась. Та нехай соби жывуть, якъ имъ Господь по-
може. Жывемо, якъ бачыте, й мы сякъ такъ зъ чоловикомъ.
Така моя доля! Може мене справди маты проклянала, щобъ
я доли не мала. Може, черезъ мене и гриха й горя набра-
лась.

Така була нова сповидь моеи Русалкы... Бидолашна!
Йй здавалося, нибы я на божій дорози, але сама вона вже
стояла на йй. Згничуючы свое коханне, не довго змогла вона
держаты гору надъ своею романтичною вдачею. Якъ помы-
нувъ тыждень писля нашой розмовы, я довидалась, що зъ
нею трапылось такъ, якъ спивається въ писни:

Ой пйду я, пйду
Не берегомъ,—лугомъ:
Чы не зустринуся
Зъ несудженимъ другомъ.
Здоровъ, здоровъ, луже,
Несуджений друже!
Ой якъ мы зъ тобою
Любылыся дуже!

Вона його обмынала, несудженого друга, вона зъ його
обіймивъ вырвалася въ тяжки кайданы замижжя, а теперъ
сама пишла до його, пишла не крычючысь. Коханне спала-
хнуло несподивано въ ии палкій истоти, несподивано зъ но-
вою сылою й обняло ии полумъемъ. Божевилле-коханне змо-
гло безщасну. Зъ розмаянымы косама, въ винку зъ конвалій,
бигла вона, скоро свинуло першымъ свитомъ росяного ран-
ку, саме якъ ии колышни подругы поспищались—хто зъ
видрамы по воду, хто зъ вивцями й коровамы до череды.
Винъ зустривъ ии биля того колодизя, де воны вперше за-

зналися. Винь нібы сподивався їй, нібы знавъ, що вона прийде, знавъ—чого вона прийде, и вийшовъ на зустрічь, саме сонце сходило. Винь ухопивъ, прыгорнувъ свою несуджену—прылюдно. Не змагаючысь корылась Русалка шаленымъ поцилункамъ божевильного. Задыхаючысь, въ дыкому захвати, винь спытавъ:

— Хто первый?

— Я!—видказала вона радисно.

— Ни, я! Ты мене й тамъ не покынешь!—скрыкнувъ винь, и люде, що тутъ були, ще й не схаменулись,—винь уже бувъ на дни въ колодизи. Вона скочыла на цямырне, ій прыпынено. Вона былася въ рукахъ у людей, що хотили ій рятувати, хотила вырваться; у боротьби кровь лынула ій зъ горла и вона зхылылась мертва.

Такъ оповидано мени про сумну подію. Эге, се була русалка, истота занадто нижна, занадто чутлыва й палка за для звичайного жыття. Я нышкомъ журылась по ій, и конваліи сталыся мени найлюбишымы квитками. Якъ жыву я бачыла ій передъ себе въ винку зъ конвалій. *але сити*

Мынувъ рикъ. Прыйшовъ довику незабутній мени день ии смерти. Рано вранци я пишла, якъ кажуть, у росу. Люблю я наши хутирськи левады пидъ буйною росою, що мыгыть мижъ проминнемъ вранишнього сонця. Пышно процвиталы, пахощами віючы, конваліи, и не соромъ мени прызнаться—обнявъ мене острахъ, що побачу я середъ ихъ мою покійну Русалку. Але скоро страхъ мынувся передъ мріямы: яки нижни, легеньки, чужи свитови истоты си русалкы! Ни трава не гнеться въ ней пидъ ногамы, ни роса не осыплеться. Але си нижни истоты мстыви. Воны мстятъся надъ людмы за ихъ лыхи почування, негарни розуминня.

Такъ я миркувала, зываючы винокъ на спомынь про мою дорогу Русалку. Зъ цымъ винкомъ пойыхала я до мис-

та до моеи родычки, що кохалася въ гаевыхъ квиткахъ. Була неділя. По неділяхъ у нашому маненькому мисти буває базарь, густый якъ ярмарокъ. Я проходила черезъ його пишки, несучы обережно винокъ зъ конвалій. Колы чую—хтось плаче, мовъ по мертвому тужить. Передъ мене стояла Русалчына бабуса, голосячы:

— Ой, моя жъ ты голубонько, мое ты ридне серденько! Я жъ тебе бачыла въ конваліи останньої твоеи годины! О, та якъ же гирко мени, якъ тяжко на сю конвалію дывытысь!

Народъ оступывъ насъ, сказавъ бы,—побожно. Мало не вси знали Русалку. Дехто побожно хрестывся, зычучы ій царства небесного й вичного впокою; а одинъ тыхый сумный голосъ проказавъ била мене:

Ой пиду жъ я утоплюся,
Чы объ каминь розибьюся,
Нехай люде добри знають,
Якъ зъ кохання помирають.

Треба набигты тропы.

I.

Пійшовъ я въ москали ¹⁾ не своею охотою: зглянувся на матерыны сльозы. Вона каже: „Якъ не пійдешъ, Пылыпку, за Петра въ москали, а Богъ вику мого продовжыть, то хто жъ моєи старосты догляне?“

А невестка соби каже: „Буду ногы мыты и воду пыты,—иды въ москали за мого чоловіка!“

Я зглянувся на матерыны сльозы,—пійшовъ. Жаль такы й брата: винъ уже й дытыны сподивався...

Иду до прыйому, да чоґось и ноги трусяться, пидкошуються, и себе жаль, и матери жаль... а тамъ шось шепче: Да ты й не пійдешъ, бо ще малолитній, тилькы ще симнадцять литъ, ще й пушокъ по лицу!

Прывезлы и мого такы брата до прыйому, бо винъ записаний, а я въ зайви. Сталы выкликаты на имення. Тилькы клыкнулы мого брата, маты зробылась якъ крейда била;

---

¹⁾ У москали—въ салдаты.

такъ и брызнула объ землю. Невистка сплеснула руки, а потимъ мене пхыць у прыёмну!

Роздягли мене. Въ очахъ потемнило. Спыталы: чого? „За брата,“ кажу.

Чуба скинула, и самъ тамъ zostався...

Такъ отъ якъ блыскавка мыгне, такъ моя доля змыгнулася. Моя трудна путь настала. Теперь треба набигты тропы. Йсть, кажуть, тры доли и тры недоли: набижы тилькы тропы...

II.

Нась швидко зъ того города й погналы. Де я не бувъ? И пидъ Севастополемъ, и ордынарцемъ... Я получивъ ажъ тры медали...

Я й грамоты навчився. Я думавъ про грамоту такъ колысь: „Що щце: то кручѣчокъ, то молотокъ... стулышь ту кривулю, выходить слово“. Арыхметычка трудна мени здалася. Въ школу, було, ходжу вчытьсѣ. Учитель охвыщерь хорощый у насъ бувъ, изъ нашихъ. Тамъ було усього учать: якъ стрелять черезъ ричку, якъ изъ горы, изъ чого порохъ робытьсѣ. Що було й винъ надъ нами попогорюе, попомучытьсѣ!... Та ще мы такъ понятнищи, а що руськи, полякы, нимци, латыши... и Господы Боже! Охвыщерь якъ волоссе на соби не рве. Оце було крычать на ихъ: „Эй, ты! ничого не понимаешъ! нашъ хотъ и по хахлацькы вѣрне, а понятнищый одъ Москаливъ! Ты жъ, каже, руськый—цапова голова, да й не знаешъ, а ихъ бараняча, да й лучче розбирае“.

А колы, то й мене на часъ поставыть, якъ арыхметычку не знаю. „Дважды два?“—Чотыри.—„Пъятю пъять?“—Туды,

суды, и не знаю.—„Прыходь же завтра на часы пидь мое викно!“—А я все вже думая: „Пятыю пять“, та все въ тяблчку дывлюся, поky винь усихъ перепытае.

Отъ вийшы зь школы. Кто додому, а мени треба йты на часы, поky обидатыме. Ходжу попидь виконню. Выглянувъ изъ викна: „Пятыю пять?“ „Двадцять пять,—кажу.“ „Шестю симъ?“—„Сорокъ два.“—„А воливъ якъ поганяты?“ „Гей, волю мои крутороги! цобъ! цобъ! гей, гей, ваше высокоблагородіе! Зареготавсь. „А що! добре на часахъ стояты, Зозуле?“... Бачте, менз Зозулею прозываютъ. „Иды жь обидаты.“ — „Слушаю, ваше высокоблагородіе!“ Зробышь йому на плече, повернешся и пійдешъ. „Молодець, молодець, Фылыпонька! ступай!“

Нашъ добрый бувъ до всихъ: и до москаливъ-кацапивъ и до ляхивъ и до нимця. Тѣи тильки своихъ любылы, а чужыхъ було дере такъ!...

III.

Начальникъ прыйиздывъ, посланныкъ одъ царя. Значыть, левызоръ, такій генераль. Самъ же у кныжку дывыться, а ты йому такъ одвичай, зь головы, або на дощечци пышы. „Очынно хорошо,“ левызоръ охвыцерови каже. Учитель пидрисъ на тры вершки вгору.

Тамъ народъ такій!... Тыждень учыть, учыть учитель, а посли—не годыться! А изъ нашихъ, дакъ и до царя брали на ордынарець! Учитель нашъ добрый, не вылае и бытъ, не бѣе, а на часы ставыть.

Ордынарець шобъ на гоминку бувъ твердый. На ордынарцю ротный самъ и муныцію оглядае, якъ посылае на ордынарець. Оде прыйиде посланныкъ, выйде зь кареты; музыка заграе... волоссе пидіймається!... Изъ кареты вийшовъ.

Якъ тилькы махне рукою, такъ ордынарци якъ журавли и пидходять, тры пары.

До мене бувъ пидпарованый, щобъ и гоминка такá и лыпе було таке, однакове, якъ у мене. А въ мене, бáчте, нись горбуля, та й не куций соби,—що було й хлопци кажутъ на юлыци: „Въ Пылыпа нись якъ за симъ гривень сокыра.“ Оце жъ тры пары насъ такыхъ сокырякъ пидходять.

Пытае: „Для чого посланы?“—„Для посылокъ ваше-высокопревосходительство. (Ихъ тры важныхъ йс генеральв: Высокопревосходительство, превосходительство и генераль майоръ). „Якого полка?“ пытае. „Такого.“ Изновъ: „Якого году поступывъ на службу?“ Рапортуешъ йому. „Знимы ранецъ, покажы все. Скънь сапогъ“. Такъ якъ на смерть одягайся! Нигти чысть, пугвыци, усѣ...

IV.

Служывъ я довго. Усього лучалось, и доброго й худого. Поставылы насъ на кватѣры. Нигде намъ узаты ничòго. „Хазяйко, дай на онучы!“ Не дае. Щò тутъ робыты! Пишла вона до коровы; я въ хливъ, тамъ платте высыть. Я найшовъ драпочку, заразъ одполовынивъ соби, взявъ, а то їй на пѣлюшкы покынувъ. Вона потимъ, якъ посòхло, клопочеться: де, де дилося? А я кажу: „Бачывъ, якъ кабанъ тягавъ.“

Щѣ й друге (ую правду одкрыватыму). Пишлы мы пидъ Севастополь, я й загубывъ манерку. А, бидна жъ моя головка, що робыты, що таке склалося! Зробылы прывалъ. Я по за кушамы, по за кушамы, да пидкрався рачкы, да за манерку, да й укравъ у салдата.

А великого ничего поганого не робивъ. А други салдаты крадутъ; лучается!

Стоимо разъ на сели. Кажуть, що молодыхъ некрутъ же-нуть кудысь черезъ наше село. Мы повыходылы: ажъ симъ чоловікъ изъ нашего села! Якъ побачылы мене—такый крыкъ, такой гукъ та радистъ! Дывлюсь, и мій братъ поспивъ! Такъ и кынувся до мене. Уже третій братъ, що тоди маленькимъ бувъ. Винъ мене й пизнавъ, а дванадцять литъ не бачылысь.

Ставъ прохатыся до нашего полку, а землякы соби. „Не можно кажу, имъ, и помыслыты! У який полкъ намичено, тамъ вамъ и буты“. А за свого брата я пишовъ прохаты нашего ротного й полковника. Мене знавъ ротный и генералы мене знали, бо мене усюды, куды треба.. на языкъ я бувъ твердый справный, вирный. Пысаты не такъ-то, а чытаты—добре чытаю. Куды пошлють зъ конвертамы, мыттю збигаю, пѳтимъ лучше погуляю.

Прыбигъ я до ротного кажу: „Ваше высокоблагородіе! братъ мій поспѣлъ!“—„Ну, такъ что же?“—„Я думавъ, що выкупивъ обохъ своею кровью,—куля мене такы черкнула добре,—а тутъ, дывлюсь, и другой якъ изъ земли вырись передъ моими очыма: треба жъ и сього спасаты брата. Прощу ваше высокоблагородіе зоставыть його у нашому полку, щобъ мени була одрада.“—„Хорошо, я для тебѣя, Филипонька, по-стараюсь. Ты такого заслуживаешъ.“

И выстаравсь!

Изъ нашего села тилькы мого брата й зоставылы въ нашому полку. Прызвавъ мене:—„Прыпоручаю, каже, тоби твого брата. Учы всього, и вартувать пидъ окномъ, якъ арыхметычки не буде знаты. А воливъ уміе жъ поганяты? учы всього“. Регочеться.

Я брата прызвивъ у люде. Оце, було, ляжемо спаты, уси спляты, а мы не наговорымось. Я його вчу молытовъ,

тябличку умноженія, и якъ складаты склады. Маршыровкы, стрельбы инши учылы.

Було, жаліються на брата. Кажуть „Филипонька! взыщи зъ свого брата до за те, до за се.“—„Добре, добре“ кажү. Зновъ бижать. „Правчы, Зозуля, свого брата“.—„Добре, добре, кажү. Я йому задамъ березовой кашы!“—Ляжемо, я не надывлюсь на його, не наговорюся! Наче матирь чую, батька покойного бачу. Винъ такы й схожый на його, якъ вылытый батько. И говирка и хода його.

Прывчывъ його и читаты, и все ставъ робыты якъ слидъ. Я його не слыувавъ, не намагався дуже. Винъ потроху и наломывся.

Сумувавъ я трохи на чужыни: попрослужывъ уже зъ пятнадцать литъ. Усього понаучувався.

Кумедія була зъ брата, якъ узялы його у денщыкы Охвыцерь и каже йому: „Поставъ самоваръ“ та й пійшовъ зъ хаты. Братъ бачыть, що самоваръ стоить, и переставывъ на друге миспе. Выходыть такъ якъ черезъ часъ. „Поставывъ самоваръ?“ —„Поставывъ“.—„Ну, подавай!“—Винъ и подавъ.—„Что это? холодный?“ Дывыться, порожній. И безъ воды! Винъ його й прогнавъ.

V.

Добре, що мени ще трапывся ротный изъ своихъ та добрый: то шò, то избачыть, и розважыть, хочъ и пидъ викномъ вартуваты поставыть. Поможы йому, Боже, де винъ обертається!

Попосмутувавъ я на чужыни. „Оженюсь, думаю, да повеселюсь.“ И дивка була незгирша, хочъ и не нашего роду и заможненька. У батька и коривьякъ дви, и коней четверо. Зимю столярюе, литомъ у хлиборобство вдається (тильки сохою паше). Пидходяше до мене.

Тамъ усе свахъ шлють, а въ насъ старостивъ.

И я сваху якусь нагыбавъ. Пидославъ, вона й згодылась. А мы такы кватеру малы недалеко, такъ шо й бачимось на улыци не разъ; а то й батько ии воза разъ перевернувъ изъ синомъ, а я на улыци стоявъ. Винъ менѣ клыкнувъ; я помигъ пидвесты воза, винъ и заклькавъ мене пообидаты. Дивка красна, ничого. Розмивка не така, удача не така, да я вже й самъ, може, не такой ставъ... А своихъ колы то я дивчать побачу! Тоди по двадцять пъять рокивъ служкылы. Теперъ чортъ-зна шо, а не москали! Винъ добре й ступыть не вмѣ, ни стрелять, ни шо, а вже й дома!...

Думаю, думаю, та й своихъ дивчать згадаю, и улыцю, и досвиткы, й вечорныци, и купала, и колядки й щедривкы, усякы спивы наши: и зажнывни, и веснянкы, и гребовыцькы: и весильни, да такъ, такъ задумаешся, такъ тяжко зитхнешся! Дивочыхъ очей давно не бачывъ, ни чорныхъ бривъ. Хочъ я й молодой бувъ и не закоханий ни въ одну дивчыну, а такъ свого ридного бажається. Свое сонце наче лучче свитыть и лучче гріе.

Такъ и бачу, яка моя доля! Невистка пхыць—чубъ геть, та й край... Ну, думаю: годы мынають, ударю жъ лыхомъ, объ землю! нехай же мене прыголубыть хочъ оця чужа чуженыця. Чаво, чаво, а гарненька. Хыба жъ у неи души нема? Довго думавъ, да пійшовъ, да й повинчався. Спивалы, спивалы, тилькы жалю завдавалы, — негарно такъ!...

- Сватушка, сватушка,
- Отгадай на чомъ арѣшки растутъ?
- На вербѣ.
- Не вгадаль, не вгадаль, а и не вгадаль.

Такъ же мени негарно те здалося, я ажъ млію. Изновъ каже:

Сватушка, сватушка,
Отгадай на чомь орѣшки растутъ?
На соснѣ.

Або—на лыпи, да такъ усе:

Не вкгадалъ, не вкгадалъ, а и не вкгадалъ!

Якъ перебере вси дерева, да тоди скаже: на оришныни,
тоди вже: „Укгадалъ укгадалъ, а и укгадалъ“.

А въ насъ же зовсимъ не такъ. У насъ кажутъ:

„Старосто, пане пидстаросто! благословить молодыхъ
дтей за стиль завесты!“ Одказують: „Богъ благословить“.
И заводять молодыхъ на посадъ. А на покути стоить
и снпъ жыта. А въ ихъ якъ угадае, тогди й заводять, и
на покути ничего нема.

И въ ихъ такы коровой бгають. Та спивають негарно.
У насъ такъ прыкладно та гарно, а часомъ такъ жалибно,
що й сльозою тебе пробье. Отъ хочъ бы й ціси жъ заспи-
ваты:

Десь я тоби, моя маты,
Та докучыла въ хати,
Що ты мене хочешъ, маты,
Въ землѣ закопаты,
Хусточкамы, що напяла,
Рученькы покрыты,
Рушнычкамы, що наткала,
Въ яму опустыты.

VI.

Радъ я бувъ, якъ весилле вже одгулялы: не по нашому,
не до вподобы мени було. Грошей багато далы, ажъ пѣять сотъ
карбованцивъ. Я пожывъ трохы въ тестя, а то мы пишылы у
похидъ. Бачу, погано жинку за собою тягаты. Я попросывъ-
ся додому въ свое село, насъ пустылы.

Я поживъ дома три тыждни. Уже матери не заставъ, легко лежаты, землю держаты, вичный имъ покой! Оставивъ жинку, кажу: Нехай и вона купи робыть, а я скоро дослужусь, прыйду, воливъ куплю, и въ дви пари будемо ораты. Жинка моя жвава, справна, у насъ господарство пиде добре.

И невестки якосъ миждь собою добренько згоджаються, а се въ насъ ридко бувае, щобъ мырылись. Ни сваркы, ни лайкы, миждь нымы нема, погодылись.

И жинка моя й сама охотою зосталась, и грошы прый ній уси зостались. Якъ маты такъ по свиту тягатысь, то лучче на однимъ мисци пидождаты чоловіка.

Я до неи пысавъ часто, потимъ насъ погналы дальше. Тутъ наклонулось на вийну. Гонять насъ та й гонять. Я довго не пысавъ, а потимъ пышу, дакъ мени не видпысують. Я въ такій досади, хочъ бы куля мене не мынула! Лучче було одынокому: такой журбы наче не було!

Писля вийны лысть надиславъ просто у волость. Дакъ одпысалы, що жинка мене пишла шукаты: засмутувала на чужій сторони, да не вси лысты доходдылы.

Я до тестя лысть пославъ. Винъ заразы мени одпысавъ, що шукала и сама не знала, де шукаты, а потимъ прыйшла додому, до батька, и вмерла черезъ два мисяци. Такъ и грошы зъ нею зостались.

Отъ доля! Тяжко мени було, и сказаты не можно. Отъ доля! нйакъ не вхоплю тропы.

VII.

Ще протягъ скилькы рокивъ, выйшла мени одставка. Не такъ уже весело, якъ тоди, дйшовъ я додому.—а поплентавсь... важки года сьдять на плечахъ! Матери нема, жинкы нема и грошей нема!... Невистка казала: Буду ноги

мыты й воду пыты, якъ пхыцьнула мене замисць свого чоловіка, а Богъ знае... усяки думкы... Не думаю вже про своихъ дивчатъ. Хочу писню завести та й гласу нема... позычки звили! Хочу якъ небудь себе розважыты. Се жъ одставка, се жъ я зовсимъ вильный и подущныкывъ мени байдуже... Сумъ великый обнявъ мою душу. Дума думу пошыбае, и я въ таку темряву зайшовъ, у таки тяжки, не весели хмары сіи думкы занесли мене!

Було тепло, правда, весинне сонечко на мене ссяло и моци мени пиддавало. Верба на мене своимъ свижымъ повитремъ подыхала. Усе такъ гарно, усе такъ любо на свити, ништо мене не займае и въ мой кышени трохи грошей йе, а въ рянци одставка, воля, а серце щемить, голосыть. Якъ бы мени вхопыты тіеи тропы, де шасте?

Знесыливъ я духомъ. Чы се жъ я?! Де жъ та сыла, де жъ та миць! чы такый я пійшовъ, чы такій я иду? Лежавъ я у вогни до вечора. Думаю: шо жъ се таке? Якъ у чумака визъ ламається, то чумакъ ума набирається, а я жъ оце дурнишый одъ чумака... Зберу всю сылу да й маршъ у дорогу, якъ колысь пидъ музыку.

Узявъ ранецъ, шматокъ хлиба ззивъ, ковтнувъ воды, перехрестывся и пошмандыкгавъ до села всылу, превельку сылу. Спала мени тоди на думку писня, шо ще, було, матуся спивае, легко й лежаты:

Лита жъ мои, лита, та вы молодіи,
 Де жъ я васъ подила за часы маліи?
 Якъ бы жъ була знала, де старистъ продаты,
 Де старистъ продаты, молодистъ купыты,
 Я бъ старистъ продала,—цины не доняла;
 Молодистъ купыла,—цины бъ доложыла!...

Отъ такъ и я уси бъ грошы положывъ, якъ бы вернулься лита молодіи.

Добывся до якоисъ хаты, за ночлигъ давъ шага. Колысь було й не берутъ... Изновъ дали пійшовъ, покы свого ридного краю зазыривъ. Тутъ наче веселище ноги стали несты. Сто верстовъ я въ вельку сылу за п'ять днівъ изверставъ. Охлявъ зовсимъ черезъ ту службу та муштру. Тилькы якъ живъ разъ у генерала, дакъ тилькы тоди й сылу почувъ; сказано въ тепли, та въ добри. А теперь...

„Вернитесь лита мои хочъ до мене въ гости!“

Я й самъ знаю, що литъ мени не багато, та якъ не вхопышь тропы, дакъ воны тебе велькымъ тягаремъ до земли й хылять.

VIII.

Прийшовъ до брата. Звисно, воны наче й ничего, й ради, тилькы невестка й нигъ не мыла и воды не пыла, якъ обещалася; а мене та надія все тишыла, що якъ вона мене прытулыть на старистъ у себе въ хати... Оттакъ усе: якъ берутъ, то сто коней дають, а якъ визьмутъ, то й одного не дають... Умила тилькы пхыцьнуты. Правда ржава теперь. То колысь було на покути сыдыть, а теперь у порога стоить.

А що було зъ худибчыны, то все безъ мене продали. То матиръ ховалы, то брата въ москали выряджалы. Багато литъ уплывло... Братъ старшый видъ мене, може бывъ на мои грошы, що я зъ полку прынесу. А салдатъ що тамъ заробыть! Трохы було...

Ну, мы мырненько злыднямы подилылись... Невестка разивъ зъ п'ять облатала и сорочки попрала, а то вже й бачу, якымъ духомъ дыше; та за дитьмы трудно що й вдержаты. Кныжки порвалы, зми поробылы, усе мое поруйнувалы. Безъ ладу попсовани диты.

Сумувавъ я по своїй жинци, сумувавъ, а тамъ люде стали райты, щобъ спарувався. Йєсть дивка, сырота смырненька, то й оженысь! Лучча за мене й не пишла бь, бо я пидтоптаный. У сїей нема ничего, то вона й рада буде за мене йты.

Я кажу: „Дайте вычуняты послї тугы, послї хоробы й послї дороги! Дайте видпочыну!“

Ще мїсяць перебуракувавъ, окрепъ трохы, тремнишый зробывся и послї, не довго думавшы, заславъ старостивъ, бо вже вони мени пороги позбывалы, ходячы да нараджуючы, щобъ я прытьмомъ брався.

Обминылы хлїбъ, я тоди чогось улякнувся: „Не хочу, кажу, зовсимъ паруватысь“. Вона стала мене клясты: „Шобъ ты, каже, що мїсяця женывсь и не оженывся“. Я думавъ, думавъ... Шо жь? И сырота, а я мовъ насміявсь... да въ недїлю й побралысь.

А бидному чоловыкови якъ жєнытысь, дакъ и ничъ мала; тамъ шапки достанешъ, тамъ свѣты, тамъ чобитъ, навить и сорочки. Добрыхъ писень спивалы сыроти, усе бь плававъ, да слухавъ, бо й самъ я сырота поламаный, потрошєный.

Пожылы мы вкупи зъ братомъ. Недобре... Не добре було, а то ще гиршъ стало. Треба соби окремо. Никого нема старшого. Диты батька мало що й слухають, а насъ и поготивъ. „Не потурай йому“,—кажу, а винъ гнивно видказує: „Се того, що своихъ не маешъ, дакъ и кажешъ—не потурай“... Въ одній хати не жыветься! Попадуть мїй чобитъ, або жинчынъ черевыкъ, до мотузка прычєпыть та й гайда по улыци замисць возыка, а я й своїй дытны такого бь не дозволявъ. Не жыветься намъ. Диты крычать, верешать, нищо на мисти не встоить. Йї за дитымы николы й дїла роботы, то все моя Мелашка видбуває.

Приторгували мы собі стареньку хату та поставили на своїй частини города, що намъ посла диленьци вправъ. У салдата скоро справа. Черезъ два тыждни вже моя Мелася обмазувала хату, а я їй оклынцовавъ хочъ помалу. Убрали хату такъ!.. Сказано: прыберы пень, то й пень покращае. Хто що подарувавъ, а що сами прыбудували, абы, думаемъ, на нашъ вѣкъ стало. Скрыня пишла замісто столу, на лавкы спромоглись. Незабаромъ за сволюкомъ и за божныкомъ уже пахуши зилля зацвили!

— Оттакъ кажуть: наши стареньки вгору пишли.

И правда, я самъ почувъ, що я помолодшавъ, а на Меласи й краска заграла. У своїй хати, своя й правда. Выпроставсь я за молодую жинкою, гоминка въ мене наче твердища стала. Зробили мы собі въ-осени лито. Такъ и хочеться спиваты. Сталы рано вставаты, робыты; я стружу, вона пряде, то за грошы, то собі прыробляемо. Бачу, вже моя Мелася и писни заводять. Я було вже й молотыты пійду до людей, або воливъ поганяты. А тамъ и собі бычечкывъ купылы на выпасъ.

И котыкъ у запичку лежить. Куды мы, туды й винъ. Мы на жныва, и винъ за нами на ныву. То конька собі, то сарану, то перепелячыхъ яёчокъ йому надеремо, водыци у запаску наллемо,—винъ и напьеться. Люде не надывують-ся, якъ у насъ гарно, и наче все зъ воды выросло.

Жывемо и одно 'дного поважаемо. Вона лѣха дознала, и я. Бычечкывъ покы выкохалы, то й шматочокъ, що намъ упавъ, мы выкупылы, що позаставлялы, якъ весилле гулялы. Сталы самы ораты. Мелася поганяе. И хлеба вже въ насъ кусокъ зъ свого власного поля.

IX.

Прожили мы такъ десять роківъ и стали гадаты, щобъ ище на сей шматокъ хлиба, що мы маємо, да кого небудь настановыты и по нашій смерти. До готовои колоды добре огонь пидкладаты. Се не те, що мы старистю побы- вальсь... Де бь таку годящу людыну знайти, щобъ оцимъ ии нагородыты, а воно щобъ насъ до смерти не забувало: и догодувало й поховало?

Стали думать и гадать, погомонили вдвохъ зъ Меласею и прыгадалы щò робыты, якъ закрасыты свое старее жытте, ище й даты шматокъ кому хлиба на вичность. У ии йе небога замужжю. Чоловикъ и трое дитей. Ну, прыйме- мо жь ихъ. Оддамо имъ усе. Вони наче луччи одъ невест- кы и диты поштывиши. Нехай насъ догодують до смерті и поховають. А ще будемо робыты вкупи, покы ноги носятъ, руки володають. Прынялы ихъ. Одпысалы городъ, хату, две десятины земли, се бь то дала на всю худобу век- сель.

Якъ мынуло тры тыждни,—уже чую: городъ продае нашъ прыймакъ. За поле сторговується. Що мени робыты? Пропалы мы, Меласю!

Даю йому одчипного двадцять рубливъ,—не хоче, а у мене тилькы волыкы булы. Я трыдцять—и то не хоче. „Ска- жы жь мени,—кажу,—за що жь ты зъ мене й си грошы берешь? Мы ни разу ще й не пообидалы твого обиду. Ты ще й миркы картопли на нашому добри не прыдбавь, усе нашою годувальсь.“

Слухаты не хоче ничего. Прымивъ бы, въ ложци воды утопывъ, не тилькы въ ричци.

— Бере сорокь!— Не бере. „Якь дасы висимдесять, дакъ забирай свое.“ Боже мій єдиньй! правду казавь цыгань, що: „теперь нигде нема правды, тилькы у Бога та въ мене трошкы!“

Усю худобу хоче збуты! Добре ще, поки руки змагають, то якь небудь по свиту плентався бь, а потимь шо? Теперь такє: и пидь чужымь тьянемь не стій. Кажуть: Чого стоишь? не ламай мого тыну!...

Я побигь до судди, а суддя такы мене й знае. „Оттакь и оттакь кажу, ваше высокоблагородіе, усього тры тыждни, да й диткы жь и винь годувався“...

Отъ я такы свои злыдни одстоявь, хочь и заплаत्यвь одчипного. Шистьдесять рубливь! А за що? Стій самь, а до людей не торкайсь. Такь и повалысь, якь трухле дерево, а то опоганышся. Я й курку й волюкы и що можна, на шо не дававь вексель, все збувь та й давь одчипного,—хай панують. А я зь своєю жинкою хочь на своїй лавци помиратыму. Хочь своя хата.

А винь перебрався, да хутко и вмерь, а потимь и хата згорила. Диты голопұцькы, якь горобенята бигають по улыци.

А мы й теперь ще зь Меласею живемо. Можно сказаты: набиглы тропы. Теперь уже не зважуся кого-небудь прыйматы до себе.

Треба всякому чоловікови вмиты свою долю пійматы да й кохатысь въ ній. Йе доля у всякого, та не набижыть чоловікь тропы.

Драправнучка Бабы Борця.

Не травця ноги спутала,
Не росця очы выбыла:
Спутало мене замужжечко,
Невірне мое подружжечко.

Пісня.

I.

В сїю дивною молодыцею, поетомъ щоденного жыття, спизналась я найпрозаичнише. Дивну свою природу внаслідувала вона видь поэтычныхъ предкивъ, якъ про се гарно сама й оповидувала.

Козачци Маруси Горбоносиси не пійшли въ руку свини. Звелась вона зъ свинею. Була така на свини пошесть, на найкористнищу й найшкодлывищу въ сільському побути жывотыну. Ніякъ Горбоносиха не спромоглася зновъ „убытысь у свини“. Та ще й закруткы покручено,—мабуть, на всяку тварь, щобъ и хвоста въ двори не було.

Купувала Горбоносиха и поросятъ, и пидсвинкивъ, и поросючокъ, щобъ розвесты розумнищу и найдосаднищу, и корыстнищу, и шкодлывищу, и прятнищу селянынови тварыну,—ніякъ не змогла.

А Горбоносыха знана на всьому сели, на Кукурикивци, праправнучка „Бабы Борця,“ ривна вона первымъ хазяйкамъ не то що на своєму „кутку,“ Бурякивци, та й по всій Кукурикивщини. И не скрасыты їй свого подвирря—и кому жь? їй!—поросятамы, що ссуть огрядну поросючку, а вона розвалыться да тилькы рохъ! рохъ! рохъ! що въ господыни їй сердце росте. Гирко їй було знызытысь передъ людьмы роду малго, недавнього, не такого „чесного,“ якъ вона выхваляється, що, мовлявъ: мы *роду борецького*.

Отъ черезъ сей же то випадокъ я й спизналась изъ славетною сусидою, дарма, що видъ мого хутора до їи ворить було ажъ дви верстви, колы не бильшъ. А про мене, мушу сказаты, лунала луна, що въ мене купы, дакъ усе пийде въ руку. И тымъ же то робомъ, черезъ свыноту, що любыть багно, побачыла я передъ собою вродлыву, хочъ и дуже блиду, молодыцю. Руина зныклои красы мене всюды чаруе; а тутъ пидъ мальовнычою руиною знайшла я ще вразну мойму серденькови семейову драму...

Дуже вподобала я Горбоносыху. Описля мы булы, сказаты бь такъ, прятелькамы.

Купыла вона въ мене поросючку, не торгувавшысь, бо „торгуватысь не годыться,“ колы купуешъ на плидъ. Та въ ту годыну не спадало мени й на думку, що маю справу зъ праправнучкою знанои по всій кукурикивській околыци „Бабы Борця.“

II.

Уплывло пивтора року. Писля лютой зимы настала добродійна весна. Усе въ моему хутори нижылося й радило. Одного ранку сыджу я на подвирри. Собаки мои повывертались, гріються на сонечку, а то зразу позхоплювались и за-

гавкалы, мовъ на вовка, або на „коробейника.“ Якась людына, зигнувшысь пидъ тяжкою торбою, бралась на перелазъ у воротній хвирточці. Мы справди думалы, що се странній цесарець, мовлялы, австріякъ. Ажъ ни! розигнавши собакъ, дивчата мои побачылы, що се знана всимъ, поважна кукуриківська господиня, Маруся Горбоносыха, роду давнього статечного, чесного, праправнучка Бабы Борця.

— Здорови булы, барынечко!—такъ вона мене привитала.

— Здорова й ты, Марусю!

— Зъ празныкомъ поздоровляю.

— Який же сьогодни празныкъ?

— Якъ який? мы зъ вами побачылысь, отъ и празныкъ. Се жъ лучче, нижъ той казавъ: Чому не орете?—Свято.—Яке свято?—Чересло й лемишь изнято.

Любыла Горбоносыха шуткуваты, не вважала на свои болесты, що такъ выразно говорылы въ ии мученимъ лыци, въ карыхъ, дуже блискучыхъ очахъ, въ чорныхъ и низькихъ бровахъ. Теперь вона шуткувала, держачы на плечахъ таку вагу, що було бъ по сыли й доброму парубкови. Се мене дуже вразыло у хворои жинкы. Двое моихъ дивчатъ мыттю кынулысь полегчыты ии.

— Що се ты прынесла мени таке важке?—спытала я.

— Нехай нашимъ ворогамъ буде важко!—видказала праправнучка Бабы Борця.—Се вамъ дви мирочки картопелькы, а ось ище й хлибъ святыи.

Тутъ вона дистала з-за пазухы паляныцю, загорнуту въ билу, якъ снигъ, хустыну.

— Картопли прынесла я вамъ на розводъ гарнои. Не було въ насъ ни въ кого такои. Я здобула ажъ изъ Батурына, та й добрымъ людямъ надилыла. Теперь дякують.

— За що жъ се така ласка?

— Спасыби Богови та й вамъ, теперь у мене гукомъ свейней. Уже шо правда, дакъ правда: не жалуете, продаючы, ведуться добре.

— Мы ничого не жалуеть, продаючы,—сказала я.—Сього въ насъ нема, щобъ, даючы, жалуваты. Дякуемъ тоби зъ души за добру пам'ять. Тилькы, голубонько моя, на шо тоби таку ваготу на своихъ плечахъ носыты? Хыба никого послаты?

— Та й послаты бъ знала кого. Шо жъ, колы самий зхотилось подякуваты? Воно жъ бо такъ годыться: вы мене бувайте здорови, настановылы на свини!

— На шо жъ було такъ багацько набираты?—допытувалася я.—Мени твоя дядка дорожча 'дъ гостынця.

— Се я, барынечко моя, про свою честь, про свою стачечность, не про шо, дбаю. Уже колы мы борецького роду, дакъ не честь намъ и не подоба абы-якъ себе показаты. Подумалы бъ, шо я скнарюю. А хочъ бы й не подумалы, то воно бъ вамъ такъ у руку не йшло. Казавъ же той святой, Богъ його знае, який: колы даешъ, дакъ давай повною жменею и повнымы прыгорщамы. Та прывняюсь вамъ по правди, така въ мене вдача змалку була,—и въ мене и въ моєи матери, легко їй лежаты, землю держаты! Вона, було, насъ, нехай у Господа Бога царствує, ось якъ навчає. Нехай поты палає, покы горыть, щобъ не курило, тилькы горило. И здоров'я вже першого нема, а взаты на плечы мирочку мени якось нияково передь людьмы. Сказано, борецького роду.

Писля такого патріархального початку, пійшла въ насъ прятельська розмова.

Манылы мене Горбоносышыны слова: *борецького роду*. Шо то за такой ридъ поважный? Та я николы соби не дозволяю выпытуваты: у такому рази выслухуваты лучче.

У Горбоносых мерлы диты. Зоставсь тильки сынокъ одынчыкъ. Я й поспытала:—Шо жъ твій одынчыкъ? чы ходыть уже въ школу?

— Да ходыть!—одповидала вона мало не гнивно.—Я такъ бы хотила, щобъ його хөрөше вчылы; а то прыйде зъ школы, дакъ усе тильки про крокодыла да про ведмедя, да хливць тоби нарысуе.

— А ты бъ чого хотила?

— Чого? молытовъ: се намъ найпотрибнйше; да нехай бы мени прочытавъ що-небудь зъ Псалтыра. А той крокодыл на шо мени здався?

— Ты бо хочешъ, Марусю, щобъ винъ заразы изъ неба зори здймавъ. Молытвы молытвамы, а то й про Боже твoryво нехай знае.

— Ото жъ то я й боюсь, шо якъ набьють голову тымы крокодыламы та ведмедямы, дакъ и молытвамъ буде тисно. Я все тильки на Господа мылосердного вповаю.

— Оце найкраща ричь,—промовыла я.—А котрый же йому годокъ?

— Та вже дванадцятый.

— А тоби котрый?

— Багацько! вже двадцятый пишовъ.

Се, бачте, вона личыла свои лита зъ того часу, якъ пйшла замижъ. Иноди стринешъ молодыцю, веде за руку дивчынку. „Котрый годъ дивчыници твoйй?“—„Да, слава Богу, вже десять.“—„А тоби?“—„Мени одынадцятый.“

Не дожыдаючы мого пытанья, Горбоносыха розвела шыроко ричь про свою семью и про свои любошы, якъ се повсюдно роблять наши молодыци й бабы, тильки зачепыты ихъ жытте.

— Якъ я йшла замижъ, дакъ тилькы послухаты. Ще й шиснадцять мени не було. Була соби ще невелычка, та не наче про мене оне выпивано:

Ой хочъ же я невелычка, та ще й недоросла,
Поставыла и выткала шовковьи кросна.

Се вже я замужжю пидросла, выривнялась. Та горенько мое! прыйшлось и мени видказуваты матери такъ, якъ тій, що спивала:

Не травця ноги спутала,
Не росыця очы выбыла:
Спутало мене замужжечко,
Невирне мое подружжечко.

А діялось воно, колы хочете знаты, ось якъ. Умеръ батько; насъ троє зосталось, маты четверта. Тіи мали, я пидлитокъ. Матери находяться люде,—дарма, шо на диты. Вона така була вдана, така вродлива! Постать поважна. Друге на речы не дається, а въ неи слово—якъ струмочокъ дзюрчть. По всьому селу знають: до всього прыдалась. Понадывсь на неи найпервищый парубокъ на все село. А въ насъ, то парубокъ до вдовы, да ще й на диты, не вельмы квапаться. Да ще й безъ худобы вдова, а самъ винъ худибный.

Се було на все село чудо, якъ винъ залыцявся до моеи матуси, царство їи небесне! Не подывывсь и на те, шо мовлявъ:

У вдивонькы серце—
Якъ осинне сонце...

Ну, винъ на те не вважавъ: мовъ у первоцвиту, такъ у їй закохавсь. Дывувались люде, та й оглядались, шо нашъ

ридь не абы-який: хорошый! Моя маты про свою прабабу, а мою прапрабабу, росказуе було, що то за скусныця до всього була! Якъ ось чоловікъ померъ, дакъ вона сама було й барыла робить, дижки, кадовбы набыває, клепкы сама було выготовуе и хлопщямы орудуе, дубы корчуе, вергае... Эге, вона такивська була! Оце жъ одъ прабабы (а намъ вона прапрабаба) та й на насъ проминне свитыло. Тоди люде не таки булы, якъ теперь. Уже якъ и маты вдалась, то й такой не знайти. Теперь люде маленькы й безсылкы, та й до роботы не такъ то охмяються. Мабуть, Богъ такъ дае про те, щобъ меньше люде гришылы. Тымъ и велетни теперь звельсь. Та й безъ велетенської сылы ни на Бога, ни на людей не вважають. Теперь хто дужчый, той и старшый. Кинецъ свиту! Колысь не було такъ... Колысь оттака жинка, якъ моя прапрабаба, да й то чоловікови корылась, мала розумъ, а теперь и наймычка корытись хазяйци не хоче, а ий платы!

Дакъ ото засватавъ мою матиръ парубокъ. Плаче моя маты та й каже мени: „Доню моя, горе мое! що мени зъ тобою робиты? По людяхъ пустыты,—не хочеться ридъ свій поважный знызыты, и мене судытымуть люде; держати жъ тебе пры соби на чужому хлиби не впадае.“—Я жъ и соби ни в року вдалась, борецького роду не шпетыла. А тутъ сусидъ, черезъ хату, каже: „Якъ бы мени оцю дивчыну та за себе взяты, я бъ ликтямы перехрестывся!“ И надиславъ до мене старосты. Маты зрадила, за гостей прийняла, абы по людяхъ мене не пускаты; почестку имъ дала, и заплы заручыны, не пытавши мене, чы згоджуюсь и я на те, чы ни. Старосты кажуть: „Вы бачыте, якый винъ!“ А винъ такъ осторонь стоить, соняшныкъ дзьобас: пидбрехача не треба було.

Маты скынулы на його очыма. Парубокъ пры здоровью, великый проты мене, и вже йому доходило до трыдцяты лить. У старосвищину, знаете, яки люде булы: здорови, сыльни, велики, отъ и винъ, упадае, зъ тыхъ то людей велетенского роду. А я якъ павутыночка, тильки до работы палка.

Воно, бачте, якъ береться, то й на скипку кладеться. Отъ же матери давъ Богъ таланъ, а мени дакъ уже й не повелось. Да хто про се тоди змигъ бы знаты? Тоди тильки було й мовы, шо выскочыла за першого въ сели. У клуни въ його повно, у засикахъ—поверхъ иде, у комори бочки ще батько його понаповнювавъ, усе нерушене стоить.

Хата въ його зъ рундучкомъ и пичъ не зъ бовдуромъ, а такъ, якъ у панивъ, зъ бычкомъ, зъ трубою; на двори не пусто: тамъ мекеке! тамъ кге-кге-кге! тамъ коривкы, тамъ волюкы. Ничого Бога гнивыты, усимъ Богъ здвольнивъ.

Увйде винъ до Божого дому,—всымъ заломыть: на крыласи почытуе, и такъ—якъ жупанъ, якъ шапка, чобить, усе до ладу; и на вроду гарный, и зъ людмы обиходливый,—ни въ чимъ нема хыбы. Достаткивъ сыла, а на його вроди того й не выдно. Друге носа дере, а винъ—ни! Його громада тытаремъ настановыла. Уси люде въ одно казали: „Якъ бы оце да винъ у военній служби бувъ, його бъ охвыцеромъ настановылы: жвавый, повновыдый.“ Люде було тильки дывуються: „Такъ уже, мабуть, имъ судылось у давній повази вдержатись... Матери и вдовуючы та яка дорога видкрылась! та й дочки незгирша. Никому й близько думкы не було, щобъ Тымко Горбоносенко та залыцявсь до Маруси Стусанивны!“ Отъ якъ люде мовлялы!

Ну, та вже жъ и маты два тыждни не розгынаючысь готувалысь до весилля. Тильки москаль, шо кватырувавъ у

нась, дакъ помагавъ трохы. Девъятнадцять самыхъ баранячыхъ голивъ до захоладу сама посмалыла та ще й мнятою полыла, та въ комору й повиносыла. Такъ запахъ, запахъ пречудесный! Видро спырту купыла, да горилкы тры видри, стручковивъ зъ червоного перцю... Опе визме стручочокъ, да наризне, и впусыть меду туды; а послы воно такъ полежало день, вона пидсмажыла та й положила въ горилку. Шо то за смакъ бувъ! Ну, и, якъ поводитыця у нась, и гуска зъ капустою, и локша, и всього, всього до схочу! доволи й примусу було,—не такъ якъ увъ иншыхъ, що все, мовлявъ, було, усе було, тилькы примусу не було. Якось, бачте, нияково гостевы йисты й пыты безъ примусу, щобъ не подумавъ хто: „Мабуть, нигде не бувавъ, добрыхъ горилокъ не пывавъ, хорошихъ стравъ не йидавъ.“

Маты покійнычка и на шыю вже ухопыла, а весилле справыла на ввесь свить, що й теперь люде згадують. Уже, мовлявъ, свого роду ничымъ не знызыла. А нашъ ридъ не заможній, не кудлатый, якъ тамъ кажуть, да уданый.

Слухаю я сю—сказаты бъ такъ—гомеривщину, а сама думаю все про того дывного борця, що звався Баба Борецъ. Моя жъ проречыста сусида тягне та й тягне свое будденне оповиданне, мовъ та Пенелопа свое тканне, а Бабу Борця тилькы на кадовбахъ та на дубахъ оддалекы показуе и родову славу покладае въ баранячыхъ головахъ такъ само, якъ и въ верганни дубивъ...

Та про мене въ ии просторикуватору оповиданни наче видгоминъ ишовъ изъ далекыхъ, може, й зъ бояновськихъ, часивъ...

III.

Вподобала я въ простій козачци спадкову пыху своимъ поважнымъ родомъ. Идеаль арыстократства, вышосты, луч-

чосты людської, не чужий се идеаль, якъ бачу, й нашому простонародньому демосови. Не вподобавъ демократъ русьнъ свого давнього панства—кого за чужоземный звичай, кого за чужовирство. Та саме именованне молодой пары *княземъ* и *княжиною*, а ихъ почту *боярами* показуе намъ національный поглядъ на людей вышого зросту громадянського.

Я похвалыла кукиблыву и працьовиту мою гостю, що вона у новому жыттю за багатыремъ, якъ вельчае нашъ народъ людей заможныхъ, не стерялась, такъ повела господарство, наче въ такому стани й родылась.

— Э, ни, моя утиночко!—озвалась, блыснувши очыма, колышнясь краля.—Шо я за господиня? Я смитте проты моеи паниматкы! Се не по за очы люде кажуть, а въ вичы. Вона вже пидтоптаную вмерла, да й те колы бъ вы ии побачылы! Хочь воды зъ лыця напыйся, така пристойна молодця! Та ще того старосвицького порядку держалась: плахта, кунтушь зъ кгальснамы и намитка! Любо такъ, по церкви мае, якъ квитка! Дуже чепурна до смерти була та смилыва! Куды мени до неи! Вона скывулась на свою бабу, а та, бачте, та була соби знана на ввесь свить *Баба Борещь*. Отто, колы бъ вы чулы, була людына, дакъ такъ! Маты частенько було згадують, що ихъ прабаба та була борещь. Оце жъ я й почала росказуваты вамъ про свою прапрабабу. А якъ росказувала покійна паньматуся, легко лежаты, дакъ отъ якъ:

Пойихалы вони, ии прабаба, а моя вже прапрабаба, изъ своимъ такы чоловикомъ на ярмарокъ. Ну, туды найжджало тоди всякого народу зъ далекихъ краинь: хто зъ Московщыны, а хто зъ Нимещыны, а хто й зъ Турещыны. Ажъ выходыть борещь на майдань, велетенъ страшного зросту: огрядный мижъ плечыма два ликты буде, рука—якъ лопата добра,

пучкы—якъ у вола рогы, ногы—якъ човны, выдь—якъ волоськый гарбузяка... Выходыть винъ оттакый и каже до людей: „Гей хто хоче зо мною поборотысь? Дамъ пивторы сотни рубливъ, або въ землю по поясъ ужену“. Уси бояться, мыкуляться, чы йты, чы не йты... А винъ такый соби огрядный! Руку розставывъ—витрякъ! Тоди моя прапрабаба й каже: „Пйду я, чоловіче!“—„Боронь тебе, Боже! Винъ тебе зитре зъ земли. Дывысь, який! Може, тамъ ше въ йому й нечыста сыла крыеться! Хыба нема такыхъ?“—„Та пйду бо спробую!“—„Шо се ты провадышь? Кажу тобі,—винъ тебе тутъ убъе й закопае.“—„Да не бйся, чоловіче! пйду бо!“

Выступыла такы. Борець каже: „Ходимо жъ по порціи выпъемо“.—Выпылы.—„Давай, каже, руку!“—Люде помлилы, глядячы... Дала руку, винъ здавывъ,—тилькы пучкы знать; вона здавыла,—кровъ зъ пидъ нигтивъ свыснула. Винъ якъ струсоне іи,—наволишки посадывъ. Вси люде обимлилы. Вона жъ його якъ прыдавыла, дакъ и шыя й голова ввійшлы межы плечы, и земля пидъ нымъ угнулася. Тамъ и поховалы сердегу.

Вона до чоловіка. Чоловикъ іи вхляеться, боиться, хрестыться.—„Не бйся,—каже,—якъ шанувалась у тебе, такъ и теперь шануватымусь, якъ тобі корылась, такъ и корытымусь“.

Отъ мы якого роду! роду борецького! У нашъ ридъ ше нишо нечысте не замишалось. Теперь люде посталы дрибни та гришнищи. Бо всяке сылкуеться не по правди роботы. Насиння дасть, да й те не зйде,—столитнього! А я, барынько моя, лебидонько, я така, якъ та овечка: щобъ сповнялось и велось у людей такъ, якъ и въ мене. Та и весь нашъ ридъ одмитень соби усымъ. И богобоязливый. Маты моя, було, велять, щобъ що-дня Боже слово промовляла:

„Отче нашъ“, „Вирую“, „Помылуй мя, Боже“ читала. Не посылала мене до церкви часто, хочъ и сама часто не ходыла. А виры своѣ доглядала. Каже: „Прочитай молитву Господню шыро хочъ и дома да вирненько робы, то Богъ тоби й поможе. Такъ робы, дытно моя, щобъ на твоихъ рукахъ и кровъ показала. Богъ любить трудящого. На чуже не порывай очей, чужымъ добромъ не напасешся, свое дбай. Такъ и твоя прапрабаба чыныла. А будуть злышки,—убогшому подасы. Опе Богови усе прятство. Йесть таки, шо хрестамы все пообпысуе: и ночвы, и двери, и корыто, шо свынѣй годуе, и помыйныцю, а слова Божого не промовыть и заповидь його забуде, тилькы чортивъ спомынае. Се паньматусыне слово. Я такого змалку наслухавшысь, усе сповняла, скильки моци, шо посылю. Отъ якъ прыкупылы мы города, дакъ шо тамъ було пырїю! выораты хочъ и не думай: плугъ зверху йде. Я якъ пїйшла, якъ стала, якъ стала, дакъ и сапою, и граблямы, и рукамы, да такъ колиньмы вылазыла, такъ усе выкореныла, шо й шыколоткы соби позчовгувала, да такъ зробыла, якъ пухъ ту землю!... Не повирите, пучкы такъ якъ ломакы, було, стремлять, не зигнешъ. Якъ уродыла жъ мени картопля, дакъ мирку продаю по полтынныку, на трыдцять копїюкъ дорогше проты людей. Да ось гляньте въ мишокъ—яка вона йе. Опе жъ прынесла вамъ двѣ мирочки. Бачте, яка буйна! А вгрызните, яка крута! Двичы зақыпты, такъ и розвалыться.

IX.

Борець!... Скильки въ насъ було борцивъ миждъ жиноцтвомъ у нашу гирку давныну!... Такъ, або якъ инше, знай борольсь вони за власну, та й за нашу будушыну... Хто се збачнувъ и збагне?...

Тымъ часомъ у мене заворушылась у голови спомынка про якусь Васылыну, дочку якогось Мыкулы Селяныновича. Наша Баба Борецъ зъявилась мижъ селянами на ярмарку, а та добралась до самого князя Володымыра: такъ бо здывувала сучасныкы своихъ невыданою сылою, яснымъ розумомъ, одысеевськымы хитрошамы и—що про мене найвыдатнійше—вирностю своему мужови.

Нехай уже, думаю собі, Горбоносыха трохи выговорыться (говирка була несказанно), тоди я бовкну ій сливце про таку Бабу Борця, що здывувала й святого князя кыивського. Може, воно збудуть и въ неи ще яку давню спомынку. Може, думаю собі, знайдеться який повязъ мижъ двома легендами.

Ни! не знайшлось... Зрадыла память нашъ народъ у його невірному, хыбкому побути ще тоди, якъ спивецъ Игоривъ згадувавъ про соловья старого времени, вишого Бояна. Мени впало на пай слухаты тилькы гирки спомынки сусиды моеи про власну іи боротьбу зъ жыттемъ та про миць жиночого закохання, що дала и ій доволи духу, розуму й хитрошывъ на оборону жиноцького права...

А Горбоносыха, не догадуючысь про мои думкы, проречысто казала дали й дали:

— Я ще й не такъ, було, роблю. Було, гребу сино,—ажъ курява курыть! Одна нога тутъ, а друга тамъ; а руки тилькы мыгъ, мыгъ! такъ и горну покись за покосомъ у валы, а послы въ копыци коплю, громаджу, такъ и ростуть у мене, якъ грибы... Чоловикъ мене тоди дуже любывъ и наймычокъ тоди було не хочу: сыла змагала.

Усе по правди треба робыть, а на чуже не зазихаты. А то оце хочъ и жыдивъ розбивалы (напала моя Горбоносыха на другу тему, що вагонила на іи думкахъ). Ихъ спозываты можна, колы що не по правди, а то що жъ? и вони

люде. Теперъ своєю худобою да й награджай ихъ за те, що руйнувавъ. Друге зъ дурного розуму, зъ жартивъ пішло, абы пухы жывидьськи роспускаты по витру, та й опынлось у рещтанськыхъ ротахъ. Въ одному двори дви хати и ни одного хазяина не зосталось, позабирали! Що жъ изъ сього? Жинкы плачуть, диткы ажъ муръ деруть, такой галась исклався. Лучче своїмы пучкамы зроби, щобъ ажъ кровь запеклась на рукахъ, а на чуже очей не порывай. Свое поступи, а чужого не займай.

— Чому жъ вы своїхъ чоловікивъ да своихъ сынивъ не зупнялы?—спытала я.—Бачъ, якъ ты розумно теперъ говорышъ.

— У насъ чоловіка здержаты?—выгукнула Горбоносыха.—И ни въ свити и въ вики вични! У його хочъ учепьсь жинка, такъ винъ тилькы нисъ розибъе, а що задумавъ, те зробыть: таке горе! На насъ такы Господь напустъ напустывъ. Моя прабаба яка, а передъ чоловікомъ зменшалась, корылась йому. А якъ бы чоловікъ прыдавсь борцемъ, то вже бъ носа до неба деръ бы. Горди люде, и не прыступы до його. Що якъ то вже святой Петро про насъ, про жинокъ, турбувавсь, ходячы зъ Исусомъ Хрыстомъ по земли! Не вважали й на його, знехтувалы. Таки вони ти чоловікы.

Се мене вразыло. Жиноцьке пытанне въ простонародньому розуми онъ якъ давно вже стоить на ряду.

— Эге, я чула ще малою, сидячы въ запечку коло вовнопряхы, що й тоди ще святой Петро благовъ Суса Хрыста, щобъ на земли старшынувало жиноцтво.

— Що жъ йому проты сього видказано?

— Не знаю, барынечко! такы сказаты правду, що не знаю. Мала була, байдуже мени було тоди, въ кого бильше въ

серци правды, чы въ чоловіка, чы въ жинкы. Отъ уже те- перь, дакъ добре знаю, да шо зъ того?

И важко здыхнула праправнучка Бабы Борця.

— Я вже и въ попа допытувалась, чого воно такъ, шо не той бере гору, въ кого серце правище? Не сказавъ мени ничего й пипь...

Загадалась праправнучка Бабы Борця про свою бо- ротьбу за правду. Мало бачыла правды на свити, мало було ии и въ свой хати. Про се стемно думала вона и зновъ почала розкрывати повню свого гирколюблящего серця.

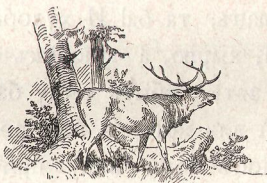
— Не части въ мене диты булы, та все вмиралы, тилькы мезынчкы зостався. Оце жъ уже и въ школу ходыть... Здавалось бы й таланъ, та ба! И худобкы доволи, та ни! Здоровье свое звела, хырю, а чоловікъ сього да й не за- любляе, бо сказано: зять любить тещу багату, а чоловікъ жинку здорову... А для кого я все робыла, былася? Все дбала про одного, щобъ йому вику прибылышыты. Теперь же винъ шо мени провадыть? „Колы бь,—каже,—ты одій- шла, я бь у мачкахъ соби взявъ“.—Чуєте? Весело слухаты?... „Отъ кобець,—каже,—стукае въ уголь: то по твою душу“... Такъ мене тишыты! А бравъ якъ ягоду... „Якъ бы, каже, сю дивчыну, и худобы мени не треба,—вгорнувъ бы въ кожу- шыну та й понисъ“.

Шо жъ,—я була соби якъ павутиночка, тилькы, ка- жуть люде, шо вдана, не було надъ мене у всьому сели.

Прощайте жъ, барынечко моя, споры вамъ, Боже!

Пидь серцемъ болыть, барынечко, пидь грудьмы по- пухло, ледви дійшла,—додала ще на прощанне. Не злюбывъ мене чоловікъ, такъ зъ нудьгы мени й сталось. Хло- пець мій недолитокъ; я нездужаю, а чоловікъ тилькы моєи смерты дожыдається. „Черезъ яму та й на другу гляну“. Онъ шо винъ каже! А якъ то я! Полюбыла його та й люблю.

Гыну видь нього, та й не зфальшу. На що насъ Богъ та-
кихъ сотворывъ? Хоть бы, здається, й голову стынавъ тобі
чоловикъ на порози, и тоди бъ ще на нього, здається бъ,
озырнулась: „Прощай, дружно! Побачимось на тимъ свити,
да й помыримось“.

Молодыча боротьба.

I.

ть мени на очы выкыдають, што въ насъ хаты нема, у сусидахъ живемо. „Шобъ,—кажуть,—имъ избыты хочъ такисиньку! А то скільки дитей, а вси й дома сыдять, а хаты й нема! Можна бѣ,—кажуть,—и дивку, й хлопця по людяхъ пустыты, або на Динь, або на заробиткы.“ И такъ насъ судять гирко за се, што мы такъ живемо!... Да хочъ чужа хата -- гирка хата, я байде...

Се вже я вдруге замужжю. У першого чоловіка була такы хатына, на чотырьохъ стояла, да й то була панська. Я перше за крипакомъ була, и панською помыйницею мене звалы; и дитокъ у мене було двойко. Хлопчыкъ бувъ же въ двори, гусснята доглядавъ. А то въ мене була й дочка Федося. Оце було, якъ залучыть соби яблучко въ кышенку, дакъ и заклыче мене въ хливецъ: „На, мамо!“ Само зроду не ззисть.

Та й занедужало.

— Моя дытыночко! Може ты вмрешъ?

— Умру, мамо. Не хочеться мсни вже до тебе й говорыты.

Уже й парубика бувъ бы въ мене зъ хлопця, колы бь росли. Хочь бы двойко: я бь и замижъ не пійшла вдруге. И то вони мене уголылы: годуй та ховай. Здоровье зъ мене выйналы.

Оце йду вночи зъ панщины, воно все гомонить. Прийду та й боюсь иты въ свою пустку. Боюсь, дакъ воно бачыть, що мени сумно, та боржій само вскочыть, огледыть куткы, тоди й каже: „Нема, мамо, никого, не бійся.“

Оце, було, изъ кручы набере рукавець писку,—ніякъ на гору не знесе посыпаты по хати, щобъ хороше було. Таке було кукибне, таке було охайне!... Жыты бь такому на втиху матери!...

Хочь бы, було, загомонило до мене. Тры дни тилькы й лежало. Ше й шедруваты просылось. Занедужало на голонду кутю. Призыраюсь, думала, що виспа, бо тоди саме виспа бигала. Поклыкала ворижку, вона ии зкупала й глечычокъ скынула, а ничого,—умерла!... Ни дытны, ни дружыны...

А мы зъ чоловикомъ у правди жылы. Щасте въ мене по пятахъ былось... А теперь прийду, було, додому, то такъ, якъ стина, нимо. Сумъ гукомъ стоить.

Я й чоловика гараздъ не распизнала: швыдко вмерь, якъ мы побралысь. Тутъ винъ ступывъ на Божу дорогу, а тутъ слидомъ и вони обойко одійшлы на Божу путь.

Справа зъ нашымъ сватаннемъ була швыдка. Винъ прийхавъ до мене кобылякою. Якась титчына родычка привела його на Богородыцю. И старостивъ не було. „Иды, въ тебе нема ни роду, никого. Иды, каже, за його.“ Мене титка заразъ и 'ддала. Що тамъ ище за сыротою часъ изводыты?... Пхыць за першого! Коротке сватанне! Таке й жытло швыдке й коротке: якъ нитка порвалось увъ одынъ ментъ. Скилько выточыла я слизь!...

Боже сохрани, якъ нездужаешъ, що й на двиръ не вийдешъ, тоди ништо тебе не бачыць; а якъ на померъ дули, дакъ назбигаються; де тыи жалибныкы, де тыи родычы визьмутся! та доглядають такъ: де ганчирка, де латка, такъ и рознесуть и розметуть! Своя дытына, Федося, було, водыци подае, якъ я нездужала, а чуже не те... Виспа ии ззила...

Я ии въ намиточку мякеньку вмотаю було... Ни, сталося!...

II.

Думала, думала: одынока якъ мызынець, якъ мени вику въ тій пустци дожиты? Пийшла вдруге и московкою за другимъ чоловикомъ изробылась, а винъ мени пидйшовъ пидъ мысли. У його ничого не було. У насъ така думка: мы въ добрыхъ людей вику доживемо, будемо ихъ послухаты, щобъ и имъ було добре видъ насъ. Насъ у сусиде до себе заклыкають, а не туряють. Мы не крадемъ,—намъ ни зъ чымъ и ховатись. Мы знаемо, що правда—се Божа дытына,—по правди й живемо. Уже що йе, то такъ якъ на долони. У синяхъ стоить кишъ изъ борошномъ, на горыщи два винкы цыбули, рукавець пшона, гарбузы пидъ поломъ у хати, у торбоччи губъ трохы сухыхъ, та й симня трохы на коржы баба сповытұха дала онукамъ. Скрыня моя за стиль правыть. Чоловикъ мий потроху кравцюе и хлопця свого вчыть. А то пиде замолотыть коробку, а ще й зажнемо якого снопа...

Я хочъ и не майстерна людына, дакъ учу своихъ дитокъ ходыты чыстымъ робомъ. Якъ хлиба спекты, подоиты коривку... нема своєї, дакъ на хазяйчній учысь; учу й прясты, чепурною хазяйкою буты. У колысци мала дытына,—воно въ мене знае, якъ заколыхаты злегка, за вервечкы, а не

швыргаты, шо дытны й паморокы забѣ и выскы набѣ обьбыльця. У ней нога не зходить изъ почипкы. Навчаю, якъ и покупаты, и сповыты, якъ прыголовчкь, якъ пупочокъ завынуты, щобъ водыця не зайшла,—сказано усе: якъ нижкы, ручки помиряты, щобъ и свой дытны, бува, нижокъ не звыхнула. И яке зиле хлопшеви подобае въ купель класты, а яке дивчыни.—Заможныхъ иноди обмынають, а якъ у мене хазяйка дочка, то не соромъ и панови,—статкумастку не треба.

А мени було сміються люде: „Якъ будуть, каже, свои, тоди й навчыться. Э-же жъ мы понавчалысь.“—Про мене!—кажу. У мене така думка: одъ свекрухы, одъ чужой матери, трудно навчыться. Свекруси ничего й гриха на себе браты. чужу дытну вчыты, та лаяты, знушатысь, якъ я знаю деякыхъ, та потылышыны даваты, шо квасоли не доварыла, та на голову вывертаты, якъ по иныхъ поводитысь. Се нелюдське дило. Хай ридна маты нахыля до всего. Моя не заслужыть сього, бо вміе чавуны засунуты й не зхлопнуты, не налыты на прыпечку й на доливци, и якъ шо доварыты, чы позолыты платте, биль бильты... бо я сама всего вчу. Своя маты побѣ,—не болыть, чужа полае,—болыть.

И свекруха грихуе, и вона черезъ те свекруху и чоловіка кыдае й малу дытну: бо пидъ таке безладде свекруха всячыною дотына, сына навчае:

Купы, сынку, дротяну нагайку,
Та бый жинку зъ вечора до ранку...

Охъ, знаю, знаю зъ самыхъ писень, шо зъ сього выходить! Одынь дурный послухавъ дурной матери, такъ—

Изъ вечора комора шумила,
Опивночи стина гомонила,
А идъ къ свиту невестка нежива...

А то ще й такъ выспивуе гирка писня гирке молодиче жытте за ледачымъ чоловікомъ та за старою свекрушыною головою:

Ледача невестка, ледача,
Ще й до роботы невдача,
Не вмје дилечка роботы,
Мени старенькій годыты...

Вона то й годыть ій, мовъ тій лыхій болячци, та ничымъ не вгодыть,—отъ писня про неи й хлыпле ревнымъ іи плачемъ:

Вымету (каже) хату,—не гляне,
Вымю ложку—не визьме.
Постелю постиль,—не ляже,
Ще й моему серденьку докаже.

Отъ що виходыть изъ матерного недорозуму, що не вчыла маты дилечко роботы, и въ свити, хочъ бы й такъ якъ я, жыты! Бачыте: „А идь къ свиту невестка нежыва“... Якый же всьому тому кинецъ? И свекруси гирко, и сынови лыхо:

Лежыть мыла, мовъ кытайка сыня,
Стоить мылый, якъ стинонька билый...

А черезъ що? Черезъ неучтво матерныне. Я жъ, хвалыты Господа мылосердного, ще видъ моєи ридной добру науку мала. Тымъ и въ боротьби своїй изъ долею й лыхымы або дурнымы людьмы встояла. Ось слухайте, моя госпося, моя панійко.

III.

Теперь хочъ и въ чужій хати живу, а потуру дитямъ не даю, навчаю... Мою й тутъ заберуть. Не страшни ино-

ровы никому. Не крадлива, не сварлива, маку, соняшнику по чужыхъ городахъ не ламле, ничего не 'бносить, гудыны не топче, не нивечыть.

Иноди мени колють очы, чому до людей не 'даю Я жъ у ихъ хлиба не прощу. Мы контуемось изъ своихъ ручокъ та зъ пучокъ.

Багацько бачыла я дивчатъ и хлопщивъ, що повертаються зъ Донщины та й грошей не приносять. А въ домивци вже нудяться, за господарство не берутся: мандры пахнуть. Розволочыться, да и само распустыться: слова говорятъ гыдки, старого не поважають; або що не по ихъ, заразъ „щобъ и подзвонилось, щобъ и закурылось,“ а само й выновате. Якъ на Дону можна заробыты, то можна й дома. Мои диты растутъ передь очыма, не ропускаються. На Дону по два карбованци, мовлявъ, косареви на день... Добре! Де жъ ти грошы, ти достаткы, що вони безличъ приносять? Нема того ничего: дурный розумъ порозгублювавъ.

На улыцю пйде и то навчытья погано лаяться, щотуть же й батько й маты, а то на чужыни!...

А якый грихъ, якъ кого по московськи наляты! Такому не слидъ и до церкви симъ годъ ходыты. „Божа маты воздыгається на хрести, проклынае того.“ Не достоенъ (рече) й трапезы йисты. Мій чоловикъ, якъ бувъ у москаляхъ, та почувъ се, дакъ, каже, ни до кого таки слова изъ усть його не выходылы. Лають, сквернять його московщыною,—винъ мовчыть, не видлаюється. А мижъ иншымы москалямы инше дйеться. Сказано: батько й маты далеко, а грихъ на порози,—зовсимъ розопсе.

Мы, слава Богу, горюемо, а хлиба не купуемо; конту зъ обохъ насъ доволи.—У ихъ, кажуть, стилько гречкы, скилькы у шолудьвого—чуба. Хай и такъ: я ничего не займу, а якъ що, то й чуже доглежу. Мене не выганяе ха-

зяинь, а ше запрошуе. Друге й найметься й обиждае хазяина, краде... А Богъ не скиренъ та влученъ и влучыть винъ вынுவатого: бо воно й само краде, и другому пидступъ дае, и потуры робыть ледачымъ.

Хай сміються, а мени по правди любище жыты. Я й своимъ дитямъ того бажаю. Ось баба, моя сповытуха, та й та мени яке вытынае: „У тебе, каже, й сковороды нема.“ А моя беда, госпосю, що сковорода не така якъ у людей. Та не крадена, хочъ и не куплена: мы соби зробылы сковоридку зъ уюшки, видбывшы вушко. Намъ ии, валяшу, зайву, панычъ Коровай подарувавъ.

Багацько де чого бракуе намъ, та свитле око. Не йдемо ни проты людей, ни проты Бога. Жывемо соби тыхенько.

Моя дытына отакисинька, пъятый годокъ. Разъ мени й каже: „Дай, мамо, папы!“ Я дала, та мабуть паляныци тогди ий забажалось. Воно взяло й кынуло навпакы. А я заразы ии по рукахъ. Воно на мене (треба жъ мижъ дитьмы почуты!): „Гыдь, волоцюго!“

Мы, бачте, по чужыхъ оселяхъ волочымось, не маючы своеи,—черезъ те мы въ заможнихъ сусидъ и гыдь, и волоцюгы. Охъ, Господы праведный! „Хто, кажу, гыдь? хто волоцюга?“ Та по губахъ, та такъ и пхнула на подушки на пиль. „А що? будешъ таке казаты?“—„Не буду, не буду, мамо!“... Эге! наука не по пуци и ходыть, а промижъ людьмы,—и ледача наука, и така, якъ моя та моеи паниматуси,—нехай, у Господа Бога царствуе.

А хлопечь мій прыйде зъ школы:—„Мамо й той бивъ, и той пхнувъ, лаявъ мене и вчытель!“ А я його ще й за чупрыну: „Не займай никого, слухайся вчытеля!“ Отъ воно

й держыться осторонь, його й не б'ють, и не лають уже въ школи.

IV.

А баба сповытуха, (прости їй, Господы Боже, нетямущій!) мени хвалыться, мовъ чымъ добрымъ:

— Мы, каже, такъ изъ невесткою втипаемось Патійкомъ своимъ! Таке удане, таке розумне! Ще маленький (чотыри годочки) та прыйшовъ до свого брата двохлитка, въ жмутъ сорочку поверхъ головы побгавъ, та по голови, по голови лозыною якъ ушкварыть! Смихъ такый! А послѣ: „Я тебе вб'ю, каже. Мени дидъ споудыть¹⁾ пугу йеминну, такъ я його такъ поб'ю, що й к'йовъ прысне, вси кисточки йому поямаю“... А далій каже: „Дывысь, бабо, чы въ його шкуя на потылыци т'йснула? Чы к'йовъ не йде?“ каже. Таке втишне! Мы такъ регочемось... Або на матирь: „Я и повчу, сю Иваныху! Я зъ ии оципокъ зойву. Вона байстючка“... Регить такый складається! що мале, та таке жъ розумне, той Патійко. Шкода, що пипъ имтя чудне давъ: Патійко. Або осе я полизу на пичъ погритысь, то й крычыть: „Тикай, бабо, зъ пещы! Се мого батька! Се батько г'иною з'пывъ!“ А та вже Варочка, дакъ и не така соби вдалась. „Бабу т'еба с'юхатъ“, каже, „баба все носыть гостынци одъ панивъ, я юб'ю бабу... Бабо, бабусю! се ты г'юха?“—„Глуха, Варочко“.—„А г'ишка такъ, г'ишка! (да ще й ногою тупне). Патій бытyme“. Ну, се ще не таке смишне, якъ Патій изъ б'йкою та зъ лайкою своею. Знай, сміемось.

¹⁾ Спорудыть пугу реминну, такъ я його такъ поб'ю, що й кровь прысне. Все кисточки йому поламаю... Дывысь, бабо, чы въ його потылыци на шкура т'йснула.

А въ мене волосъ вѣяне, се слушаючы. Ще гараздъ и вымовыты не вмѣе, а що коить. Я жъ, госпосю, потуру дитямъ не даю. Мазана паляныця хороша, та не дытына. Дытына мазана ледача. Дытыну тилькы сонну лобы, такъ, щобъ воно й не знало. У мене, якъ иде батько зъ миста, зъ заробиткивъ, я николи не дозволяю по кышеняхъ нышпорыты, обшукуваты, наче злодія. „Шукайте, диты, хлиба, ложечку татусеви, а я всыплю горячого борщыку. Винъ утомивсь, йисточки хоче, змерзъ.“ Хто по хворостецъ побижыть, щобъ у грубци прокынуты, хто мыску лаштуе, хлибъ; диты ради батькови, ажъ танцюють, а якъ спыть, то ходять на здыбочкахъ. Отъ и нищымня страва смашна безъ прысмажкы. Не волощюга ввійшовъ у хату, батько. Изъ дому йде—спивае и додому йде—спивае... И чужа хата йому не чужа. А Кузько малесенькый, якъ почуе, що батько йде, заразъ ряденце на себе, та на пичъ, угорнется й лежыть. „Скажыть, мамо, татови, що я пишовъ його стричаты.“ (На таку брехню и я згоджаюся). Увійде батько: „А де Кузько?“ „Пишовъ назустричь.“ А винъ зъ печи й озветься зозулькою: „Куку! куку!“ Отъ намъ и радости.

А друге, якъ зайде зъ дому на роботу, дакъ якъ бы не треба сорочку билу взяты, дакъ хочъ бы й мисяць додому не вертатысь.

Лучче въ чужій хатыни та весело, нижъ у своїй, та невидде, та звяга, та выпиканне очей, та докирь, то зъ того, то зъ сього боку. Ничого мы сього не дознаемо, ше й добрыхъ людей у сусидахъ звеселяемо.

Заздристь бере дурныхъ людей, якъ у насъ пры вбожести та квиткы цвютуть: не диты ростуть,—квиткы при-туть. Оце якъ шо, то й кажю: робимо диткы, робимо! Батько тамъ за для насъ махае ципомъ, а мы тутъ пращоймо за для його, а прыйде, вкупи згуляемо й оддышемо. Воны

беруться, регочуться. Мале ледви ходыть, и те радіе батькови, не знае чого й само. „Господы помылуй,“ мовь у церкви спивае, за здоровле батькове молыться, поклонны лобочкомъ бѣе. А прыйде батько, чоботы йому вытырае, хочь не гараздъ, а вытырае. У нась никола суму не бувае. Йимо черствый хлибъ весело. Батько чымъ дужь бижыть изъ миста додому. А диты бижать назустрічь. И мале передъ цюцею задалегидь уже танцюе и хвалыться цюци, шо тато прыйде, и танцюе, взявши цюцю за лапки. А цуценя Бровко й соби, якъ скажене, гавкае, радіе, мотаеться, верещыть. И моя душа росте вгору.

V.

Такъ то, моя панійко, я зъ долею та й зъ людьмы боролась, та нибы й гирку долю поборола, и людський недорозумъ. Бо моимъ робомъ и чоловикъ, дарма шо й у москаляхъ бувъ, не зопсувався. Його тамъ вивчено чытаты, а трошки й пысаты. Такъ винъ и додому вернувсь изъ кныжкой святою, шо якась душа спасенна подарувала йому и положила на груди, якъ його поранено въ руку-правыцю пидъ якоюсь батареею, и лежавъ у лазарети. Сю кныжку святу винъ и почытуе мени вечорами, якъ сяду прясты, повкладавши дитокъ та попрысыпавшы коткамы. Маты Божа, (думаю соби, слухаючы,) благословенна есы, шо породыла Спаса душъ нашихъ!“... Отъ шо, паніечко, госпосю моя, держыть нась осторонь видъ усихъ, шо нибы тилькы й жывають про хатню звягу, та про буянне за воритьмы, та про шынковий галасъ.

Мы зъ чоловикомъ радымось тыхцемъ и дбаемо про те, шобъ и проты Бога, и проты людей выстаратысь гараздъ. Хыба не навмысне шо зроблю не по божему, не по святому,

не вхоплю, знаете, тропы. И Богъ насъ якость держыть, безъ журбы на земли.

Тымъ, якъ чоловікови мойму въ москаляхъ була страшена прыгода одна, то Богъ оборонывъ. Послано його кудысь изъ штахветою вночи. Пыльно треба було: штахвета про волю була. „Началство мене (каже мій чоловікъ) любыло и довирило. Про волю людямъ й ундерофицера вирного не знайшлы послаты, а мене, рядовыка, послано: що вже не запью, не забалакаюсь, не загракаюсь, та й не злякаюсь... Звисно, присягавъ и душу свою покладаты за друзи свои, по Евангеліи. Ну, я (каже мій чоловікъ) положывъ ту штахвету на серце и рукою ще правою держу. Ажъ тремчу, щобъ якъ не выпала. Иду скорымъ маршемъ, наче въ огонь пидъ картечу. Пусто кругомъ. У поли ни людны, ни скотыны. Иду, ажъ подывлюсь передь себе: сыдять на дорози ажъ дванадцять вовкывъ. Потемнило въ очахъ, зупынивсь и скаменивъ. Сыдять рядкомъ по путывцю, наче ждуть мене. Що мени робыты? Лякатысь не велять и пидъ огнемъ на війни. Не памъятаючы самъ, що роблю—такъ уже Богъ мени давъ—якъ гукону на вовкывъ: „Здарова рбьята, на нужды; кажу, на великай“. Вони зглянульсь, поклоньльсь мени, и дала дорогу. Такъ уже, мовлявъ, Богъ мени давъ“... А я, моя госпосю, думаю, що се йому за те Богъ одпустывъ, що винъ никола по мовсковськи не лаявсь и старыхъ людей поважае.

Моій дочки вже шиснадцятый, хвала Богови. Зазырають хлопци въ вичы, та ба! Нехай дывляться, вони не поживляться. А замижъ ище,—кажу,—рано. Люде й за се мени очы довбають. За першого велять отдаваты. Чого вона свой ще хоче? Кого вызырае? пана, чы що? Мы хочъ три углы пидпираемо, а вона що?...

Теперь, якъ чоловікъ дома, я всимъ задоволена. Дакъ люде жь!... Куды ни ступлю ступнемъ,—у всьому перехыблю' усе не по ихъ, хочъ я ничего й не прошу ни въ кого, та имъ наче силь увъ очу и все не вгидне, не таке, якъ имъ хочеться. Ходы въ чорному,—кажуть: не годяться; ходы въ билому,—кажуть: чепуряться. Що жъ мени зъ ными змагаться? Моя боротьба зъ ными не словомъ, а диломъ, та ще й мовчущимъ. Сказано: хто мовчыть, той двоухъ навчыть. Мовчанка не пушыть, та й не сушыть.

Забисована дивчына Настуся.

Ой пишла бь я на музыкы,
Кобь давь батько пятака,
Закрутылася бь навикы,
Да вдарыла тропака.
Тупь, тупь ниженькамы!
Цокь, цокь пидкивкамы!
Гопь, чукь, га, тропака,
Бо я зроду така.
Мабуть моя ненька мыла
Змолоду якь маць цвила,
Мабуть вь воду все глядила
Гарну доню сповыла.
Чы вь толоку завербують,—
До всего я прыдалась.
Хлопци зь иншымы жартують,
А видь мене знають зась.
Ой пишла бь я на улыцю
Да вдарыла тропака,
Закрутыла бь я навикы
Молодого козака.

Зь писни.

рышко някь не вхопыть тропы. Батько Настусинь и слухаты не хоче, щобь за його 'ддаты дочку. „Злыдни,—каже,—може не йивь тры дни, а лизе мижь люде. (Уже наши батькы забулы мо-

лодошы). Захляла,—каже,—кыса, мало не здохне зь голоду. А ни грудочки земли, а лизе до тебе чмарюю!“

Грыцько жь нашъ ходыть, якъ божевиный, звився парубокъ ни на шо.

Ну, за такую дивкою и пожуритысь не соромъ. „Умру, сердце, за тобою“,—спивае писня; писня жь не казка, шыра правда.—То Настуся, такъ Настуся! Почнемъ хочъ изъ ии спививъ. Шо вже на пвынтари въ насъ якый садъ густый! Усяки дерева, и шо тамъ соловъивъ у тій гуццини! отъ же вона и перешебече ихъ. А на улыци такъ и лежать уси хлопци одъ ии выгадокъ.

Сама жь непрыступна була. Пусто не робыла. Зь жартамы хлопец не пидходь—за цъятамы воротымы гавкнешъ, колы не за девъятамы, якъ гуторыть гутирка. Не одынъ и пъятамы вкрывся за жарты. Не пидступайсь! Очыма дывысь, а рукамъ воли не давай. Зась!

Така вдана, така вже вдана,—хочъ куды! Черезъ те й призывше ий „забисована дивчына“. И сыла въ неи велика, та й духъ не малый.

А батько все такы батько. Стоить на дорози мижъ коханою парою, та й не кажы йому ничего. Багатырь на всю губу.

Шо ии любылы вси, хлопци й дивчата, дарма, шо гордовыта! Отъ же Ганну Сынъогубку не злюбылы, хочъ та соби й поккладлывенька. И приставляютъ ий, и глузуютъ зь неи, якъ и ходыть и плечы пидйима,—такъ ии й уккрыють тымы смихамы.

Увирылысь вони ий, вытурылы зь села самохить. Вона ноги на плечы та й пишла за Динъ, и матиръ покынула й батька, да тамъ и одружылась; подала, бачте, лысть, шо ничего ий не треба, ни хустокъ, ни рушныкывъ, ни доброго намыста старосвитського, ни бабыного дукача: хай сестрамъ

буде, а тилькы, щобъ коров'яку продады, та п'ять овечать, що їй призначали, и ти грошы щобъ їй подады. Такъ своимъ хлопцямъ и дивчатамъ насміялася ї видтиль. Про мене!— каже.

Уже наши якъ не злюблять кого!... або кысякомъ прозвуть, або гарбузомъ. Отже й Ганна роду хорошего, пристойного и не вбога й не калика яка,—нихто й любытсь изъ нею не ставъ. Такъ зовсимъ оця челядь, якъ собаки, Господы проты: якъ опадуть кого, дакъ и самы не скажутъ, за що. Абы одно гавкнуло, чы цявкнуло, такъ и йтыме луна по селу.

А за Настусю вси обиручъ держалысь. Вона жъ ихъ такъ и розмете... Эге! справди розмете, а тымъ часомъ до себе якось надыть: на ии красу не надывытсь. Уподобонькою звалы: „Онъ иде наша вподобонька“. А й красы то въ ней небагацько. Якъ подывытсь изъ боку—на выду трошкы дзюбата соби, трошкы кырпатенька, трошкы губата, дакъ очы дуже прынадни, багато вогню, такъ и мыгтять, мовъ иноди искрамы сыплють. Сама смуглява, шоки якъ жаръ, розумна, задырлыва, жартовлыва, й мертвого збудыть своєю мовою; а хода въ ней, удача въ ней дуже поважна, ты бъ казавъ наче високого колина. До себе никого не пидпускае: дражнхтсь такъ метко, що заразы прывыще зальцяйныкови й прыложыть. А якъ хлопцы зъ того кутка прыйдуть, дакъ и бійка зъ иншымы хлопцями складеться. Таке дьво!

Дакъ оце жъ кыса худорлява. Захляля, мовлявъ, кыса, що й грудочки земли нема въ нашего Грыця. Оця жъ кыса, та грудочка земли на дорози въ закоханыхъ стоить—гора горою.

И Грыцько парень нивроку, такый, що й за його бійка иде мижъ дивчатамы—не кулакамы, а може й слизонькамы.

кази
ел.

Його Маруся Крутоярова дуже любить, да винь и пыку одь неи одворочуе, и пары зь усть не пустить, гордуе нею. А й дивка—хочь воды зь лыця напийся; та ба! Забисована дивчына Настуся, та й годи.

Даць ота жь вразька кыса розлушныця! За кысу свить увесь не мырыть. Шо й у панивь, да й то вона все презмагае. Одынть панть та бувь соби вбогенькый, ниhto його й не поважавь, якь же впала йому велика худоба (родычь умерь багатырь), заразь и мужыкы й паны давай низенько йому вклонятысь. Тоди винь йиде коляскою, йому вклоняются, а винь выйнявь кысу да й вклоняється нею, а шапкы не скидае, головы не хылыть. Я сама сю кумедю бачыла. Застыдавть увесь мырь.

Журывся й нашь Грыцько, страшенне журывся. Шо той ступинь земли робить! Любошы вьились Грыцькови гадыною вь сердце. Не зьорудуе някь изь Настусынымь батькомь. Той бо й соби вдався забисованный. Шо скаже, те й зробить: удача мицна вь чоловьягы. Про Грыцька одно мымырь: „Хрущы вь борщи, ничого вь Грыця нема, тилькы годуй приймака, наче ридну дытynu. Не такого мени зята подай! Настуся вь мене краля на все село.“ И мымырь, и голосно таке говорыть.

Да й забисована жь дивчына Настуся справди! Шо на його згляне, даць и зовьяне. А до роботы жь яка метка й берка! Опе ливою рукою на прядци пряде, а правою вь мущыри силь товче. Йиде копаты, даць на обыдвы ногы, ниhto й не перейме. Не грихь таку й погодуваты, хочь бы вь якй семьи.

Безземельныкь здавався Губрієви гиршый видь гадыны. А Губріємь прозвано його за те, шо бувь вельмы багатый и добре губатый. „Не 'ддамь—каже—Настуси, не впоследжу моеи дытynu, моєи одыначкы“. Готовь бувь изь свиту згу-

быты того бидолашного Грыцька, не то що: „Якого биса винь дочку засмучу!“

Грыцькови зъ одного боку гаряче, зъ другого боку боляче. Любощивъ ни зайисты, ни запыты, ни заспаты.

Отже, такъ якъ винь за Настусею, такъ за нымъ умирала сусидка Маруся. И заможненька була дивчына, да йому не того треба. Призналась матери. Спершу було тилькы спивае сама соби стыха:

Мій Грыценьку сокольку,
Говоры зо мною!
Якъ не будешъ говорыты,—
Умру за тобою.

Звисно, въ насъ писня на все й про все. Кожне серденько снуе йи въ свою оснивоньку, а чого не стане на, втокъ, те воно зъ живого жыття выпряде; хочъ бы й на останню довелось прясты,—прястыме.

Маты сю писню та й пидслухай. А вона въ насъ, не пры хати кажучы, не за хлибомъ згадуючы, та була видюха на все село; вона й сама замолоду знала те льхо, що, мовлявъ, жаль вагы не знае, и видьомства у рожденной видьмы зъ велького жалю навчылась. Отъ, бачыть, що дочка тане якъ вискъ, одъ очей вродльвого Грыця, та й озвалась: „Що се ты, доню, все одно та одно выпивуешъ? Ты бь лучче сіеи заспивала:

Ой мамо, мамо, жаль вагы не знае:
Нехай же Грыценько та двоухъ не кохае

Давно я помитыла, що йому до вподобы й Маруся й Настуся. Тоби здається, що винь росердывся на тебе, а винь, ледачый, хымороду хымородыть. Ну, та я його перехымороджу!“

Вона жъ, колы хочете знаты, була ось яка въ насъ. Не чепай Мурашчыхы не то словомъ, та й поглядомъ. Вона родомъ зъ тыхъ козакивъ Мурашокъ, шо, не доведы Господы побачыты, живу кровь людську пылы. Страшна була Мурашчыха, боявсь ии чогось и Грыцько, та не знавъ самъ чого; вона жъ думала, шо винъ видъ неи 'двертається все за ии видьомство, да й сычала на його вже здавна гадыною. Теперь же й доня кохана пидсыпала ий пекельного жару въ гадюче сердце. „Гарный—каже,—ты, Грыцю, гарный! прычарувавъ есы вродюю своєю мою дытynu едыну. Зроблю жъ я тебе ще чаривнищымъ: побижышь изъ села вовкулакою“. Та надумавшысь такъ, рече до Маруси:—„На, моя дытynонько, соняшныку. Пидсядь увечери до Грыця, якъ заспивають дивчата:

Уси хлопци на колодци, а мого немає:
Изъ тыхого Дунаечку коня напуває,
Ой кинь ирже, воды не п'є, доризеньку чуче.
Нихто жъ того не видае, де мылий ночуче.

На сьому слови обернысь до Грыця любенько да й тыць йому насиннечка въ руку! Визьме, хочъ не схоче,— а де ночуватыме—не пытай доню.“

Страшно чогось зробылось Маруси. Не хотила й вона браты замороженого насиння проклятущого, та нехотя й узяла. И любила вона Грыця, и якось ненавидила. Тымъ поняла матери виры, шо розлучылы ии зъ Грыцемъ Настусины забисовани очы; а жаль вагы не мае, се кожне знае.

Выйшла ввечери, ажъ дивчата справди спивають:

Ой не выдко ии хаты,
Тилькы выдко грушу.
Туды мсю порывае
Рано й вечиръ душу.

А Грыць, мовь на пеню, уставъ зъ колодки та й позырнувъ на ту грушу, шо, буйна та роскишна, закрывала мовь плахтыною Настусыну хату. Защемило въ бидолашньої серденько. Вона йому тыць проклятушого насиння въ жменью... Не хотивъ винъ браты видьомського нашепту, якъ и сама Маруся, та взявъ нехотя, бо нечыста сыла, якъ бачыте, взяла гору надъ чыстою, чортяча сыла—надъ янгольською. Грыць—не прыведы, Господы, такого бачыты й чуты—круты! и побигъ, и побигъ изъ села вовкулакою, попустывшы хвоста. Уся вульця вжахнулась, перехрестылась и розійшлась. А видюха замовыла таке йому на тры мисяци. Отъ яке вдіяла, крый нась небесна сыла! Такъ хвоста й попустывъ уродливый Грыць, наче справдешній вовкулака.

Похололы люде, се чуючы. А шо жъ то Настуся! Настуся ще й не выходыла. Все люде засумили. Тилькы Губрій, батько ии, надувъ зъ пыхы ще бильше губу. „Туды йому (рече) й дорога! Нечыста сыла дала йому за мене видъ коша. Знай, свине, свое стійло!“

А бидоласи-Грыцеви беда страшенна. Дознавъ, почимъ кившь лыха, вовкулакуючы... Вовкы, бачте, вовкулаки не залюблюють: усе осторонь держаться, бо вовкулака йисты падло гыдуе.

„Оце, каже (описля и самъ росказувавъ Грыцько), оце, каже, пидкрадешся да й визьмешъ хлиба зъ торбы въ орачывъ, отъ и покренышся, а якъ колы, дакъ голодный голодуешъ цилый день, або гуживку знайдешъ та й зжучешъ, було. Отъ вовкы тебе й посылають на провидкы, де яку скотыну потягты, бо вовкулаку собаки не такъ чують, а вовка чують. Котра скотына прызначена вже вовкови, то вона въ поли такъ наче горыть огнемъ оддалеки цилый тыждень.“

„А пидъ шкурою въ вовкулаки (росказуе, було) поясь изъ перевесла.“ И якъ те перевесло на самому Грыцькови

порвалось, дакъ винъ и зробивсь чоловікомъ, та й побигъ до людей пидъ викно прохаты одежи, бо й свитына и все на йому опало, тилькы перевесло десь узялось пидъ вовчою шкурою. Зразу полякались, а потимъ оглянульсь (бо имъ не первынка чуты таке горе) и дали. Пипъ його зновъ охрестывъ, мовъ удруге на свить народывсь.

Отъ яки си видьмы, бодай имъ не жылось на свити!

А зъ Настуси тымъ часомъ зробылась одна снасть, дарма, що була забисованои вдачи: иссохла, зчорнила, змарнила, якъ про того несудженого спивають:

Зчорнивъ я, змарнивъ я, по пидъ гаемъ ходячы,
За тобою мое, серденько, тужачы, тужачы!

Сыне попидъ очыма поробылось, мовъ ожыною хто помалювавъ, и не хоче ходыты на досвиткы, и йй на очы вси выкыдають „святи любощы.“ Батько Настусынъ радіе, що безъ його гриха сталося таке Грыцькови: безъ висты зныкъ, вовкулакуе.

Отъ же Губрій, надуваючы згорда товсти свои губы, того й не знае, що въ Бога потайный грихъ ще й гришничый. Забувъ и про те, що спивалы старосвитськи кобзари, навчаючы людей на все добре. Якъ зробылась на Чорному мори страшенна хуртовына (я й сама видъ нашего Архыпа сей спивъ маленькою чувала), дакъ чымъ Олексій Поповычъ выратувався? Уже просывъ соби мызынної пучкы вризаты, кровы хрыстыянськой въ море пустыты, щобъ воно кровъ хрыстыянську зачувало, судна козацькы ковтаты-глытаты перестало: вгамувалось воно тоди тилькы, якъ винъ потайны свои грихы товаришамъ козакамъ выявывъ-высповидавъ.

Губрій вже й позабувавъ у свойй пыси, якъ малого його старосвитськи спивакы, надючы гарнымъ словомъ уxo людське, на добро, на мылосерде наставлялы. Та черезъ його по-

тайни радости трохи не вмерла й сама Настуся, йedyне чадо, що народылось у нього. Бидолашне се чадо мовъ не пры соби по його подвиррю тыняється. То сюды Настусенька прыйде, то зновъ туды метнеться: ты бѣ казавъ, тры губкы снуе.

А Грыцькивъ нещасливый и вбогий батько тымъ часомъ ходыть по селахъ да объявляє людымъ про Грыцькову прыгоду, благаючи, що якъ вовка въ поли чы въ гаю хто побачыть, нехай гукае, мовъ Грыцька клыче: „Грыцьку! Грыцьку! Грыцю, Грышеньку!“ дакъ винъ почуе свое имя святе, вовкулакуючи, дакъ и годи вовкуваты, бо то не прырожденный вовкъ, а зроблений. Отъ, якъ и на имения (казано батькови) назваты, дакъ и буде зновъ людыною. Коли жъ Богъ погодыть, дакъ и перевесло розирветься пидъ шкурою. Якъ небудь зачепыть за коляку, або черезъ балюру стрыбатыме, напружыть сылу, то й буде зновъ чоловикомъ. Тилькы воны, си бидолахы, якъ вовкулакамы бигають, то якосъ про сей учынокъ забувають, дарма, що покы людыною бувалы, то вси прыкметы зналы. Такъ уже жывотына жывотыною, а людына людыною.

Журывся дуже батько Грыцькивъ, матери жъ жалибныци у його не було, такъ якъ и въ Настуси. Мо' й лучше, а то подумайте: дытныи ii треба й коныну йисты й падло; одворочае було (розказуе Грыцько), а йижъ, а то й розирвуть. Треба йисты зъ вовкамы: зъ вовкамы жыты, по вовчому выты. Треба, каже, й лягаты за витромъ, щобъ не почулы вовкы, що се чоловикъ; а якъ вовкы прыкрадаются овечку або вола зйисты, дакъ й пидсылають його жъ, Грыцька, на розглядкы, бо винъ перевертень, дакъ не такъ дрочыть собакъ.

Лыхо Грыцькови та й годи! Никому ти лобошы такъ гирко не прыйшлысь, якъ йому. Хочъ и забисована дивчына,

хочь и на все село краля Настуся, та де жъ вона и кому достанеться? Бидувавъ гирко... Гыдко йому падло йисты.

Побигъ, побигъ, кажуть, вовкулакою; скризь увъ одинъ голось розказують не то въ нашому сели, та й по всихъ околыцяхъ. Настуся се чует, що його тильки бъ зустриты, та Грыцемъ назваты, дакъ и перевернеться людыною. Рада бъ вона вовкулаку й обняты, лапочки йому перещилуваты. Не то вовкулаци, кожному вовкови рада бъ вона лапы цилуваты, да котрый же мижъ ными Грыцько?

А батько Настусынъ веселый соби, тильки радощивъ своихъ никому не виявлюе, у за таки радощы непрошений грихъ. Щобъ свойму ненажерному серцеву вгодыты, винъ изъ свиту хоче звесты дви души: дочку й сына. Йому вже страшно, що грихъ, а все такы радие мовчки.

Ажъ ось, черезъ два мисяпи, чы що, пишла поголоска, що у такому то сели, далеко десь, вовкулака проявився: стрибнувъ черезъ ривъ, напружився, дакъ перевесло пидъ шкурою порвалось, и що якыйсь парубокъ заходивъ до людей у хату воды напытысь та одежи прохаты, тило покрыты. Бо Грыцько зъ вовкуластва зробився такимъ, якъ народыла маты. Настусыне й Марусыне серце дуже зворушылося видъ сией поголоскы, да не на одну стать. Обидви не подолють свого зворушного серця. У Маруси незмирне горе, що винъ вернеться зъ любошамы до супротивныи Настуси; ии совисть и вбывае, що вона на таке наважылась, абы його прывернуты до себе; а якъ зробыла непрошений грихъ, послухавшы видюхы матеры, тоди й очы й видкрылись... Що вона оце вдіяла!.. Мабуть чы не сухоты добигла й кровью стала хрякаты, каючысь. Эге! Йе каятте, да нема вороття... Та й Настуся сумуе: батько креминь не подається. Отъ ий и гирко, дарма, що його побачыть, побачыть свои радощы,

и що винъ не завье бильше вовкомъ, не буде бигаты по болотахъ, по купьяхъ, не буде вовкуваты, гуживокъ зъ голонечы жуваты да падла вовкамъ шукаты, про ихъ ненасытну пельку дбаты.

Сумують обидви бидолашечкы. Колы жъ справди Грышко зъяввся й примчавсь до Настуси... Боже! повне серце ричей, не дае й вымовыты!

А Маруся, почувшы, що справди зъяввся, подалась у черныци, щобъ свій грихъ одпокутуваты, свое горе погасыты, постама да молитвама душу одъ пекельной муки слобоныты. И тутъ, було, ходыть до церкви да мовчки плаче. Отъ таке склалось їй.

Ставъ изновъ Грышко нудыты Настусыного батька, а той якъ побачывъ його, дакъ и губы спипывъ, щобъ и слова не промовыты. Бо думас: „Якъ розжалобыть мене дытына, вона жъ у мене йедына, та вымовлю що необачне, дакъ и забряжчатъ мои грошы писля мене въ кышени въ безземельника.“

Бо винъ, сей Губрій, чудный соби вдався: и на грошы ласый, и на слово твердый; тымъ и самъ себе, скнара, боявся. Спипывшы зубы ходывъ, а потимъ каже: „Вовча шкуро! Якъ дамъ тобі по голови, дакъ тры дни головы шукатымешъ. Не топчы моихъ порогивъ, щобъ ты тропы передъ собою не бачывъ! Знай, до кого йти, злыденнику проклятый! Булы въ мене старосты, пидбрехачы твои, ну, одвернувъ я поческы тобі хлибъ, не прогнавъ тебе тоди вкупи зъ поважнымы людмы, не насміявся зъ тебе прылюдно... Чого жъ ты лизешъ? Ще твоя суджена на прыпечку кашу йисть, а мой доччи ты не ривня. Наберы торбу сухаривъ, такъ якъ той Мануйло, що зйившы дви торбы, всылу за третьою таку злыденну, якъ самъ, нагыбавъ!“

Выйшовъ зъ хаты Грыць, колываючысь. Настуся жъ усихъ старостивъ послѣ Грыцьковыхъ бильше до батька не допускала. „Не пйду ни за кого!“ Такъ що ништо й не порывався.

А батько дывувався: що воно за знакъ? и худибна й хороша, да й не чуты никого, мовъ заворожено! То було й двери не зачыняються, такъ уночи по рѣботѣ й шастаються... Чы не зроблено? Та й сумуе собѣ гордивныкъ мовчкы. Уже жъ и п'ять мисячивъ, якъ вовкулака звернувся, а ништо й не рыпне!

Настуся жъ за слизмы свиту Божого не бачыть. Обойко вони боялысь и зустричатысь послѣ цѣго.

Тилькы було спивають стыха:

Ой пйду я, пйду не берегомъ, лугомъ,
 Чы не зустринуся зъ несудженымъ другомъ.
 Здоровъ бувай, луже, несудженный друже!
 Якъ же мы зъ тобою любылыся дуже!
 Вирно любылыся, та й не побралыся,
 Тилькы вориженькы зъ насъ навтипалыся.

Ажъ ось,—може, черезъ п'ять мисячивъ, писля сього выпадку,—повыходылы селяне й батько Настусынъ на посыденкы, на майданъ. А чого на майданъ, не на колодки, не на вулицю? Дакъ ось чого! Було вже холодно вночи,—багатте клалы. Хто кулыкъ старыхъ остришкивъ прынесе, хто назбирае ломачча, дакъ темной ночи выдко, а холодной тепло. Село жъ наше та було налякане пожежею. Отъ и згадалы ту нещаслыву годыну, якъ мало не пивъ селѣ пожежа знесла. А знесла вона (гуторено) черезъ те, що люде надто вже сталы гришны, тилькы про нажыву, про грошы й дбалы, такъ якъ и теперъ; такимъ робомъ ходылы, мовъ той батько Настусынъ ходыть. Се жъ никому иншому, якъ тому Губрїевѣ гордїевѣ й докорялы: за його, мовлявъ, очы завидющи, руки загребуши, за його руки грабли,

за його очы ямки. Бо всихъ уже досада взяла, що тилькы й знае почесный хлибъ старостамъ вертаты.

Булы й у Грыцька завидныкы, що забисована, мовлявъ, дивчына на все село вырекла: „Колы зъ Грыцькомъ не поймуса, такъ лучче пійду втоплюся,“ ну та въ Губрїя судебныкывъ було бильше.

Бувъ тутъ и Грыць на посыденькахъ, була й Настуся: винъ зъ одного боку посыденьокъ, а вона зъ другого, наче той мисяць и зоря, бо гарни жъ вони справи мени здавались у своїй розлуци. Такъ и дзвенила въ мене въ ушу писня: „Зійшовъ мисяць и зоря.“

Отъ и миркують соби люде, котри булы старици: Мабуть скоро въ насъ буде судъ Божый. Саме на велькодни свята, колы кому дасть Бигъ диждаты (почалы прыгадуваты), сталась та пожежа, та якъ же дивно сталась! Прыйшли люде зъ церкви зъ утрени. Чоловикъ ставъ шукаты на прыпечку багаттечка, щобъ воскову свичку засвитыты, до божныка прылипыты. Не знайшовшы жъ у себе вогню, побигъ до судида; тамъ не дали чомусь. Винъ у другу хату, тамъ ще й вылаялы: „Якъ такы въ таке свято да по багатте бигаты!“

А винъ то бувъ (росказувалы мени, я ще недавно зъ чужого села пишла сюды) винъ, сѣй чоловьяга, бувъ хочъ вельмы вбогий, та богобоязливый. За останню кошійчыну, може, свичечку страстненьку купывъ та й хотивъ, якъ воно годылось, до божныка передъ богами прылипыты. И такы вдавса соби до людей добрыхъ, якъ Богъ вельть. Обійшовъ геть село повизъ околицю. Де хата ще порожня, не вернулись изъ церкви, а де, яко вбогому, не дано, та ще инши насміялысь изъ його злыднивъ. Вергається жъ оцей злыденникъ добряка додому, зыркъ! ажъ за околицею жевріе, та жевріе, такъ жевріе, наче цилу ничъ сами березови дрова

палено. Винь туды,—нема никого, сама купа жару, та ажъ жахтыть, червоніе. Колы жъ прыдывыться—сыдыть утрьохъ по за тимъ жаромъ, и хто жъ сыдыть! Очы йому видкрыльсь, яко чоловикови спасенному, винь и впизнавъ ихъ трьохъ: одынь святой Петро, другый святой Илля, третій мижъ нмы самъ Господь Богъ. Не боронылы воны йому багаття робомъ гришныхъ людей, та якъ його взяты, шо ни головешечкы, а самы жаръ червонымъ золотомъ жевріе. „О, беры, чоловиче, въ прыпилъ (рече Господь Богъ), беры, не бійся!“ Набравъ винь у прыпилъ та й радіе, шо явлено йому чудо такє: не горыть пола! Прынись додому, высыпавъ на прыпечокъ, засвityвъ свичечку, прылипывъ передъ богамы, а жаръ хотивъ загребты въ попилъ на ранокъ. Дывытьсь, ажъ то не жаръ, а шыре золото.

Ще винь протыравъ очы надъ червинцями, не ймучы соби виры, колы жъ рыпъ! увійшовъ сусидь: „Де ты взявъ грошей такыхъ!“—„Да оттамъ и тамъ за околыцею.“ Колы бъ не вельке свято, дакъ потаивъ бы той чоловикъ, а то вже треба правду казаты. Сусидь, на имъя Петро, на прызвыще Стельмахъ, вернувсь (я його знала, ледачого) додому; хвалытьсь жинци. Жинка якъ накасалась: „Бижы та й бижы за околыцю!“ Треба йому йты въ поле прохаты багаття. А воны, ти трое чудовныхъ, звисно, знаютъ, хто чоґо заслу- живъ. Стельмахъ сей бувъ чоловьяга запеклый соби, такый, шо купыть на торґу оселедця, самъ йистъ, а жинци злюци (и вона вдалась добра...) ну та нехай бы жинци, а то й диткамъ не дасть, и зоґре самъ передъ ихъ очыма. Отакый якъ набравъ повну полу жару зъ Божого попуску, та й несе повизъ клуни та ще манивцемъ, дакъ жаръ сыплетьсь йому зъ полы (бо жадный бувъ на грошы); а клуныя за клуною, хливецъ за хливцемъ слидомъ займається. И въ самого солома въ синяхъ такъ и жахнула. Якъ стало жъ

котыть, дакъ мало не пивъ села такъ и выкотыло, тильки й осталась та хата, того чоловіка, що грошы зъ огню зробылись. Бо той на свичку Божу просивъ багаття, а сей про сами гроши дбавъ, и не бравъ чудовного багаття, а кравъ; на святого Петра й Иллю зъ Богомъ посередыни и не подывывся: думавъ старци странни якись коло чудовного багаття гріються. Черезъ те зъ гришного чоловіка й крадуна зробивсь великымъ гришныкомъ, та зъ журбы по грошахъ и вмеръ безъ прычастя непрыкаяный.

Опе жъ могила його була людямъ страшна. Нихто не важкввся вночи й мимо кладовыща йты. Якъ за живота добра не бачылы видъ нього ридни диты, такъ и про мертвого йшла поголоска, що вызырае с-пидь могылы, да кого попаде, такъ и цупуть у проклятушу яму. Його й ховаты нихто не хотивъ, цуралысь и ямы копаты. Ажъ йиде якыйсь странній, та чуючы тривогу велику на пожарыщи, каже: „Сей мрець не даватыме вамъ довику впокою. Хочъ самы кистякы въ домовыни лежатымутъ, учепляться й кистякы за людыну.“

— Шо жъ,—кажуть,—робыты? Хыба зійты зъ пожарыща? Дакъ церква жъ близенько?

— Церквы не кыдайте,—каже странній,—а заспокойте злюку гришныка. А якъ його (рече) заспокойты, дакъ ось якъ: назбирайте попросомъ грошей доvoli та поставте надъ нымъ великого хреста,—такого, що въ дванадцатьохъ тильки зняты зъ земли. А ходыты вночи мимо кладовыща не важтесь. Вырветься злющый зъ домовыны та й задушыть жыву людыну рукамы-кистякамы. Колы жъ зхочете ще бильшь його заспокойты, нехай мижъ вами обереться хто смилывый та пйде вночи на гришну могилу, визьме жменю земли зъ могылы та й посыпле нею на Велькдень кругъ церкви, по тому слиду поповому, якъ пипъ ходывъ святыты паскы.

Тоди гришна душа заспокоится й кистякы тлитымутъ соби въ домовини до страшного суду.“

— О, якъ бы справи хто доказавъ такого дыва!—вырветься зъ словомъ Настусынъ батько.

— Я докажу!—гукое Грыцько, бо въ вовкулакахъ винъ згубывъ усякый страхъ изъ вовкулачымъ перевесломъ, дакъ йому ничего не було страшно въ великій тузи по Настуси. Нехай мене, думае, лучче той упыряка задавить, шо за-для грошей спалывъ село!

— Докажешъ?—гукне зъ погордою Настусынъ батько.— Хыба тымъ, шо бигавъ вовкулакою? Докажешъ?

— Ни, не тымъ,—видказавъ бидолаха Грыць,—а тымъ, шо не даешъ мени на свити жыты. Пйду й прынесу жменю земли. Лучче мени въ ями зъ упырякою лежаты, нижъ черезъ такого, якъ ты, погыбаты!

Губрій ажъ зареготовався зъ досады: така въ нього була вдача чудна, шо регоче сердючысь. Зареготовався та й пидцьковуе Грыця на погыбель...— „Якый ты—каже—смиливый! чы не про тебе се писню проложено:

Ой ишовъ я до дивчыны темнеькои ночи,
Сыдыть гуска на купыни, вырячыла очы;
А я кажу, гила-гиля, а вона й прысила...
Колы бъ не кый, не пальця, дакъ була бъ и звила.

— Смійся, зъ мене тоди, якъ прынесу тобі грудку земли зъ ледачои Стельмаховой могылы. Докоряешъ мени грудочкою земли: я тобі прынесу ии й самъ кругомъ церкви насыплю, и все село видъ страхиття слобоню.

— А ну-ну! докажи такого дыва!—видказуе Губрій.

— Докажу! заразъ и йду.

— Добре!—промовывъ Губрій, сміючысь у кулакъ, а самъ думас:—Отъ якъ мени сього безземельника збутись! Се черезъ нього проклятушого ни хто й клямоку зъ почеснымъ хлибомъ не брязне. Тамъ йому буде й аминь. Не даремне таке напророкувавъ странній, а напророкувавши заразъ и зникъ марою. Не вернешся, Грыцю, живый зъ кладовища!

Се винъ подумавъ, мовъ окомъ измыгнувъ, та й каже лагідно, наче хто добрый: „Гараздъ, сынку, гараздъ“.

Ще бильшій жаль узявъ бидолаху Грыцька.

— Дакъ ты мене ще й сыномъ на глумъ узывашь! Шо жъ ты мени дасы, якъ прынесу жменю земли? Чы оддасы за мене Настусю?

А Губрій певень його пагубы, й вырикъ: „Виддамъ!“

— Чуєте, добри люде?—промовывъ Грыцько—чуєте, шо сказавъ Губрій?...

— Чуемо! чуемо!—загукалы кругомъ.

Про Губрія жъ (и я се чула) така йшла слава, шо винъ черезъ пыху та багатырськи гордошы николы своего слова не зрекався. Не дукою срибляныкомъ себе вважавъ, а jakimсь царемъ-багатыремъ, шо своего слова не ламле ни въ чому.

— Чуемо, чуемо! чуемо!—гукае громада.

— Иду!—перехрестывшысь Грыцько, и споглянувъ на Настусю. А вона йому кывъ оддалеки головою! Бо смилыва була й сама, то й коханому давала виру певну.

— Ни, ще не все,—озветься зновъ Губрій.—Ты прынесь жменю земли, та не зъ могылы, а съ пидъ царыны. Колы жъ хочешъ, ось тоби вухналыкъ. Прыбый нымъ до хреста цю хусточку, шо въ тебе за поясомъ!

— Давай, прыбью!

А Настуся слухала се, та й не боиться ничего: певна, що їй коханий Грыцько й зъ пекла живый вернется, но-сучы їй въ серденьку. Забисована дивчына! Певна й въ тому, що батько свого слова не злама, дарма, що такый гордый та пышный, дарма що такъ высоко несеться.

А ничъ насунула темна. Увесь майданъ, ты бъ казавъ, кожухомъ укрыто. Ще й Грыцеві важки, завзяты ступни чуты, а самого заразъ темрява проковтнула. Старый Губрій тилькы руки потырае, на дочку позыраючы. Якъ на те жъ вона соби вдалась у батька губатенька. Хлопци зъ досады було ривняють їй до вбогои Ганны, спиваючы:

Багатая, губатая та ще къ тому й пышна,
А вбогая хорошая мовъ у саду вышня.

На велику худобу, батькившыню їй, заздрыльсь! Отже вона довела, що найубожчого зъ ныхъ покохала, да не перестала кохаты, якъ вовкулакою зрблено його.

Було, якъ спивають на колодци про багату та пышну, дакъ вона, знаючы, до чого се, и видспивае имъ (а голось у ней такый бувъ, що й соловейко бъ заслухався):

По пидъ садомъ дорога
Та до мого порога,
По пидъ садомъ стежечка
Та до мого сердечка.

А хто жъ сього не знавъ у сели, опричь Настусыного пан-отця, що вбогий Грыцько гордувавъ вечорныцями та по-пидъ садомъ ходывъ до забисованой, мовлялы, дивчыны. Колы бъ жыва була маты їй, може бъ вона се знала, та вона й матери, ще дивчамъ, було, каже, прыгортаючысь: „Матинко, риднисенька! твоя доня тебе не осоромыты!“

А Грыць добре знавъ, що зъ нього не спускають очей парубкы й дивчата, надъ усихъ же та вродлива Маруся. Отъ идучы по пидь садомъ, якъ разъ мимо досвитчанои матери, визьме та й заспивае своимъ дзвинкымъ голосомъ на все село:

Ой не ходы, Грыцю, та на вечорныци:
Бо на вечорныцяхъ—дивкы чаривныци...

ажъ покиль закинчае сымы словами:

Ой мамо, мамо, жаль вагы не знае:
 Нехай же Грышенько та двоохъ не кохае.

Наче заздалегидь чувъ серпемъ парубика страшну свою прыгоду, та самъ соби їи й вищувавъ.

Справди жъ бо й хлопцямъ и дивчатамъ спершу здавалось, що винъ кохае заразомъ и Настусю й Марусю: ту, за Губрієвы достаткы, а сю за таку вроду, що хочъ воды зъ лыця напыйся. Досадували вси на багату, губату та ше къ тому й пышну, та щобъ їи й його подратуваты й прыспивують було, нибы такъ соби:

Ой пйду я за ворота, соды-туды гляну:
 Одна несе варенькы, а друга сметану.

А Грыцько, молодыкуючы, бувъ соби ввичливый, моторный, жартовливый зъ усима. Не то що не любывъ Маруси, а якось и боявся їи пыльного погляду. Очыма вона схожа була на свою матусю, а про їи матусю здавна вже йшла недобра слава, що вбого жыла, та ласо йила. Було доить свою мызерну коривку, та й устромять ножа-колодїя въ одвиркы, дакъ зъ того ножа по колодочци такъ молоко й дзюрчуть. Їй то добре ласуваты зъ дочкою, а сусидова скотынка сохне...

Винь такы справди наче пророкувавъ свое вовкулакуванне; та за його правду, за його шыре коханне, за його байдужність про Губрієве дуцтво-срибляництво Господь його вырятувавъ не то зъ вовкулацтва, та й зъ рукъ упырякы.

Отъ жъ и мынулось тяжке лышенько. Весело позырае згорда забисована дивчына на своихъ завидныкывъ! „Нехай знають, якый у мене Грыць! Перебувъ нелюдську прыгоду, й не злякавсь бы за для мене й самого пекла, якъ и ябъ за його не злякалась бы!

Така думка свитылась проты багаття на ии гордуватому выду. А на те й не вважае, що ии панотець усе бучнищымъ та бучнищымъ поглядомъ поглядае. Уже не дурно вони на хреста тому палієви всимъ селомъ складалысь. Правда дубового хреста не всовитувавъ Губрій на сходи мужамъ громадськымъ ставыты, бо той странній про дуба не казавъ ничего: не хотивъ на сю складку лышньої кошійкы вкладаты. А теперь воно йому й на бильшу корысть выпало, бо ласый, якъ и винь самъ, на грошы мрець—ходыла поголоска—гнивався, що його абы-якъ поховано, та й чыгавъ ничною добою на всяку людыну; дакъ попаде винь и Грыцька въ кистякылабеты!

Ну, якъ бы воно тамъ ни було, хто його знае, шо въ того сельского дука Губрія стеменно діялось у души. Певно тилькы, шо винь усе бучнищъ та бучнищъ позыравъ навкругы себе, якъ на сели бильшъ та бильшъ пивнивъ озывалось. Тамъ, думаетъ соби, не чутно ни однисинького пивня на могылкахъ, на кладовыщи, дакъ лыхый мрець не злякаеться, земли зъ могылы своєї вовкулаци не попустыты, бо й до дитей своихъ бувъ зажырлывый, и скилькы, було, въ сусяда не заробыты, усякому докаже: якъ у тебе робыты, дакъ

старци доведеться водити... Гнивається теперъ на все село, дакъ певно потягне въ яму та й грызтыме, поky той судъ.

Такъ винъ соби миркувавъ мовчки. Такъ и все наше село, зъ малого малку та до старого станку, думае. Ничъ (мовлявъ, самъ соби въ думци Губрій), ничъ-маты звывла все таемныче вкрываты. Завтра люде побачать хыба яму ту, що до себе нею поволикъ Грыцька кистякъ-мрець.

Се думуючы, дывитыся, ажъ його дочка поблидла, мовъ рутонька въяла: зомлила, мовъ на останню пряде.

А винъ такъ любовъ ии велько, тымъ и хотивъ за такого дуку-срибляныка 'ддаты, якъ самъ „Чого (рече) сумуешъ, нависна голово, дивчыно? Я тебе 'ддамъ за такого, що й усе наше село купивъ бы.“

Настуся жъ наче того й не чуе. Люде вже почали гуторыты про те, що въ кого було на уми. Кожене прыгадуе, якъ ще въ запичку чувало страшне страховынне видъ бабусь; а Губрій дакъ навпростецъ уже гласыть-оголошуе свои думкы, свои радощы: „Ледачому ледача й смерть! Нехай тамъ зальцається до якои вовкулакывны, а не до Губриивны, свои неривни.“

Затрусилась одъ сього жорстокого слова, якъ въ осени лысть, моя Настусенька, блида якъ смерть. Думалы, що тутъ упаде та й Богу душу видасть. Злякавъ и батько тоди, забувъ и про свою повагу панотецьку. Вхопивъ бидолашну за рученьку, де й нижне слово въ пинды-багатыря знайшлося!

— Моя ты царивно! моя короливно! моя втихо едына на свити! — Ось якъ заговоривъ, бо дочка зробилась уже сама не своя. Та й я, нехай Богъ простыть, подумала: „Такы не дурно прозвано тебе Настусею забисованою. Хыба ты людына? Ты мижъ людьмы якась русалка, якась дывна, що никого, опричь

Грыця свого, не вподобаешъ, усима хлопцямы й дивчатамы
 нібы гордуешъ, а мы до тебе вси горнемось.“ У страшну
 хвыльну я се подумала, та й згадала чогось до неї мою
 прысьпівку; бо прысьпівкамы змалку звыкли розмовляты
 зъ Настусею (мы близеньки сусиды, вкупи гусенятъ було па-
 семо по надъ ставкомъ). Дакъ я й згадала гришна (каюсь):

Чы ты царивна, чы короливно?

Я не царивна не короливно:

Губріева дочка,

Мижъ людмы панночка!

Отъ и мыгонула въ мене гришна думка: чы не чарив-
 ныця еси й сама, що всихъ насъ чаруешъ?... Та щось у
 серци въ мене видказало за неї:

Мои чаронькы—кари оченкы,

Моя прынада—сама молода.

Оце жъ покиль я вамъ, пани, моя утинко, розказую
 та розмазую, святкуючы, а тамъ на майдани въ одынъ ментъ
 одно за 'днымъ переминяється. Спершу якыйсь сумъ, потимъ
 великый жалъ, далій дывовыжа така зъ Губріемъ, що гордый
 лука-срибляныкъ заговорывъ одъ серця, а що вже всихъ
 ростривожило—помертвила Настуся. Зовсимъ наче нежива!
 Такъ и схыллылась на руки батькови, хочъ заразы по нашого
 отця Петра та по дяка й пиддячого посылай. Що, Боженьку жъ
 мій! Лелечку мій! Недавнечко, мовлявъ, була гожа, якъ
 повная рожка, а теперь стала, якъ рутонька въяла.

Оце жъ вона справди наче вмирає на рукахъ у батька.
 Далій, якъ метнется, мовъ її невидома сыла на крыла вхо-
 пыла! Скикъ!... и вже тоне въ тій темряви, що й нашъ Грыцько
 ьтонувъ, бо майданове багатте, що кругъ нього гріючысь
 розмовлялы стари люде зъ Губріемъ, ще й надто згустыло
 темряву.

— Настусю! Настусенько! загукалы вси вкупи зъ батькомъ. Нема!... Кынулысь навманья по ии слиду: не выдко, куды майнула передъ нами; куды жъ, якъ не на кдадовыще? Гукаемо, шукаемо, одно 'дного пытаемо, мовъ побожеволили. Нимусе все, могла моглаю.

Багацько насъ, дакъ и не страшно. Простуемо въ питьми до знаного всимъ хреста, де мусывъ Грыць вухналькомъ хустыну свою прыкуваты.

Ажъ тутъ небесна сыла дала, що мисяць, молодыкъ, изъ за чорной хмары выризався - выплывъ. Надъ тымъ місцемъ засвityло Господне свитло, надъ ямою, де лежавъ жадный на грошы мрець пидъ березовымъ хрестомъ замисць дубового, якъ бы годылось. Засвityло, та й не выдко ни Грыця, ни Настуси, ни самого хреста.

— Ой горе мени старому одынокому!—зарыдае тоди Настусынъ батько.

Плаче старый, глаголе неподобне зъ великого жалоу, а молодыкъ наче впавъ изъ самого неба въ хмарну темряву.

Страшна се була хвылына, мовъ передсудня. Не въ одного (прызнавалысь описля) зивъяло волоссе якъ, одно 'дного вже не бачыло, та ще треба сказаты, що й не чуло; понямила майданна громада. Тилькы Губрiй бидолаха крычавъ: „Настусю! моя Настусенько! Грыцю, мiй Грыценьку!...“

Эге, беда не свiй братъ; выкуе вона хочъ зъ якого пынды лемишь та й чересло.

— Ось де я, тату! ось-ось де!—чуты стало Настусынъ голось, та ще й веселый, мовъ не съ пидъ земли, не зъ того свиту озвалася, а зъ раю до батька заспывала.

— Ось, ось-де мы, татусю, ридный батеньку!—гукае слидомъ за нею Грыцькывъ голось.

А на неби (дывна се була ничь) наче хто велычсзною митлою позмитавъ хмары. Навкругы молодыка розсыпалысь яснымъ зерномъ зори...

Ну, дали ни про шо й росказуваты, хыба тилькы про те, шо хреста зроблено зъ товстои березы. Була у насъ у займани на Галахъ береза суховерха, шо поты сикъ зъ неи пускалы, шо й усыхаты почала. Чья вона? Ничья, такъ якъ сама займань — громадська. Отъ ии зрубано, та, не обдыраючы зъ низу коры, хреста важеного обтесано та на двохъ паровыцяхъ Губрiевыхъ привезено й укопано. Прыбигае до сього гришного хреста несамовытый вовкулака, нашъ Грыць, зъ ухналемъ. Тилькы забывъ каменюкою вухналя, повисывъ хустыну, а хрестъ пидъ нымъ визьмы да й схытнысь, а земля пидъ нымъ визьмы та й провалысь! Злякався (описля розказувавъ), нигде правды диты, думавъ, шо мрець тягне його на той свить за ногы. Здавалось йому, шо й кисткы пидъ ногаы мерцевы хрустилы. Обимливъ, а хрестъ, пидгнывшы здавна, повалывся да й прыкрывъ йому плечы! „Настусю, Настусенько!“ гукне вже въ останне Грыць, идучы, якъ думалось йому, кризь землю. А вона саме прыбигла туда навмання пидъ велыку темряву. „Грыцю, Грыценьку! ось я, ось!“ Та вдвохъ и вызволысь.

Позыравъ батько на хустыну, прыковану до хреста. Заплакавъ старый ревно, не знаты вже чого, чы зъ велыкыхъ радощивъ, шо дочка вернулась и жыва й здорова, чы зъ велыкыхъ жалощивъ по своихъ скарбахъ да по гордошахъ. Ну, нехай його Богъ судыть за його зажерлывисть, якъ того жадибныка, шо мало не пивъ села спалывъ, а Настусыне весилле справди таке справывъ, шо довго не забудуть.